Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Søren Hechmann Andersen

HINDSGAVLHALVØEN

-en halvø til det hele

FORLAGET MYREN

HINDSGAVLHALVØEN

-en halvø til det hele

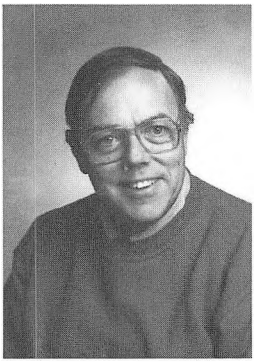

Søren Hechmann Andersen *kom som 26-årig til Strib i 1962 efter at have læst naturvidenskab på Københavns Universitet og at have deltaget i Noona Dan Ekspeditionen til Sydøstasien.*
I Strib studerede han marsvin på Marsvinestationen i den gamle havn, og fortsatte sine studier af marsvin efter ansættelse på Fysiologisk Institut på Odense Universitet i 1967.
Ind imellem var han freelance ved Danmarks Radio og lavede tv-programmer om naturen for børn. Fra 1983 blev han knyttet til Odense Zoo, og som havens direktør i seks år moderniserede han den gamle have.
Søren Hechmann Andersen er også kendt som foredragsholder, forfatter af tekster til lokale revyer og har skrevet mange populærvidenskabelige artikler.
Udgav i 1992 "Stribbogen - på opdagelse i det gamle Strib".

Til Charlotte

Søren Hechmann Andersen
Hindsgavlhalvøen - en halvø til det hele
Fotos: Flemming Adamsen

© Forlaget Myren 1994, Søren Hechmann og Flemming Adamsen

Fotografisk, mekanisk eller anden form for gengivelse eller mangfoldiggørelse af denne bog eller dele heraf er ikke tilladt ifølge gældende lov om ophavsret

Bogen er udgivet med
støtte fra Middelfart Sparekasse

Sats og layout: Forlaget Myren
Repro: Forlaget Myren
Tryk: Clausen Offset

ISBN: 87-89106-46-6

Søren Hechmann Andersen

HINDSGAVLHALVØEN

-en halvø til det hele

Forlaget Myren

Nord
Kl. 21-(22)
Kl. 03-(04)
Kl. 18-(19)
Kl. 06-(07)
Kl. 15-(16)
Kl. 09-(10)
Kl. 12-(13)
Store Klint
Batteriplantagen
Søbadet
Galsklint Camping
Mindelunden
Den gamle Bro
Lille Klint
Hindsgavlskoven
Femvejen
Granhækken
Galsklintvej
Dyrehaven
Gl. Slot
Brovejen
Kongebroskoven
Grimmerhus
Sildemarken
Gl. Havn
Krybeskov
Hindsgavl
Hindsgavl Allé
Byggecentrum
Psykiatrisk Afdeling
Fænø
Feriecenter
Odden
Marina
Solens vandring om halvøen.
I parantes er angivet solens stilling i sommertiden.
Vejrhanen viser den fremherskende vindretning.
= toilet
= telefon
0 100 500 1000

Min Barndomsby

Af Kaj Clausen, Middelfart
Mel.: Londonderry Air

Jeg ved en by, som aldrig blev blandt store talt -
i verdens øjne vel en flække kun,
og dog blev den i livet her mit et og alt,
en ven i glædens som i sorgens stund.
Dens snævre gader med det lave bindingsværk,
de blev min tumleplads i livets start,
og bæltets strøm, der sled mod kysten strid og stærk
og gjorde skår i skoven rundt om Middelfart.

Når kom til Danmark våren i så skøn en dragt,
som når i Hindsgavls park violen brød,
Når Teglgårdsbøgen sprang og stod i alt sin pragt,
når lærkesang fra Havreløkken lød?
Oh, sommertid, når i de gamle gaders fred,
på lave mure rosen dufted' sart,
mens klokkeklang fra tårnet meldte: "Sol går ned"
bag Jyllands dunkle banker vest for Middelfart.

Så mild vemodig fandt jeg dig i høstens tegn,
når gyldne neg fra marken blev kørt ind,
når brombær sortned i dine vilde hegn
og engen lå i somrens flyvespind.
Du krøb så lunt i vinterdagens kolde grå,
når bæltets vand blev grønt og sælsomt klart,
og ind i eventyrets rige øjet så,
når der lå sne på tage over Middelfart.

Min barndomsby - din bøgelund,
din stærke strøm er viet denne lille simple sang,
som tak for hver en frisk og frejdig ungdomsdrøm,
for livsmod, vundet i din grønne vang.
Lad til min sidste stund mig finde hjem og ly
og skænk mig al din skønheds egenart.
Og bæltets hvide måge imod sommersky
skal stå som livets vartegn over Middelfart.

Indhold

Forord 9

Indledning 12
Om bogens brug 12
Om at turde gå i en skov 13
Om skovens farligste dyr 13
Om blæsevejr og skovture 14
Om regler for færdsel i skovene 14
Om Skovmærketurene 16
Om brandfare 16
Om distriktets skovpolitik 16
Om halvøens geologi og landskaber 17
Om skovenes historie og skovbrug 19

Turområde nr. 1. (Grøn tur)
Hindsgavl Slot og park 27

Turområde nr. 2. (Orange tur)
Sudden og Slotsbanken 48

Turområde nr. 3. (Gul tur)
Batteriplantagen 62
3.1. Fra Galsklint Camping til Søbadet 68
3.2. En tur rundt om søen 76
3.3. Fra Søbadet til Mindelunden og Galsklint Camping ... 80

Turområde nr. 4. (Rød tur)
Kongebroskoven, Dyrehaven og Krybeskov 87
4.1. Fra Kongebro til Den gamle Bro 90
4.2. En tur i Dyrehaven 94
4.3. En tur i Krybeskoven 97
4.4. En tur i Kongebroskoven 98

Turområde nr. 5. (Blå tur)
Teglgårdskoven 106
5.1. Rundt om Feriecentret 112
5.2. Fra Odden til Teglgård 116

Turområde nr. 6. (Violet tur)
Psykiatrisk Afdeling 123
6.1. Fra hovedbygningen til hovedindgangen 130
6.2. Fra hovedindgangen til hovedbygningen 135

Liste over træarter i Middelfart Skovdistrikt 138

Liste over træarter i Hindsgavls park 140

Liste over træer i parken omkring Psykiatrisk Afdeling 141

Register 143

Forord

Middelfarterne ejer en herlighed, som de gerne deler med alle andre: Det meste af Hindsgavlhalvøen. Kreditforeningen Danmark ejer også en herlighed: Hindsgavl Slot, Parken og Julieplantagen og engen med slotsbanken, som bliver forvaltet sådan, at man næppe fornemmer, at det er privat ejendom. Fyns Amt ejer Psykiatrisk Afdeling og har igennem mange år hæget om den over hundrede år gamle park med dens fine samling af træer og prydbuske. Tilsammen udgør de tre arealer et pragtfuld rekreativt område, der kan nås på mindre end et kvarter til fods, i bil eller på cykel af de fleste borgere i kommunen. To campingpladser, tre kursuscentre, et hotel og tre marinaer ligger midt i eller tæt på herlighederne som tegn på, at vi gerne deler dem med tusinder af gæster. Området er så stort, at en nedslidning af naturen endnu kun ses få steder, men det er selvfølgelig ikke uden omkostninger til vedligeholdelse, at arealet kan bære de mange gæster og lokale brugere.

Hvis denne bog skulle lokke flere til at besøge Hindsgavlhalvøen, er det mit håb, at de besøgende vil passe endnu bedre på dette vort fælles skatkammer.

Hvis denne bog kunne føre til, at turisterne blev gjort opmærksom på vore herligheder ved skiltning, har den været anstrengelserne værd.

Jeg er blevet beskyldt for at lide af sammenlignende billeddannelser i ubevogtede øjeblikke. Det er nok heller ikke helt galt. Det er nu ikke fordi, jeg lider under det, for jeg kan simpelthen ikke lade være med at sætte lokale hændelser i relation til udviklingen i den øvrige del af landet og forsøge at dykke ned bag tingene for at finde en baggrund for et fænomen, et ord, et vejforløb, en terrænform osv.

Derfor er bogen blevet en beskrivelse af Hindsgavlhalvøens naturforhold og dens udvikling under menneskenes indflydelse i relation til udviklingen i det øvrige Danmark. Middelfart og

dens omegn er selvfølgelig noget specielt, men samtidig afspejler udviklingen lokalt, hvad der ellers er foregået i den vestlige verden de sidste 200 år.

Bogen er også en samtidsbeskrivelse, fordi den beskriver, hvordan Hindsgavlhalvøen ser ud i dag, og hvad der er sket af forandringer i de sidste en - to generationer.

Mange kender Hindsgavlhalvøen bedre end jeg, som kun har boet her i 32 år. Jeg håber, at de, der savner noget i bogen, i stedet for at besvære sig over bogens mangelfuldhed, vil glæde sig over, at nu er der skabt et grundlag for med næste udgave at lave en fuldendt beskrivelse af Hindsgavlhalvøen.

Jeg har gjort, hvad jeg kunne, for at verificere årstal og hændelsesforløb, og ind imellem beskriver jeg ting, som jeg ikke selv har oplevet. Det er der andre, der har, og jeg vil være dem meget taknemmelig for henvendelser, så vi sammen kan lave "bogen" om Hindsgavl.

Jeg har bevidst tilstræbt kun at omtale få personer, som har haft indflydelse på Hindsgavlhalvøens historie eller blot er kendt fra området. Utallige er de anekdoter om personer, der kan knyttes til et så stort område over så lang tid. Jeg overlader det til andre, der har boet her i flere generationer, at skrive de historier. Jeg har holdt mig til at beskrive og give en baggrund for de ting, man kan se under turene. Det må være det, der er af fælles interesse for den gamle og den nye generation og for vore gæster, og som vil blive stående i mange år.

Med denne bog har du underholdning hjemme og på turene til mange år og til mange ture. Tag bogen frem, når naturen kalder. Tag bogen frem, når der opstår diskussion om årstal, der knytter sig til Hindsgavlhalvøen. For det første giver det fred i familien, når problemet er løst, for det andet kan man jo så være den heldige vinder af et evt. væddemål, med hvad deraf følger - hvis modparten ellers accepterer bogens facts!

Læs bogen hjemme. Det er synd for naturoplevelsen at gå med næsen i en bog hele vejen. Men stik bogen i lommen og tag den

frem, når du har glemt, hvad der står skrevet om et bestemt sted.
Som en naturlig del af Middelfarts grønne områder har jeg medtaget parken omkring Middelfart Sygehus Psykiatrisk Afdeling. Parken rummer smukke og over hundrede år gamle træer, og selv om mange vægrer sig ved at besøge "et sindssygehospital", kan jeg varmt anbefale en tur igennem anlægget med dets særprægede historie.

Bogen indeholder også fortegnelser over seværdige træer i Hindsgavls park, i skovene og i parken omkring Psykiatrisk Afdeling. Sådanne lister har ikke tidligere været så let tilgængelige.

Under udarbejdelse af bogen har jeg opfattet min rolle som formidler af egnens herligheder. Derfor har jeg flittigt benyttet mig af, hvad andre har skrevet, og er dem dybt taknemmelig. Desuden er jeg stor tak skyldig til de mange, som har hjulpet mig med oplysninger.

En varm tak til Middelfart Sparekasse for deres økonomiske støtte.

Strib i maj 1994

Søren Hechmann Andersen

Indledning

Om bogens brug
Bogen er delt op i seks kapitler, der hver beskriver et turområde. De fleste områder er delt op i flere ture, så der er beskrivelser af ialt 13 ture på Hindsgavlhalvøen.

For hvert turområde er der en indledning, og derefter en beskrivelse af de vigtigste ting, man kan se undervejs. Der er også et kort med angivelse af de mest farbare stier, og med tal er angivet de steder, hvor der er noget at se på. De tilsvarende numre kan man finde i bogen med tilhørende forklaringer.

Af praktiske grunde har jeg valgt at bruge fortløbende numre inden for hvert af turområderne. Følger man numrene på kortet, er turen på sin vis tilrettelagt på forhånd, og det er jo nemt. Hvis man vil tilrettelægge sin egen tur, kan man på oversigtskortet følge med i, hvilket turområde man er i, og slå op i teksten, der hører til det område. Man kan også vælge at tage turen i modsat retning af den, bogen angiver, så skal man bare kunne tælle baglæns for at finde forklaringerne.

En praktisk detalje er, at man på oversigtskortet side 4-5 kan se, hvornår solen vil skinne på de forskellige sider af halvøen. Skal man f.eks. på fugletur en tidlig morgen i maj, skal man vælge østsiden af halvøen. Er det en aftentur, der er tid til, skal man gå på vestsiden. Det er altid bedst at gå en tur med solen i ryggen. Så er farverne mest fremtrædende, fordi man ikke generes af reflekser fra havet eller bladenes overflade.

Turenes længde er angivet med et antal kilometer. I skarpt trav kan friske folk gå 7 km på en time, men det vil næsten være synd at gøre det i så dejlige omgivelser. Et par kilometer vil i slentretempo og med mange stop nok tage en times tid.

Til ære for dem, der er en smule botanisk interesserede, er der lister over træerne i parken omkring Psykiatrisk Afdeling, i Hindsgavls park og i skovene på halvøen. Det letter altid bestemmelsen, når man har et begrænset udvalg at vælge imellem.

Om at turde gå i en skov

Jeg tror, at mange mennesker en en smule nervøse for at begive sig ind i en skov. De fleste holder sig til de store skovveje, hvor man kan møde andre, og frokosten i den grønne skov foregår gerne i skovkanten. Skoven er ukendt terræn for mange, og så bliver man naturligt forsigtig. Det kan være noget med at finde vej, vide hvor lang tid en tur tager, så man ikke kommer længere væk, end man kan klare at gå tilbage igen. Det er nok også noget med myrer i buksebenene, myg der stikker, brændenælder der svier og lignende fortrædeligheder, som man ikke plages af på byens hovedstrøg. Tænk hvis man blev angrebet af en brunstig hjort eller en hundegalskabsbefængt ræv? Hvad med røvere, som man hører så meget om? I hvert fald i Rold Skov og ved Vissenbjerg i gamle dage! En enkelt blotter kunne vel forvilde sig ind i et skovbryn, men de er jo også andre steder, hvor mennesker samles. Når jeg selv er blevet forskrækket, har det næsten altid været på grund af en fasan, der lettede lige foran mine sko, eller oftere af en kondiløber - en af dem der ikke stønner! - og som på løbesko pludseligt og lydløst har overhalet mig på en blød skovsti.

Hvis man har den mindste smule "skovskræk", så lad være med at få komplekser af det, men find en at gå tur med i begyndelsen!

Om skovens farligste dyr

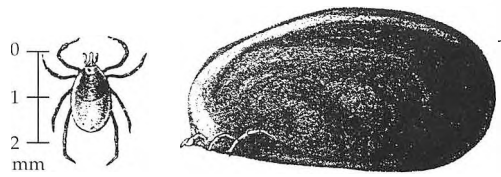

Skovens farligste dyr, skovflåten, er en mide med otte ben. Var den en tæge, havde den kun seks ben. Til højre en hun der har har suget blod.

Det farligste dyr i skoven er såmænd nok en af de mindste, nemlig skovflåten, af mange kaldet en tæge, men det er en mide. Den sidder gemt under bladene i den lave vegetation af specielt bregner og brændenælder, hvor der er en stor luftfugtighed. Her sidder den og venter på, at der kommer et menneske eller et andet pattedyr forbi, som den kan suge lidt blod fra. Det er dens måde at skaffe sig energirige stoffer på. Desværre er

flåter mange steder befængt med en bakterie, Borellia burgdorferi, som den indpoder, når den stikker. Den henter borelliabakterien ved at suge blod fra mus, som huser den uden selv at være syge. Generelt er ca. hver 10. flåt bærer af bakterien, lokalt kan dog op til 40% være inficeret. En trøst er det, at flåten skal sidde og suge i 24 timer, før man bliver smittet. Derfor er det klogt at undersøge sig selv og sine børn efter en skovtur. Flåterne sidder gerne, hvor huden er tynd: i knæhaserne eller i lysken, men hos børn kan man også finde dem bag ørerne og i hårgrænsen. Finder man en flåt, så riv den ud med en pincet, og sørg for også at få forkroppen med ud. Er infektionen sket, fremkommer der en femkronestor rødlig plamage omkring biddet efter et par dage eller helt op til 3-4 uger efter biddet, og så skal man straks søge læge. Han giver en penicillinkur, og så er den pot oftest ude. Ubehandlet er infektionen slem, man kan få hjernehindebetændelse, der utypisk viser sig ved brændende og skærende smerter i ryggen. Men også i denne fase kan infektionen oftest behandles uden at efterlade sig alvorlige mén. Børn vil reagere lidt anderledes med hovedpine, madlede, uoplagthed, og måske med smerter. I 1993 var der lige godt hundrede mennesker, som fik de nævnte symptomer, så i betragtning heraf, er der absolut ingen grund til panik.

Om blæsevejr og skovture

En advarsel skal også med: lad være med at gå i skoven, når det blæser hårdt og slet ikke i stormvejr. Det må være nok at sige, at end ikke skovens folk tør være der under disse omstændigheder. Måske skulle det siges til børnene.

Om at færdes i skovene

Regler for færdsel i den danske natur, både den offentligt og den privat ejede, er beskrevet i kapitel 4 i Naturbeskyttelsesloven fra 1992 og i Miljøministeriets bekendtgørelse nr. 574 fra samme år. Reglerne er populariserede i et hæfte, som kan hentes på bibliotekerne.

Det er værd at huske, at Hindsgavl Skov og slotspark er privatejet, og at alle de andre skovområder ejes af Middelfart Kommune, for der er forskellige regler for færdsel i private og offentlige skove. Jeg skulle dog hilse at sige fra skovadministra-

Siden 1784 har man kunnet se slottet spejle sig i den lille dam. Måske var der også dengang gule åkander.

tionen, at hvad angår Julieplantagen (Hindsgavlskoven) gælder der i princippet de samme regler som for færdsel i offentlig ejet skov.
For god ordens skyld er her nogle af de vigtigste regler for færdsel i offentlig skov:

1. *Man må færdes døgnet rundt, altså ingen problemer med nattergaleturen.*
2. *Man må gå overalt i skoven, men man må selvfølgelig ikke kravle over hegn omkring plantninger og lignende.*
3. *Man må cykle på skovveje og stier.*
4. *Hunde skal føres i snor hele året, også af hensyn til vildtet.*
5. *Støjende adfærd er forbudt, affald må ikke efterlades i skoven.*
6. *Man må samle bær, svampe, mos, blomster m.v. til eget brug.*
7. *Al færdsel sker på eget ansvar.*

Der er særlige regler for organiserede aktiviteter, ridning, fugleture m.m., og man gør klogt i at kontakte skovfogden, som bor på Teglgårdsvej 106.

Hvis der skal laves organiserede aktiviteter i Hindsgavl park, skov, eller på engen skal henvendelse rettes inden til receptionen på Hindsgavl Slot.

Om Skovmærketurene
Dansk Vandrelaug har i samarbejde med lokale skovadministrationer fremstillet en serie foldere med forslag til vandreture i de danske skove. Folder nr. 7 dækker Hindsgavlhalvøen.

Om brandfare
De områder af skovene, der står på sandet jord, bliver hurtigt meget tørre i perioder med ringe eller ingen nedbør, og så skal man tænke meget over brandfaren. Brug de gyldne regler:
Kast aldrig en brændende cigaret fra dig, før den er slukket!
Eller: Lad aldrig din cigaret gå ud alene!

Om skovdistriktets skovpolitik
Kommunen har lagt den holdning for skoven, at den både skal være produktionsskov, altså forretning, og et rekreativt område. Produkterne fra skoven er hovedsageligt tømmer og pyntegran af nåletræ, og løvtræerne giver træ til gulve, møbler og til brænde. Man kan købe sankekort og på den måde få mindst én ekstra gang varme ud af træet. På den rekreative side forsøger man ikke at fælde store arealer ad gangen, og lade en del af de gamle træer stå over nyplantningerne, for at det ikke skal se for bart ud. Selvfølgelig rører man heller ikke ved skovbryn langs marker, veje og Lillebælt. Det er værnearealer for skovens andre træer samtidigt med, at det ser kønt ud. Der opsættes bænke, laves stier, gives tilladelse til at foreninger kan bruge skoven til orienteringsløb, jagtprøvning af hunde, mountainbikekørsel osv. Det er skovadministrationens vanskelige opgave at sørge for, at den ene friluftsaktivitet ikke ødelægger mulighederne for de andre aktiviteter, og at sliddet på skoven ikke bliver for stort. Da man véd, at publikum godt kan lide at se gamle træer, og at disse er bolig for hulerugende fugle og utallige insekter, lader man spredt i skoven stå træer, som aldrig skal fældes. Desuden har man lagt 20 år ekstra til omdriftstiden på alle træer, så publikum længere har fornøjelsen af at se på de store træer.

Om halvøens geologi og landskaber

Tertiærtiden

Umiddelbart før istiderne satte ind for vel omkring 2 mio. år siden, dukkede det meste af Fyn op af havet efter at have været dækket med havvand i omkring 50 mio. år. I denne tid, tertiærtiden kaldet, lagredes på havets bund store mængder ler og sand ofte med korn af mineralet glimmer. Disse lag finder vi i undergrunden og i klinterne som lillebæltsler, glimmerler og glimmersand. I Øksenrade Klint lige vest for Teglgård ses efter stormenes gnaven grønligesandsten fra denne tid. De indeholder et mineral, kaldet glaukonit, som på grund af det store jernindhold bliver rødt, når de påvirkes af luftens ilt. I tertiærtiden var der i perioder en kraftig vulkansk aktivitet i området omkring Skagerak. Derfra udspyedes store mængder af vulkansk aske, som sank til bunds i havet. De kan i dag ses som mørke lag mellem sand og ler i klinterne på begge sider af Lillebælt.

Istiderne bragte nyt materiale med

Tertiærtidens havbund var rimelig flad, og det var dette havbundslandskab, som gletcherne mødte, da de begyndte at udbrede sig fra Nordpolen under istiden. Mindst fire gange i den lange periode bredte isen sig fra nord afbrudt af perioder med mildere klima, hvor isen smeltede. Hver gang bragte gletcherne materialer med sig i form af ler, sand, grus og sten, som undervejs gennem Norge, Sverige og Østersøen var høvlet af overfladen og frosset fast i bunden af gletcherne, eller som blev skubbet foran dem. Herfra stammer alle de jordarter, som i dag ligger oven på tertiærtidens havbundsaflejringer. Man kalder dem moræne, og det er altså den jord, der i dag ligger øverst. Istiden sluttede for omkring 15.000 år siden, og senere er der opbygget et pænt lag af muld på toppen af disse aflejringer.

Gletchere og smeltevand

Landskabet på Hindsgavlhalvøen er mest præget af gletcherne fra den sidste istid, som begyndte for omkring 100.000 år siden. Det første gletcherfremstød - den gammelbaltiske is - kan man ikke finde spor efter på halvøen. Dernæst kom nordøstisen, som bl.a. udgravede Båring Vig og foldede tertiærtidens ler- og sandlag samt de ældre istidsaflejringer op i den store banke der udgør Røjleklinthalvøen. Dens profil kan vi se i Røjle Klint, hvor havet har blottet de mange lag.

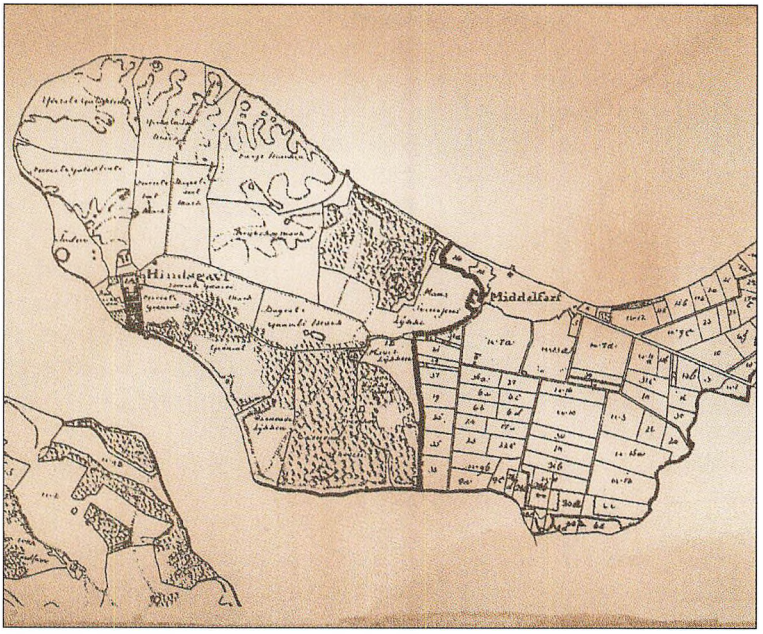

Kort over Hindsgavlhalvøen ca. 1825.
Sådan så Hindsgavlhalvøen ud omkring 1825 inden tilplantningen. Bemærk de to veje til Middelfart: den "fine", alléen og arbejdsvejen, der løb nord for den. De gamle marknavne er skrevet med så spids og sirlig skrift, at de ikke ses tydeligt her på reproduktionen.

Ledeblokke

Det er uvist, hvor meget nordøstisens gletcher har betydet for Hindsgavlhalvøens landskab, for man ved ikke helt præcist, hvor langt syd på den kom gennem Lillebælt. På stranden kan man i dag finde sten - altså små klippestykker - som man ellers kun kan finde som faststående klippe i et ret begrænset område omkring Oslo. Disse sten er kaldt ledeblokke og er brugt af geologerne som bevis for, at gletcheren kom fra Norge. En af dem hedder en rhombeporfyr, og kendes på, at den har en rødlig eller brunlig, finkornet grundsubstans og centimeterstore lysere, kantede krystaller. Andre ledeblokke er ført hertil med den baltiske is.

Endnu et isfremstød fra øst

Derimod ved vi, at den næste gletcher, den ungbaltiske is, hvis ene gren ligefrem er kaldt Lillebæltsgletcheren, og som kom til os østfra gennem Østersøen, har været med til at presse lagene op langs Lillebælts kyster, og den har nok også har gravet selve bæltet ud. Den bragte klippestykker med sig fra Ålandsøerne, Sverige og Østersøens bund, og de kan findes på stranden og blandt markernes sten. Sådan fik halvøen sin højde på op til 44 m i Krybeskoven lige syd for vejgaflen, hvor Slengeriksvej går fra Kongebrovej.

Smeltevandet former landskabet

I slutningen af istiden, hvor klimaet mildnedes, smeltede isen, og store mængder af vand fandt vej til havet. Slugterne på halvøens kyster er dannet ved, at smeltevand er fosset ned mod stranden, og senere tiders regnvandsstrømme har gjort deres til at udforme dem. Smeltevandsstrømme har transporteret en del sand, og som smeltningen tog af, lagredes dette sand på dele af halvøens overflade. To trediedele af halvøens jorde er stærkt sandblandede, den øvrige del har et stort indhold af ler og er derfor en langt bedre have- og landbrugsjord.

Hævet havbund fra stenalderen

Engen omkring Gammel Slot, området omkring Galsklint Camping, lavningen ved Søbadet og Munkemosen er af nyere dato. Istidens mægtige gletchere, som til tider har været mindst 1 km tykke, trykkede landet ned. Da de smeltede, begyndte landet at hæve sig, men ikke lige meget alle steder. Ved Middelfart har landhævningen kun været nok til, at de omtalte lave arealer netop er blevet tørre. I Vendsyssel har hævningen været omkring 50-60 m. Samtidig er der langs kysten dannet strandvolde af sand fra nedbrydningen af klinterne. En havbugt er blevet til en eng.

Under turbeskrivelserne vil der blive gjort opmærksom på, hvor man kan se de forskellige aflejringer.

Om skovenes historie og om skovbrug

En bog om Hindsgavlhalvøen må nødvendigvis også handle meget om skovene: deres historie i relation til skovbrugets historie og de forskellige træarter. Det er skovene, der i dag præger det meste af halvøens arealer langs kysten, og det er jo netop her, de fleste mennesker ynder at færdes.

Kort over Hindsgavl skovdistrikt ca. 1900. Forstmester Baastrups kort over skovdistriktet fra lidt før århundredeskiftet. Det giver et indtryk af de gamle veje fra Hindsgavl til Kongebro, Fænø, Munken, Vasnæs og Middelfart og de mange nye skovveje, der blev anlagt i forbindelse med skovrejsningen på halvøen.

Skovene i 1700-tallet

Skovenes historie her på halvøen afspejler meget godt den almindelige udvikling i de danske skove de sidste 200 år. I slutningen af 1700-tallet var der kun Krybeskoven og Teglgårdskoven. Det øvrige areal lå hen med agerjord og specielt langs kysterne, som er præget af skrænter og slugter, der ikke var nemme at dyrke, var der en hedeagtig bevoksning med lyng, gyvel, fyr og birk. De to skove stod på den bedste jord. Datidens hjulplov havde svært ved at arbejde i den fede ler, så det var de lette, sandede jorder, der dyrkedes.

Skoven var eneste energileverandør

De to skove så slet ikke ud, som vi kender dem i dag. Skoven var domineret af ret så få, men meget store og gamle træer, der havde grene helt til jorden, som vi kender det fra fritstående træer i gamle dyrehaver. Disse træer leverede bog og agern - olden - til svinene, der gik og rodede i skovbunden. Ind i mellem var der lysninger med græs, eng eller mose, og her fandt kvæg og heste føde. De åd også, hvad de kunne nå af blade og kviste, og de åd også det meste af opvæksten, så skoven kun vanskeligt kunne forny sig. Man plantede ikke, men hvor de nyspirede planter kunne skjule sig i busketter af tjørn og slåen, som holdt dyrene på afstand, kunne der blive en opvækst af nye træer. Svinene åd megen olden, men trådte samtidig en del ned, som så spirede og var ophav til foryngelsen.

Skulle man bruge træ, huggede man mere eller mindre planløst, man kalder det plukhugst. Men skoven var langtfra alene om at levere brændsel og bygningstømmer. Rundt omkring på bøndernes marker og i hegnene stod mange træer, som leverede ris til gærder, løvfoder til kreaturerne, brænde til komfurerne eller tømmer, hvis de var store nok. Træ var det vigtigste brændsel, og en familie brugte omkring 1800 cirka 20 kubikmeter træ om året til opvarmning, brygning og bagning. På landsbasis brugte man også store mængder træ til trækul - særligt til byerne -, saltudvinding (saltsydning), glasfremstiling og udvinding af jern fra myremalm.

Flåden og udflytningen

Sidst i 1700-tallet var man på landsplan ved at blive nervøs for, at landet snart ikke ville være selvforsynende med brændsel og tømmer, og man besluttede, at nu skulle der gøres noget ved de danske skove. Dengang skulle skovene også levere træ til den danske flåde. Da englænderne i 1807 huggede den danske flåde, svarede det til et tab på ca. 90.000 modne egetræer eller 1.800 ha egeskov! Det var også tiden efter Stavnsbåndets ophævelse - 1788 - og bønder var blevet selvejere. Der var et ekstra stort behov for bygningstømmer, da mange flyttede ud fra landsbyen og byggede nye gårde.

De fynske skove

Det stod dog ikke så skidt til på Fyn, hvor det meste skov ejedes af de mange store godser. Man var vild med jagt, og derfor passedes der godt på skovene. Mange andre steder i landet var de

nye selvejere på jagt efter mere landbrugsjord, og det gik ud over megen skov. Men på Fyn var der nok af anden jord, der kunne inddrages til dyrkning, og det kneb med at bønderne ville flytte ud fra landsbyernes tryghed. Vi har en opgørelse fra 1775 over skovarealet i det område, der nu udgør Fyns Amtskommune, hvor skovene er opgjort til 29.400 ha eller 8,5% af arealet. Det siger måske ikke så meget, men det er meget tæt på skovarealet i nutiden: 31.000 ha og 8,9%. Men det så værre ud i andre landsdele. Skovarealet var nede på 2-3% for hele landet, idag er det omkring 12%.

Fredskovsforordningen

I 1805 fik man endelig en lov, fredskovsforordningen. Herefter skulle alle husdyrene ud af skovene, og skovene skulle hegnes med diger eller hegn. Alle skove, som var højskov, skulle fredes. Der skulle plantes efter hugst, og det blev forbudt at skære træ til løvfoder og gærder i skoven. Det blev også forbudt at inddrage højskov til landbrug, og det er herfra at udtrykket fredskov stammer. Når man købte skov, det skete af og til når bønderne ville have større skovstykker, var det forbudt at hugge den om de første 10 år for at skaffe sig nogle hurtige penge. Derefter håbede man, at ejerne var blevet så interesseret i skoven, at de passede godt på den. Forresten blev loven ikke fornyet før i 1935, så den må jo have været rimelig god. Danmark var dermed det første land i verden, der forbød at have kreaturer i skoven. Det lød jo såre godt, men tilsynet med lovens overholdelse var i begyndelsen ikke særlig effektivt. Sammen med de ret så dårlige tider for afsætningen af landbrugsprodukter efter Napoleonskrigen blev der fortsat hugget hårdt i de danske skove. Også på Fyn gik det sådan, og skovarealet var i 1838 nede på knapt 18.000 ha, næsten en halvering af arealet med skov. Allerede slut på 1700-tallet havde staten indkaldt tyske forstfolk for at lære danskerne at plante og dyrke skov på en økonomisk måde. Visse steder skete der også forbedringer, men det varede til omkring 1825, før det så småt begyndte at slå igennem.

Halvøen tilplantes

Hindsgavl kom med i 1830, hvor man plantede ca. 135 ha til med skov. Det fortsatte i perioden 1858-69 med 55 ha og i tiden 1884-87 med 20 ha, i alt 210 ha. Det nuværende skovareal er på 212 ha. Samtidigt lagdes en plan for skovbruget, som revideredes flere gange. Arealet blev opdelt i ca. 75 skovafdelinger - nu

er der omkring 90 - der anlagdes veje i skoven, der hegnedes mod kreaturerne og der gravedes grøfter, for at afvande de våde arealer. Diger og grøfter fra den tid kan stadig ses. Her på Hindsgavl var det forstmester Baastrup, som udsendt af staten skulle afstikke grænser for, hvad der var skov og landbrugsarealer, rådgive omkring hugsten og lægge planer for hvilke træer, der skulle plantes, det der i forstproget hedder "planer for skovrejsning". Det meste tilplantedes med rødgran, skovfyr og østrigsk fyr, planter, der er velegnet til den lette jord. Det giver os også en forklaring på, at de nye skovarealer kom til at hedde noget med plantage: Julieplantagen, Mathildeplantagen, Batteriplantagen og Karolineplantagen. I dag er der stadig lidt nåletræ, men det er løvtræerne, der dominerer, så man kan næsten ikke forstå, at man bruger udtrykket plantage. Lykken var ikke med skovejeren. Beplantningerne blev hærget af en svamp, rodfordærveren, så træerne gik ud, og en voldsom storm i 1894 væltede mange træer. Fra 1906 og en halv snes år fremover blev skoven fornyet igen. For at finde træarter, som ikke blev angrebet af rodfordærveren, og som samtidigt kunne trives på den magre jord, afprøvede man omkring 100 forskellige arter træer, både løvtræer og nåletræer. Resterne af disse træer er nu omkring 80 år og er med til at give skoven det meget varierede udseende, som er så typisk for den i dag. Det var distriktets anden skovrider, Lorenz Smith, der stod for nyplantningen.

Ny skovrejsning

Ikke alene er der i dag mange forskellige træarter, men skoven er også typisk ved mange steder at være en frimærkeskov: en skov hvor der i de forskellige afdelinger er plantet forskellige arter. Fordelen ved en sådan skov er fremfor en stor skov med samme slags træer over store arealer, at man kan fælde en enkelt afdeling, når priserne er gode for en bestemt art. Skulle der komme skadedyrsangreb, hærger de heller ikke i hele skoven, men kun de træer, som de er tilpassede til.

En frimærkeskov

Nu var grunden lagt til moderne skovdrift: der plantedes træer af samme alder i hver afdeling, så de kunne fældes samtidigt. Man kunne fælde en afdeling uden at det specielle skovklima blev ødelagt for hele skoven: der var stadig læ og fugtighed i den øvrige del af skoven, som de nyplantede træer kunne nyde godt af. Man begyndte nu også regelmæssigt at tynde ud,

Moderne skovbrug begynder

Knapt når bøgebladene at folde sig ud af knoppen før larverne af den lille sorte snudebille: bøgeloppen, spiser hul i dem. Mon deres tunge er som en løvsav?

udhugge, i plantningerne. Kun de bedste træer fik lov at stå tilbage, og på den måde blev der næring og lys nok, så de fik en god og hurtig tilvækst.

Bøgen, det danske nationaltræ

Bøgen er det danske nationaltræ og hyldet af mange forfattere. Grundtvig skrev: "I Danmark løves bøgeskoven så kønt som ellers ingen steds ved voven", og Oehlenschläger konstaterede, at det yndige land står med brede bøge nær salten østerstrand. Rent faktisk er Danmark på nær området omkring Rügen i BRD - det betyder Tyskland - nok det eneste land, hvor der er bøge helt ned til stranden, og det er jo netop en af de ting, der er så charmerende ved Hindsgavlhalvøen: mange steder kan man gå langs vandet under bøgekronerne.

Bøgen kommer til Danmark

Men når H.C. Andersen spørger: "Hvor står fuldmånen over kløverengen, så dejligt som i bøgens fædreland?", er han lidt galt afmarcheret. Efter alle vise botanikeres mening, stammer bøgen nemlig fra det sydlige Tyskland og er herfra indvandret til Danmark mellem ældre og yngre Stenalder. Den blev først et dominerende skovtræ i overgangen mellem Bronzealder og Jernalder ca. 500 f.v.t. En stor del af lindeskoven var brændt af og tomterne brugt som landbrugsjord, og når asken - fra de brændte linde altså - ikke mere gav gødning, blev markerne forladt. I disse lysninger rykkede bøgen frem uden konkurrence fra de skyggende linde, og den trivedes fint i det fugtige klima, som kom, og stillede heller ikke så store krav til jordens frugtbarhed.

Når bøgen voksede til, skyggede den alle de andre træarter til døde.

Et bøgetræ fra frø til hugst

Flere steder i skovene dominerer bøgen, og det kunne måske være interessant at se, hvordan en bøgeskov passes fra plantning til hugst. Man begynder med at plante 2-årige bøge på 20-40 cm fra planteskoler med en rækkeafstand på ca. 2 m og en afstand mellem planterne på 0,5 m. Det giver ca. 10.000 planter pr. ha. Når de er 15-20 år gamle og ca. 6 m høje, foretages den første udtynding, og de udhuggede træer ender som kvas på skovbunden. Med 3-5 års mellemrum foretages udtynding til bøgene er ca. 60-70 år gamle og godt 20 m høje. Efter den tid kan man nøjes med udtyndinger hvert 5.-8. år. Alt efter hvor hurtigt de har vokset, fældes de i en alder af fra 90 til 120 år. Her i skoven skal vi lægge 20 år til. På det tidspunkt er de 25-30 meter høje og har en stammediameter på omkring en halv meter. Der er da en afstand mellem træerne på en lille halv snes meter. Tæl selv efter, det er ikke helt galt.

De første ca. 10 år beholder bøgen sine blade om vinteren, livslangt, hvis den holdes klippet lavt som i en bøgehæk. Derefter smider den bladene om vinteren, men den blomstrer ikke før ved en alder af 40 år. De fleste bøge bliver ikke meget over 350 år gamle.

Her er et skema over udhugningen:

Alder:	Træer pr. ha:	Vedmasse pr. ha i m^3:
2	10.000	-
20	6.000	24
40	1.200	135
60	500	230
80	280	300
120	130	420

Så meget træ er der i skovdistriktet

I 1986 opmålte man vedmassen i skovdistriktet til et gennemsnit på 308 m^3 ved pr. ha, og man påregner, at i 1996 skal der stå 268 m^3 ved pr. ha. Et gennemsnit for danske skove, nåle- og løvskov under eet, er mellem 200 og 225 m^3 ved pr. ha. Skovdistriktet omfatter ialt 212,19 ha - jo, man har skam styr på selv

hundrededele hektar - og det tilplantede areal, uden strandenge, moser o.lign. er 185 ha.

Sådan er skovdistriktet inddelt

Skovdistriktet omfatter kommunens skovareal på Hindsgavlhalvøen. Det er opdelt i tre skovparter: Teglgårdskoven, Batteriplantagen og Kongebroskoven. Hver af disse er opdelt i afdelinger, som der er 94 af, og disse er igen inddelt i mindre områder med litranumre: a, b, c osv. efter behov. På denne måde kan alle arealer identificeres og registreres i skovplanen, som bl.a. indeholder en fortegnelse over, hvad der vokser i hver afdeling, hvornår det er plantet, hvor mange m^3 ved der er, og hvornår der skal tyndes eller fældes.

Sådan passes skoven

Ved udhugningen fjerner man de træer, der ikke ser ud til at blive rette og enstammede og ellers er usunde. Man sikrer, at de træer, der bliver stående, får plads til at udvikle deres kroner, altså en jævn fordeling af træerne i bevoksningen. Kronerne skal helst nå sammen, så der kommer så lidt lys ned i skoven, at træerne ikke sætter sidegrene. Det er altså ikke skovfolkene, der skærer grenene af i stor højde, men træerne der "renser" sig selv.

Gødning er ikke nødvendig

Det er normalt ikke nødvendigt at gøde skovjorden. Tænk på at det, der føres bort, "høstes", er træmasse, som hovedsageligt består af døde celler af cellulose. Dette stof indeholder grundstofferne kulstof, ilt og brint, som planterne har fået fra luftens kuldioxid (kulstof og ilt) og fra jordens vand (brint og ilt), og det er der jo nok af. De egentlige næringsstoffer: kvælstof, fosfor og kalium, "NPK-gødning", skal planten have for at kunne fabrikere de vigtige proteiner: arvemasse, hormoner, energibindende stoffer, enzymer og vitaminer. Disse proteiner findes overvejende i de levende væv i kviste, skud og blade, og de bliver jo efterladt på skovbunden efter fældningen. Kvælstof (N), fosfor (P) og kalium (K) frigøres efter nogen tid igen til jorden, når kviste og blade er omsatte af bakterier og svampe. Så er næringsstofferne igen tilgængelige, og kan opsuges af rødderne sammen med jordvandet. Det er altså en hel anderledes driftsform, end den man kender fra landbruget: her fjernes næsten hele den organiske produktion, altså hele planten, og man må hvert år tilføre nye gødningsstoffer.

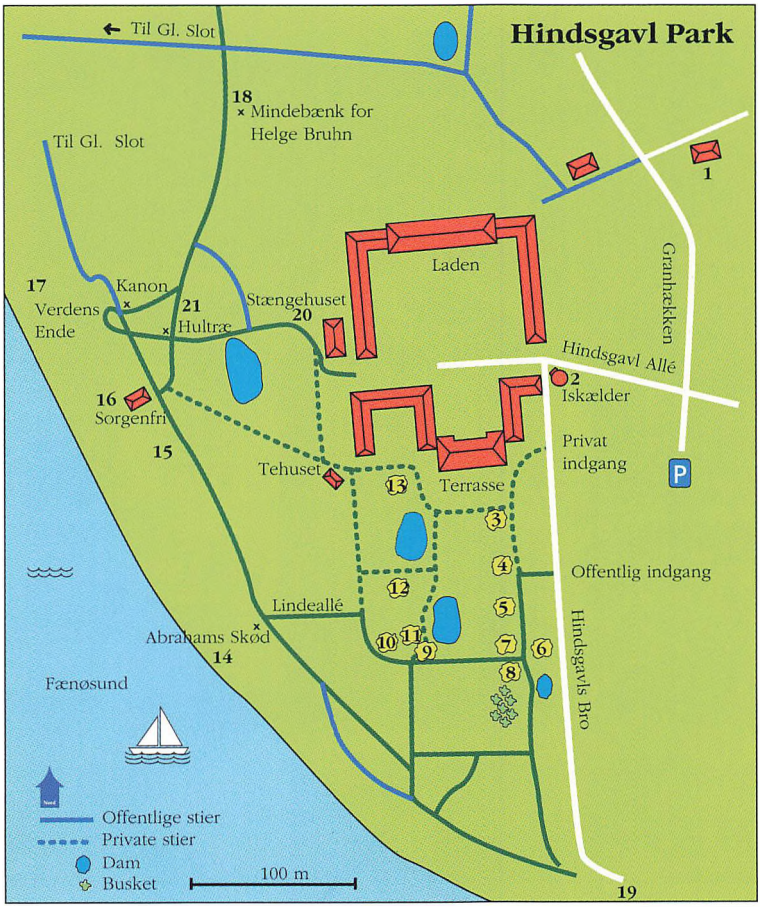

Tur nr. 1
Hindsgavl Slot og park

Turens længde: ca. 1 km.
***Parkering:** På P-pladsen øst for slottet.*
***Telefon:** Mønttelefon på Galsklint Camping.*
***Nærmeste toilet:** Ved Byggecentrum, ved Restaurant Karoline og ved Galsklint Camping.*

Rokoko og klassicisme i een bygning: de 4 hvide pilastre er rokokostil, mens trekantfrontonen, den vandrette inddeling af facaden og de store vinduer er klassicistiske træk.

Indledning

Det er ikke hensigten med den følgende tekst at give en detaljeret gennemgang af Hindsgavls historie, men at trække de store linier op og forklare lidt af alt det, der kan ses. Lad os begynde med hovedbygningen.

At bestemme bygningers alder

De fleste har svært ved at tidsbestemme en bygnings alder ved at se på dens stilart. Det kræver også, at man har en vis viden,

og at man holder den vedlige. Men er man nået over de første hurdler, er det ikke helt umuligt at give et fornuftigt skøn. Og tilmed er det en øvelse, man kan foretage i de fleste større danske byer. Og så har en sådan hobby en stor fordel: bygningerne bliver stående, mens man studerer dem. Det er meget værre at være ornitolog! Med Hindsgavl er det lidt svært. Ganske vist står der direkte i frontonen på havesiden, at "Denne Gaard er nye opbygt af C.H. Adeler og K.B. Fønss Anno 1784 " men byggestilen er en blanding af rokoko og klassicisme og det kan godt forvirre lidt. Endnu mere forvirrende er det, at der her på facaden ud mod gårdspladsen oppe i trekantfontonen ses initialerne: NBF og MWW og under uret datoen: 9. maj 1872. Det er datoen for den dag, da Niels Basse Fønss giftede sig for anden gang. Denne NBF levede fra 1827 til 1907, og de tre andre initialer tilhørte hans nye kone. Hun hed egentlig Marie Louise Charlotte Vilhelmine Wedell-Wedellsborg, men da der skulle være symmetri i facaden nøjedes man med tre af hendes forbogstaver.
Men det var altså C.H. Adeler, som byggede slottet i 1784.

Basser og Fønss'er

For at få lidt styr på alle de Basser og Fønss'er følger her en liste over Hindsgavls ejere fra 1745. Det nuværende Hindsgavl var altså ikke bygget, men det er for at få den første Basse til Hindsgavl med:

1. 1745-1773: Niels Andersen Basse (1695-1773).

2. 1773-1808: Christian Holger Adeler (død 1801). Gift 1770 med Karen Basse Fønss, datterdatter af Niels Andersen Basse. C.H.A. byggede Hindsgavl i 1784.

3. 1808-1858: Niels Basse Fønss (1793-1858). Han var søn af Karen Basse Fønss's halvbroder Jørgen Fønss og blev gift i 1813 med Frederikke Louise Dorothea Wedel-Heinen (1796-1864). Det var dem, der anlagde parken i engelsk stil.

4. 1858-1907: Niels Basse Fønss (1827-1907) søn af forrige ejere. Første gang gift med Fanny Manon Georgine Lowzow (død 1870), med hvem han havde sønnen Frederik Niels Basse Fønss. Gift anden gang i 1872 med Marie Louise Charlotte Vilhelmine

Wedell-Wedellsborg. Han opførte den nuværende avlsgård (1859), Grimmerhus (1856-57) og Adlerhus 1852).

5. 1907-1921. Frederik Niels Basse Fønss, (død 1922). Gift med Edele Margrethe Gyldenkrone. Det var ham, der solgte til Middelfart Kommune (1921).

6. Fra 1923: a/s Hindsgavl (Foreningen Norden).

7. Fra 1979: a/s Hindsgavl (Kreditforeningen Danmark).

Tilbage til stilen

I 1780-erne var man kommet gennem rokokoen, ca. 1740-1780. I København var f.eks. Amalienborg bygget færdigt i 1760 med alle tidens krummelurer på facaderne. Man længtes efter en ren og overskuelig stil og søgte inspiration i antikken. Den nye stilart er senere kaldt klassicismen og varede til ca. 1850.

"Roccocisme"

Bygget i denne overgangstid viser bygningen også træk fra begge perioder: Det helvalmede tag - uden spidse gavle i enderne - måske de to korte sidefløje i bygningens ender og tilstedeværelsen af et midterrisalit med de fire ubrudte pilastre er rokokotræk, mens "dannebrogsvinduerne", trekantfontonen (minder om et græsk tempel), den høje dør, den rolige facade kun afbrudt af et profilbælte, der adskiller de to etager, er klassicistiske træk.

Bygningen er orienteret med sin længdeakse næsten solret østvest og opførtes som en afløsning for den bindingsværksgård, der fandtes fra sidst i 1600-tallet, efter at det første Hindsgavl på Slotsbanken i engen var opgivet på samme tid. Fløjen til højre kaldes Fruerfløjen og den til venstre Kavallerfløjen. Hovedbygningen er naturligvis fredet. Værelsesfløjen helt mod vest er tilbygget i 1990.

Eget teglværk

Stenene til huset blev fremstillet på stedet, hvilket var meget normalt ved større byggerier, hvis der i nærheden var egnet ler. Lergraven findes endnu som den lille dam i skovbrynet øst for engen med Slotsbanken. Teglværket blev opført bag avlsgården, og det var i funktion mellem 1784 og 1801. Stenene har en speciel størrelse: 26,4x12,5x7 cm og man genfinder disse "Hindsgavl-

mursten" bl.a. i Middelfart Apotek. Natten mellem 1. og 2. juni 1791 nedbrændte nemlig en halv snes ejendomme i Middelfart, og en del af dem genopførtes nu for første gang i sten og netop med sten fra teglværket på Hindsgavl. Før branden var det kun agent Iversens hospital fra 1767, nu Algade 18, som var opført i sten.

Avlslængerne

Avlslængerne er fra 1859 opført i mursten efter at bindingsværkslængerne var brændt et år før. Initialerne på gavlene tilhører Niels Basse Fønss (1827-1907) og hans kone Marie Louise Charlotte Vilhelmine Wedell-Wedelsborg. Længen ved indkørslen til pladsen har tidligere huset et mejeri.

Ladebygningen

Den store lade - som havde et af landets største stråtage - er nyopført efter branden sankthansaften 1977 og fredet. Det må have været landets største bål, men da laden indviedes i 1984 med et stort og to mindre kongreslokaler, havde man genskabt den store bygning med stor veneration for den gamle stil til glæde for anlæggets helhed. Andre steder har sådanne meget store ladebygninger måtte nedrives, efterhånden som landbrugets driftsformer løb fra dem.

Hattesamling og marsvin

Middelfart Museum har indtil videre en afdeling i laden, hvor den gamle marsvinefangst beskrives og hvor den berømte damehattesamling udstilles. Museet, turistforeningen eller receptionen overfor på slottet, kan fortælle, hvornår udstillingen er tilgængelig, da det er afhængig af, om der afholdes kurser i laden. Museet har desuden planer om at samle udstillingerne inde i byen, så måske er der slet ingen udstilling, når du kommer herud.

Indhegningen ved klinten

Navnet Hindsgavl har ikke noget med hjortehunner at gøre. Det første led er resultatet af en glidende udtaleændring af et gammelt navn for hegn eller indhegning: Hægnæth. Måske er det en indhegning omkring en kongelig jagt - måske blot arealet omkring Slotsbanken. Gavl bruges i stednavne om stejle klinter, og Hindsgavl er det gamle navn for Galsklint.

Landbrugsreformerne

Bygherren Adeler var stærkt optaget af de store ændringer i landbruget omkring århundredeskiftet: omlægningen af bøn-

dernes jorde, så de blev samlet til hele brug i stedet for at bestå af mange spredte jordlodder, og af alle de problemer der opstod, efter at dyrkningsfællesskabet ophørte, og den enkelte bonde selv skulle få bedriften til at løbe rundt.

Udskiftningen

Adeler udskiftede imellem 1787 og 1796 landsbyerne Svenstrup, Kauslunde, Staurby, Aulby, og Skrillinge, som alle hørte under Hindsgavl. Som så mange steder på Fyn bevaredes selve landsbyen med alle dens gårde. Efter 1800 havde bønderne mere tid til sig selv, eftersom de ikke mere skulle på hoveri på hovedgården, men mange havde svært ved at stå alene. Stavnsbåndet blev ganske vist ophævet i 1788, men det varede nogle år, før godsejerne fandt andre folk til at udføre arbejdet. Under sådanne forhold bevarede bønderne deres landsbyer og deres levevis. Derfor er der så mange velbevarede bindingsværksgårde og landsbyer på Fyn. Andre steder flyttede man ud til den nye, samlede jord, byggede nyt og jævnede den gamle landsby.

Adeler interesserede sig også for den voksende industri og opførte spinderi- og klædefabrik i Middelfart.

Lensafløsningen i 1919

Og hvem ejer så Hindsgavl idag? Op til 1919 var stamhuset egentlig kongens og senere statens ejendom. Den var udlånt - heraf ordet len = lån - til en bestemt slægt, og den skulle gå i arv efter bestemte regler. I 1919 kom en lov om len og stamhuses overgang til fri ejendom, og Hindsgavl overgik til slægtens private ejendom. Som betaling tog staten 160 ha land til udstykning og en halv million kroner af kapitalen.

Kommunen og Kreditforeningen Danmark

Stamhusets økonomi var også inden lensafløsningen ret så anstrengt. 3 år efter at Frederik Niels Basse Fønss overtog stamhuset i 1907, måtte der nedsættes en administrationskommission, som solgte alt fæstegodset. I 1921 solgtes avlsgården med tilliggende jorde ca. 110 ha land, hvoraf de fleste dyrkes stadigt og skoven - minus Julieplantagen - til Middelfart kommune, og siden den tid har hele halvøen været tilgængelig for offentligheden. Fænø og Staurbyskov blev solgt ved samme lejlighed. I 1924 oprettedes a/s Hindsgavl med Foreningen Norden som hovedaktionær med det formål at drive kursus- og mødevirksomhed fra hovedbygningen. Aktieselskabet overtog også Julieplantagen med engen omkring Slotsbanken, ca. 52 ha. I 1979

Så længe der er liv er der håb, synes det 200-årige elmetræ at sige.

blev Kreditforeningen Danmark eneaktionær, og ejendommen fortsatte som kursusejendom efter en gennemgribende modernisering. Laden indgår idag i kursusejendommen.

Jul på slottet

Hvis du har lyst til at se slottet indvendig, kan jeg anbefale at komme den 1. søndag i advent. Da tændes et stort juletræ på slotspladsen, og der er gløgg og æbleskiver indendørs. Interiøret er klassicistisk, isprængt møbler i nyrokoko og i endnu yngre stil. Der er kopier af malerier af Jens Juel (1745-1802, født i Gamborg) med lokale motiver, og der er pragtfulde fajanceovne. Man kan også leje lokalerne til en familiefest og give den som greven af Hindsgavl for en dag.

Alléerne

Allétræerne er omkring 200 år gamle. Det er storbladet elm, der dominerer i alléen ned til Hindsgavls Bro. I så gamle alléer blev træerne gerne plantet lige overfor hinanden med en afstand på kun 7,5 meter, som også er alléens bredde. Enten vidste man ikke dengang, hvor store træerne kunne blive, eller også var det, fordi, man var vant til, at de skulle klippes hårdt, så de passede ind i de barokke haveanlæg. Senere plantedes der med en afstand på 15 meter, og sjældent overfor hinanden. Så er der god plads til, at de kan udvikle sig og lukke over vejen. 200 år er en høj alder for elmetræer. Sygdom, ælde, storm og lynnedslag har gjort det af med mange, men der er genplantet over en lang årrække. Alléen op mod Middelfart er ligeså gammel. Den er en blanding af lind, elm, hestekastanie, ask, ahorn (eller ær, og det er jo æren, der er det fagreste træ i skoven!) og på det sidste stykke ved Byggecentrum også eg og bøg. Op mod skoven er der plantet nye allétræer, og de står meget tæt. Men det er fordi, man har plantet rigeligt for at være sikker på, at nogle af dem vil overleve. Så kan man tynde ud i dem senere.

To alléer

Alléen var selvfølgelig den pæne og officielle vej mellem byen og slottet. Til den daglige trafik, var der anlagt en anden vej, og den kan man stadig se en del af. Den går forbi Smedehuset, og er kantet af de gamle bøge over markerne. Den øvrige del fortsatte langs med det tydelige markskel, der løber op til Brovejen, der hvor fortovet skifter fra grussti til flisebelagt sti. På den anden side af Brovejen og banen fulgte den den nuværende Julievej og stødte til den fine allé i nærheden af jernbanebroen.

Sic transit osv.

De gamle bøge langs arbejdsvejen ser ikke ud til at have det så godt. Måske er de udlevede, men deres usle udseende kan også skyldes, at plovene har ødelagt rødderne, at der med tiden er kommet for meget jord over rødderne, eller at de moderne og tunge maskiner har stampet jorden alt for fast omkring rødderne. Sådan går det desværre med rigtig mange gamle fritstående træer på den danske landbrugsjord. Skal de bevares, må man lave et lille uopdyrket areal rundt om dem, eventuelt indrettet som en vildtremise. Så slår man to fluer i et smæk.

Den hvide dame

Til et ordentlig slots herligheder hører også et spøgelse, og i parken skal man om natten kunne træffe den hvide dame. Er

man en mand, nærmer hun sig med udbredte arme, men når hun kommer tæt på, forsvinder hun med et suk. Det er genfærdet af en brud, der på vej til brylluppet på Hindsgavl væltede i søen med heste og karet og druknede.

Kanonerne på terrassen

Selv på afstand kan man se et par meget korte, tykke kanoner oppe på terrassen. De har været med i Treårskrigen fra 1848 til 1850 og igen i 1864 og har været i brug i en af de mange batterier på halvøen. Det er såkaldte 24 punds håndmortérer på fod, som kunne kaste en granat 925 m væk. Så hvis ellers man kunne ramme, var det nemt at beherske Lillebælt med mortérer af denne type, for på det smalleste sted - lidt nord for Den gamle Lillebæltsbro - er bæltet kun ca. 700 m bred.

J.S. Fibiger

Mortértypen var en del af det danske kanonsystem fra 1834, skabt af Jacob Scavenius Fibiger (1793-1861), og systemet var årsag til, at det gik så godt for os 1848-50 (slevig-holstenerne syntes nok ikke det gik så godt). Hans buste er opstillet i Rustkammeret på Tøjhusmuseet i København, og nu står mortérerne her og ruster udlånt fra Tøjhusmuseet mod behørig kvittering, underskrevet af oberstløjtnant Helge Bruhn, Hindsgavls første inspektør. Ordet mortér lyder drabeligt, men det var oprindelig blot betegnelsen for en tykmavet krukke: mortarium, som man brugte til at pulverisere faste stoffer i. Vi genfinder ordet i det danske: mørtel, som jo heller ikke har noget med død at gøre, men som måske blev tillavet i en krukke.

Affyringen

Navnets oprindelse er altså ikke grumt, men det var jo meningen, at mortéren skulle anrette skade i fjendens lejr, hvad den ikke ser ud til at kunne. Man affyrede en mortér på følgende måde: Man tog en kardus krudt - og anbragte den i bunden af krukken. Dernæst satte man en granat - altså med sprængladning - i hullet efter først at have antændt granatens lunte. Så løb man hurtigt bag om mortéren og stak en særlig dims ind i krudtkammeret og antændte krudtet. Krudtet kastede granaten ud og alt efter luntens længde, eksploderede den efter en vis tid svarende til en vis vejlængde. Var mortéren indstillet til den rigtige afstand, eksploderede den 10-15 m over hovedet på fjenden og skabte ødelæggelser med de mange sprængstykker. Rekylet blev optaget i mortérens vægt på 250 kg. Så snart artilleristen

Christian VIII "kaldte Stedet Sorgenfri, og ønsked, Sorg fra Hindsgaul måtte vige". Citat fra H.C. Andersens digt ophængt i pavillonen.

havde antændt krudtet, knælede han ned og bad til Sct. Barbara. Som alle andre helgeninder var hun from og smuk, men hendes onde fader var sur over, at hun var kristen og ikke ville gifte sig, og spærrede hende derfor inde i et tårn med 2 vinduer. Her kommer underet: hun lavede et tredje vindue i tårnet, så de tre symboliserede Treenigheden, og den rasende fader halshuggede den skønne omkring 300 e.k.f. Derefter blev hun kanoniseret som artilleristernes skytspatron (undskyld!). Siden den tid tilbedes hun af dem, "der trues af en uvented død", og det må jo siges at være aktuelt for artillerister.

En familie med skud i

Fibiger var forresten født på Færgegården i Snoghøj, hvor hans far var prokurator og transportforvalter. Det var en, der mod et statsligt honorar forpligtede sig til, altid at have et skib klar til transport af varer mellem landsdelene. Hans broderdatter var den berømte Mathilde Fibiger (1830-1872), som slog nogle gevaldige slag for kvindens personlige frihed i 1800-tallets midte.

H.C. Andersen har været her

H.C.A. havde det med at besøge de rige på herregårdene, og han har også været på Hindsgavl. Han har efterladt sig et ret

umuligt digt, som i dag er ophængt i det lille lysthus, Sorgenfri. Det lyder således:

Kong Christians milde blikke dvæled her, hans herskersjæl sig for naturen bøjed, thi milde følelser lå hans hjerte nær, og smått med stort han kærligt sammenføjed, derfor han kaldte stedet Sorgenfri, og ønsket, sorg fra Hindsgaul måtte vige, og mindedes her det Sorgenfri, hvorfra han huldrigt styred Danmarks rige.

NB: huldrigt betyder trofast, nådigt, venligt nedladende, og det var måske det bedste, man kunne forvente sig af en datidens monark.

Dupuy på kongelige afveje

Christian VIII var konge fra 1839 til 1848. Han var gift to gange, første gang med Charlotte Frederikke af Mecklenburg-Schwerin med hvem han fik den senere Frederik VII. Hun var meget "interessikmuseret" - muligvis for meget - for hun blev fyret fra hoffet og forvist til Horsens (næh nej, privat indkvartering - tugthuset blev først bygget i 1853) fordi hun ikke kunne holde sig fra den franske komponist Edouard Dupuy (1770-1822). Han var i København mellem 1799 og 1809 og foruden at være en god violinist, var han også en habil operasanger. Hans store nummer var Don Juan. Det forklarer jo en del. I 1806 skrev han syngespillet: Ungdom og Galskab, så man må jo sige, at han fik noget ud af sit kongelige bekendtskab.

Turen rundt i parken

Nr. 1 Smedien

NV for Hindsgavl ligger endnu den gamle smedie med rødt tegltag og bindingsværk. Huset rummede engang både smedens beboelse og hans smedie. Det var sikkert af bitter erfaring, at man ofte lagde smedien et stykke vej fra hovedbygningen og avlsgården. Utallige smedier er brændt, men denne har overlevet og er nu fredet.

Nr. 2 Iskælderen

Den sjove krydsning mellem en kæmpehøj og en kælder på hjørnet er en iskælder. I den kunne man opbevare havis godt pakket ind i halm og ålegræs til langt hen på sommeren. I dag ejer hver husstand et køleskab, men tidligere brugte man haveller søis, og senere krystalis, som købtes i store blokke. Isen

Tidlig morgen i parken. Den engelske parkstil kan næppe være tydeligere: stor grøn flade med en lille dam, fritstående træer og en lund i baggrunden. Den 200 år gamle elm i forgrunden er nok fældet, når bogen udkommer.

brugtes i husholdningen og til køling af mælken. Det er utroligt, at den store hestekastanie har kunnet finde fodfæste ovenpå kælderen i så mange år.

Parken

Indenfor lågen er anbragt et skilt med ordensregler for ophold i haven. Respekter dem og også de andre skiltes påbud om ikke at færdes oppe omkring slottet, så kursisterne kan få området oppe ved slottet for sig selv. De har jo betalt for dette privilegium.

Engelsk havestil

Inden vi går en tur rundt i parken og kikker på nogle få af de lidt sjældnere træer så læg mærke til, at parken i dag hovedsageligt er i romantisk engelsk havestil fra omkring 1815: store klippede plæner, fire små damme, store, fritstående træer og trægrupper der flyder sammen til skov. Denne stil kom til Danmark omkring 1780 som en afløsning for den franske, strengt symmetriske parkstil med klippede buske og træer. Perioden indledtes med et sandt natursværmeri med kinesiske lysthuse, templer, eremitboliger, broer over rislende kilder osv. og endte med et mere naturligt udseende, som vi ser det her.

Parkens træer

Det næste afsnit kommer til at handle lidt om parkens træer. Det hørte med til et engelsk parkanlæg, at man plantede sjældnere træer. Men jeg siger med det samme, der er her i parken kun en eneste træart, som man ikke kan se i mange andre herregårdsparker. De fleste af de gamle træer er omkring 175 år og mellem 20 og 25 meter høje. Det er en anseelig alder for de fleste, og en del af dem er allerede gået til. Jeg ved udmærket godt, at det er meget svært at hidse menigmand op over træer. Det er bare noget, der er der, men om det er eg eller ask er ret uinteressant. Måske kan jeg vække interessen en smule ved at fortælle, at da træerne blev plantet her i parken, opfandt H.C. Ørsted metallet aluminium, "Elverhøj" havde premiere på det Kongelige Teater, og Hirschsprung begyndte at sælge cigarer? For de fleste er et træ et træ, og det er umuligt at se forskel på træer. Jeg håber, at det vil give turen et ekstra indhold, at man i det mindste får at vide, at der findes mange forskellige træer, og at selv lægfolk kan se forskel på dem med et minimum af vejledning. Og endelig har jeg også truffet mennesker, der med et stille: nåh - ja, kan glæde sig over at få repeteret, hvordan en bøg, en ægte kastanie eller en taks ser ud.

Danske og udenlandske træer

I Danmark er der vel 25-30 forskellige, naturligt hjemmehørende træer, men antallet af træer indført fra Sydeuropa, Nord- og Sydamerika, Kina, og Japan er nok omkring 400. Det giver os en ekstra rigdom i vore haver og parker, og nogle af dem kan altså ses her i parken.

På rundturen kigger vi kun på nogle få træer. Botanisk interesserede læsere kan selv gå i dybden udfra listen side 140.

Nr. 3
Platan

Kig op mod slottet langs med stien. Det største træ i plænen er en platan. Barken skaller af, så der bliver lyse pletter på stammer og grene, der gør det let genkendeligt. Det er i dag et almindeligt gade- og pladstræ i hele Danmark, ofte meget hårdt beskåret.

Nr. 4
Søjleeg

Her hvor vi står, er der i plænen et egetræ, hvor alle grenene går ud fra stammen i en spids vinkel: en søjleeg. Den er nu almindelig brugt i parker, i vejkanter hvor der er anlagt miljøbump - det hedder de virkelig - og på kirkegårde, hvor træer ikke må

fylde for meget. Den samme vækstform kendes fra mange andre arter bl.a. fra popler, der plantes om sportspladser.

Nr. 5
Robinie

Lidt ned mod vandet - mod syd - står i plænen en falsk akacie eller robinie som er vildtvoksende i det østlige og centrale USA. Bladene afslører, at den hører til de ærteblomstrede. Den blomstrer i juni med store hvide klaser, og bælgene bliver hængende langt hen på vinteren. Grenene bliver med alderen ret så skrøbelige, så parker aldrig i stormvejr under en gammel robinie. Kendskab til botanik kan også bruges til noget praktisk.

Nr. 6
Ægte kastanie

Lidt længere fremme mellem stien og alléen står en kæmpe ægte kastanie. Oprindeligt voksede de kun i landene omkring Middelhavet, men romerne elskede frugterne og tog planten med rundt i Europa. Selv under danske forhold, kan der gro sorter, der giver fine spisekastanier.

Nr. 7
Vandgran

Lige inden stien, der går af til højre hen over plænen, står en vandgran, hvis latinske navn er en hel spiritusprøve: Metasequoia glyptostroboides. Det er et nåletræ, som fælder nålene om vinteren, og som vildtvoksende kendes det kun fra få bevoksninger i Kina. Den blev først beskrevet af botanikere i 1944 og er et af de senest indførte træer i Danmark (1947). Nu kan man se den i mange haver og parker.

Nr. 8
Ginkgo

Lige før det næste rhododendronkrat - rhododendron betyder rosentræ - kom og se det, når det blomstrer i juni, står et andet løvfældende kinesisk nåletræ, ginkgo eller tempeltræ. Det er en ældgammel art, der har eksisteret på vor jord uafbrudt i omkring 300 millioner år. Botanikerne fandt den plantet omkring templer i Kina, Japan og Korea, og det siges, at de hellige folk tyggede dens blade for at hæmme urinproduktionen, inden de skulle overvære de timelange ceromonier. De sidste år er udtræk af ginkgo blevet populært i den om sig gribende naturmedicin.

Nr. 9
Manna-ask

Tag stien over plænen og stop ved træ nummer to på højre hånd. Det er en manna-ask, som er rimelig sjælden i Danmark, men det kan også ses på kirkepladsen langs Algade i Middelfart. Det er indført fra Sydeuropa og Vestasien.

Nr. 10
Taks

Næste stop er ved det mørkegrønne nåletræ med de mange stammer. Det er en taks, som er vildtvoksende i hele Europa og som kan blive meget gammel: i England kendes eksemplarer på omkring 1000 år. Herhjemme er taksene ved Munkebjerg (ved Vejle) sandsynligvis vildtvoksende. Alle andre er indført i senere tid. Barkens trævler har tidligere været anvendt til fletning og vævning. Navnet taks er i slægt med ordet texo: jeg væver, som vi også kender fra ordet tekstil. De smidige grene har bl.a. været anvendt til flitsbuer.

Nr. 11
Rødgran

Det største træ vest for den lille dam er en almindelig rødgran, altså et forvokset juletræ. Den har en ejendommelig vækst, fordi nogle af sidegrenene, som normalt stritter vandret ud, har fundet på, at de vil være stamme, og er vokset lodret op.

Nr. 12
En podningshybrid

Det næstsidste træ, som er værd at lægge mærke til, er den store bregne - eller fjerbøg på plænen mellem tehuset - det med de blåmalede lister og stråtaget - og dammen. Kig op i kronen og læg mærke til, at der er to slags blade: de fleste er dybt indskårne, og hist og her er der almindelige bøgeblade. Normalt når man krydser to arter bliver afkommet en genetisk, arvelig, blanding af forældrenes egenskaber, men inden for botanikken kan man pode to arter sammen, uden at deres arvemateriale og væv blandes. Populært kan man sige, at bregnebøgens væv vokser uden på den almindelige bøg uden at blandes med denne. Hvis en gren knækker af, sker det så, at den almindelige bøg skyder frem med typiske bøgeblade. Man kender det samme fænomen med Adams guldregn, der har både gule og lilla blomster, da den er podet på en gyvelart. I plænen mellem slottets østgavl og alléen og i parkens vestside ses lindetræer, som også er sådanne podningshybrider eller kimærer med dybt indskårne og uregelmæssige blade, og med gennembrud af almindelige lindeblade. En kimære er egentlig et sagnuhyre, der fortil er en løve, i midten en ged og bagtil en drage.

Nr. 13
Blodeg

Det sidste træ, jeg vil nævne, er det lille egetræ, der står lige syd for stien mellem tepavillonen og trappen op til terrassen. Det er en sjældenhed, men det syner ikke af meget, selv om bladene er mørkerøde. Det er en blodeg, og der er nok kun tre andre i landet. Et af dem står i Ravnholts park på Østfyn og et i parken

Her er vi i "Abrahams Skød" en steghed, stille sommerdag under træernes skygge og med udsigt langt ind i Kolding Fjord. Man mindes digterens (Francois Villon, 1461) ord: Hvor er den sne, der faldt i fjor?

omkring Psykiatrisk Afdeling. Desværre er eksemplaret her i parken angrebet af en svamp og må snart opgive livet.

Nr. 14
Abrahams Skød

Udsigten, hvor en møllesten danner bord, hedder Abrahams Skød, og her mindes jeg min professor i botanik, der spontant udbrød: "Nyd udsigten for helvede!" Udsigten var oprindelig en lille hylde lidt nede af skrænten, men den er styrtet i havet.

Nr. 15
En nedgroet eg

Lige inden den lille hytte er der nok en udsigt, og til højre for den står et ældre egetræ helt ude på kanten af skrænten. Den har en stamme, der på den mærkeligste måde vokser nedad skrænten. Vækstformen må have noget at gøre med, at træet måske engang har været ved at vælte.

Nr. 16
Sorgenfri

Stedet kaldes Sorgenfri , og en bedre udsigt findes vel næppe i det ganske land: vi kigger lige mod vest ind i Kolding Fjord (Kolding ligger ca. 12 km væk) med kraftvarmeværket i Skærbæk (ca. 5 km væk) fra 1950 på nordsiden af fjorden. Mod sydvest ligger den lille ø: Fænø Kalv (ca. 2 km væk) og i baggrunden i Jylland Nørreskoven og pynten: Løver Odde (ca. 4 km væk). Til venstre - mod syd - er Fænø (ca. 600 m væk) og nord

for denne i retning mod nordsiden af Kolding Fjord revet: Flessingen (ca. 1,2 km væk). Selv om der er under to meter vand, er der ikke et sømærke på stedet. Derimod er der efter reglerne opsat et kompasmærke, 3-400 meter vest for revet, og som alle vestmærker har det øverst to kegler, der står på spidsen af hinanden. Bare man ved det, er der jo ikke noget at tage fejl af!

Lysthuset

Sorgenfri er en oversættelse af det franske sans souci, der er kommet til os gennem tysk: Sorgenfrei. Egentligt burde det hedde "Bekymringsfri", men man tog det ikke så alvorligt med oversættelserne den gang, og den direkte fordanskning lyder jo også ganske forfærdeligt. Sorg hedder jo på tysk Kummer eller Trauer. Et skred i ordets betydning kan også være sket. Sans Souci er egentlig navnet på det kongelige lystslot i Potsdam (Berlin) bygget i 1747, hvor Frederik den Store yndede at opholde sig. Den lille pavillon var oprindelig helt beklædt med bark, men nu er det indskrænket til kun at dække det indvendige loft og loftet over indgangen. Typisk for den tid er det "gotiske" spidsbuevindue og træsøjlerne ved indgangen.

H.C. Andersens digt

H.C. Andersen (1905-1875) har siddet her og digtet et vers til kronprins Christian inden han blev Christian VIII. Verset er normalt forsvarlig ophængt her i hytten, men skulle der have været en samler, inden du kom - det er sket før - så er verset aftrykt i indledningen til dette kapitel.

En kompaselm

Til højre for hytten står en stub, hvori der er ridset en nord-syd linie. For virkelig mange mennesker er det med verdenshjørnerne enten uinteressant eller det rene magi. Det er oftest fordi, de ikke regelmæssigt får indstillet deres indre kompas. Nu er chancen der, og jeg har checket, at pilen peger mod nord!

Ramsløg

I skovbunden mellem stien og plænen kan man om foråret se ramsløg, lokalt kaldes de også skovløg, men det forvirrer botanikerne, fordi der findes en anden art, som de kalder skovløg (Allium scorodoprasum). Allerede i marts sender de deres langstilkede grønne blade op, som er mærkelige ved, at de vender undersiden opad - men det er kun botanikere, der lægger mærke til den slags. Bladene lugter ramt af løg, når man knuser dem. De smukke hvide blomster er samlet i en skærm, og de kan dække store dele af skovbunden i maj.

Der kan siges meget om spanierne

Det er en almindelig opfattelse på Vestfyn, at det var spanierne, der indførte ramsløgene, men det er ikke sandt. De var godt nok i Danmark under Napoleonskrigen som hjælpetropper og var bl.a. indlogeret på Koldinghus slot, men vi har haft ramsløg siden 3000 år f.v.t. altså fra den tidlige bondestenalder. Ramsløg har været brugt som krydderi ligesom hvidløg.

Her siges meget om spanierne

Spaniernes tilstedeværelse i landet har været årsag til mange ulykker. For det første kom de til at brænde slottet af i 1808, fordi de kuldskære sydlændige frøs i den danske vinter og derfor fyrede som gale. For det andet var der mange piger, der ikke kunne stå for de fyrige udlændinge, og derfor lagde sig ned og fik børn med sort hår lidt senere. Af dem er så mange efterkommere nu i 5. eller 6. generation bl.a. på Vestfyn, at man er begyndt at forske i dem. For det tredje var det spanierne, der indførte cigaretterne i Danmark, så de har virkelig noget på samvittigheden!

Dansk ingefær

I skovbunden findes også en anden urt, som påkalder sig opmærksomheden: i det tidlige forår har den mørkegrønne spydformede og plettede blade, og blomsterne skærmes af et stort og hvidligt svøbblad. I juli og august står den med en kolbe af røde bær for enden af en ca. 30 cm stængel. Det er dansk ingefær, Arum maculatum, men lad være med at spise bærrene, de er ret så giftige trods det lokkende navn. Læs om dens mærkelige bestøvning under tur 2.

Nr. 17
Verdens Ende

Den sidste udsigt kaldes Verdens Ende, og herfra kan man se ned over engen også kaldet Sudden, med slotsbanken Gammel Slot, det første Hindsgavl.

Engang en drabelig skibskanon på et svensk skib, nu ligger den som et symbol på nedrustning.

En svensk kanon fra Sverige

På kanten af skrænten ned til engen ligger en kanon fra 1600-tallet. Den er fundet på Fænø og skulle efter nogens mening været sprængt i stykker om bord på et svensk krigsskib, smidt overbord og senere fisket op af en fisker. Svenskerne havde åbenbart ikke samme produktionskontrol, som det sagdes, at man havde på de danske kanonstøberier: ved første afprøvning bandt man kanonstøberen fast til kanonen. Eksploderede den, røg støberen med, og på den måde fik man luget ud i de udueli-ge kanonstøbere! Tøjhusmuseet mener dog, at kanonen simpelt hen er knækket under transport, da den ikke bærer præg af at være sprængt indefra. Men svensk er den og støbt på kanon-støberiet i Finspång nordvest for Norrköping mellem 1590 og 1658, men det er ikke til at datere den nærmere, da 1/3 er væk. Typisk for tiden har man forsynet den med et symbolsk krym-pebånd, for sådan et skulle der være på de tidligere modeller. De var fremstillet af et bundt jernstænger med krympebånd omkring, som derefter blev boret ud. Nu ligger den som et sym-bol på ægte nedrustning!

Hjemturen

Hvis der er mere energi tilbage, kan man vælge at gå ned på engen til Gammel Slot, det første Hindsgavl. Se tur nr. 2. Er der ikke så meget energi, så tag en smuttur ned til Helge Bruhns bænk.

Stejlepladsen ved Hindsgavls Bro.

Nr. 18
Mindebænken for Helge Bruhn

Når man sidder på mindebænken fra 1957 for Helge Bruhn, kan man meget bekvemt læse hans årstal: 1872-1951, i granitstenene foran. Også det han mindes for står her: "Hans fremsyn sikrede Hindsgavl som Nordens højborg". Helge Bruhn var generalsekretær i Foreningen Norden og blev Hindsgavls første inspektør, da foreningen overtog slottet i 1923. Han var forres-ten også medstifter af foreningen "Dannevirke" i 1926, som siden har været til adspredelse for mange værnepligtige. Udsigten fra bænken er herlig og indrammes af det gamle egetræ: vi kigger lige mod vest ind i Kolding Fjord og har Slotsbanken med ruinerne af det ældste Hindsgavl liggende på engen foran.

Nr. 19
Hindsgavls Bro

Man kan også komme en anden vej til parkeringspladsen ved at gå tilbage gennem parken og eventuelt slå et slag ned på stranden. Her er et dejligt miljø med fiskerhuse, stejleplads - der hvor man hænger garnene op, renser og tørrer dem. Tidligere endte forbrydere på hjul og stejle. Det er det samme ord som i stejleplads. Der er også en muret tjærekedel. De gamle bomuldsgarn holdt sig og stod bedre i vandet, når de var tjære-

Engang stod dette hultræ lodret på sin rod, og børn blev puttet igennem i håb om at blive kureret for engelsk syge.

de. Redskabshuset har gamle ålegarn på taget til at holde på stråene. Hindsgavl har fra gammel tid haft ålegårdsretten, og man fangede ålene på deres vej ud om efteråret for at gyde i Sargassohavet.

Nr. 20
Stængehuset

Du kan også komme til parkeringspladsen ved at følge stien op til Stængehuset: det lille stenhus ved avlsbygningerne, som engang var fårehus og senere svinestald, og herfra gå over slotspladsen til parkeringen.

Nr. 21
Hultræet

Inden du forlader Verdens Ende, smut så lige ind ad den første vej over plænerne, der fører op mod Stængehuset. Ved det første stihjørne ligger en del af en stamme, der på et stykke har delt sig og senere er vokset sammen. Det var tidligere almindeligt, at syge børn kravlede eller blev puttet igennem sådanne hultræer, for at blive helbredt for specielt engelsk syge og epilepsi. Bemærk hvor smukt den er behandlet. Der er ikke mange af den slags tilbage.

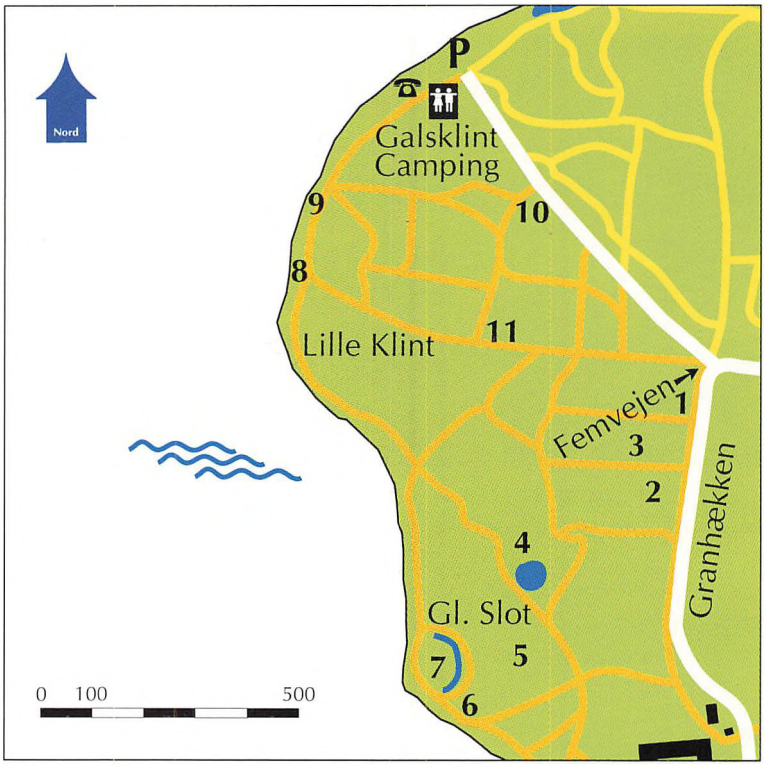

Tur nr. 2

Sudden og Slotsbanken

Turens længde: ca. 3 km.

Parkering: *I nærheden af krydset Granhækken - Galsklintvej. Lokalt kaldes krydset for Femvejen.*

Telefon: *Mønttelefon på Galsklint Camping.*

Nærmeste toilet: *Galsklint Camping i den sorte træbygning mod vandet. De offentlige toiletter ved Restaurant Karoline og ud for Byggecentrum.*

En gammel udsigt

Indledning

Forestil dig, at du stod på dette sted i begyndelsen af forrige århundrede - for 175 år siden. Da var det et helt andet landskab. Den nærmeste skov var en lille lund på begge sider af alléen fra Hindsgavl til Middelfart, som hang sammen med Teglgårdskov-

en mod sydøst. Man kunne se hen til Hindsgavl, og man kunne se, hvordan terrænet ud mod kysten mod nord og vest var gennemskåret af stejle regnvandskløfter. Det meste af området var dækket med gyvel og lyng, og der gik køer og får og græssede af den sparsomme plantevækst. Hist og her kunne man se ud over Lillebælt til Jylland, og måske kunne man se Slotsbanken, hvor det første Hindsgavl havde ligget. Markerne på begge sider af Granhækken har nok været opdyrket, men der var længere mellem stråene og der var ikke så mange korn i aksene som i dag. Dengang dyrkede man i vekseldrift foruden byg, hvede, rug og havre også boghvede og raps. Da man ikke kendte til kunstgødning, og staldgødningen var sparsom, måtte man lægge markerne brak i 3 år med græs eller kløver. På den måde genvandt jorden sit indhold af langsomt omsætteligt organisk materiale, humus, som blandt andet binder det kvælstof, som kløveren tilfører jorden.

Skovrejsning

Den første skov blev plantet i 1830, og vi skal helt hen til 1858, før der igen kom gang i planteriet, i 1887 var hele området langs kysten beplantet. I indledningen er beskrevet alle de ulykker,

der ramte de nye plantager, og fra 1906 og en halv snes år fremover genplantede man i plantagerne. Der er stadig levende træer fra dengang, og de yngste er altså omkring 80 år.

Mager jord

Jorden herude på spidsen af halvøen er ikke den allerbedste. Det er sandet morænejord, som er bedst egnet til nåletræer, og det var da også det, der dominerede i de nye plantninger. Navnet på vejen Granhækken stammer nu ikke fra disse plantninger, men fra en lav granhæk langs vejen fra Hindsgavl. Den var klippet så hårdt, at ungerne kunne gå oven på den.

Nye navne

Efter tilplantningen kom der fire nye navne til Hindsgavlhalvøen: Julieplantagen, Mathildeplantagen, Batteriplantagen og Karolineplantagen. Pigenavnene er hentet blandt Fønssernes døtre.

Femvejen

Udgangspunktet for denne tur kaldes i dag Femvejen, men i ældre tid var her kun fire veje: Granhækken fra Hindsgavl, Hagenørvejen lige vestpå, vejen ned mod Munken, "Munkevejen", og en stump af Galsklintvejen, der gik stik øst hen til den vej, der fra Hindsgavl gik direkte til broen ved Vasnæsbatteriet. Den nuværende femte vej er Galsklintvejen ned til campingpladsen. Den blev anlagt som et beskæftigelsesprojekt i 1942-43.

Dansk ingefær

Et par steder i bogen bliver der gjort opmærksom på planten: dansk ingefær. Hvis der er nogen dansk plante, der har en mærkværdig bestøvning, så er det den. Det er en temmelig lang, men spændende historie, så derfor kommer den her. Om foråret ser man på det 20-40 cm lange skaft det store lysegrønne, kræmmerhusformede hylsterblad, som bare er det øverste blad på stænglen, som er kommet til at ligne et kronblad. Om efteråret står den med røde bær i en kolbe for enden af skaftet. Den mangler helt kronblade, men der er både støvfang og støvknapper, som sidder gemt inde bag hylsterbladet på den violetbrune kolbe.

Sommerfuglemyg

Blomstringen varer kun i to dage, og det er næsten kun de få millimeter store sommerfuglemyg, der tillokkes af den urinagtige lugt fra kolben. Mange kender sommerfuglemyg fra badeværelset, hvor deres larver trives i håndvaskens vandlås. De voksne bærer vingerne taglagt, og de virker en smule uldne i det. Måske føler de sig tiltrukket af lugten på vore badeværel-

Dansk ingefær med sine giftige næsten modne bær.
Læs om dens usædvanlige bestøvningsforhold.

Dramaet begynder

ser? I begyndelsen er hylsterbladet helt lukket om kolben, men så åbner det sig i den øverste del, og der udsendes den urinagtige lugt. Lokket af den åbenbart delikate lugt arbejder sommerfuglemyggene sig ned mod den nederste del af hylsteret, hvor de møder en krans af nedadrettede børster, som de kun kan passere ovenfra. Fanget i denne fælde rutcher de ned af hylsterbladets indre, der er glat af olie. I det lukkede rum udfolder støvfangene sig parat til at modtage den pollen, som insekterne har med sig fra andre ingefær. Man har talt op til 4000 "fanger" i en blomst, men planten kvitterer for den korte frihedsberøvelse ved at udskille en sukkerholdig saft, som sommerfuglemyggene kan lide. Planten er bestøvet, og nu ændrer den glatte overflade på hylsterbladet sig, så insekterne kan få fodfæste, og børsterne viger for insekterne. På vejen op overpudres insekterne med pollen, som de bærer videre til den næste ingefærplante.

Kom ind i varmen

Endnu en mærkelig ting: under blomstringen stiger temperaturen inde i hylsteret op til 16 grader over omgivelserne. Det kan måske være med til at lokke insekterne inden for i en kold forårsmåned. Alle dele af planten er giftige og har en stærk brændende smag, som har givet den navnet ingefær.

Ørnebregner er typiske for morbunden.

Ørnebregner

En karakterplante på de magre jorde er ørnebregnen, som findes i mængder både i Hindsgavls Skov og i Batteriplantagen. Planters navne er ofte svære at fortolke. De fleste er navngivne for mange generationer siden, og oprindelsen til navnene fortaber sig i mørket. Ørnebregnens navn har en virkelig forkrampet oprindelse. Underjordisk har bregnen en vandret jordstængel, og op fra den vokser de blade, man kan se. River man et blad ud af jorden, ser man, at den nederste del af stængelen er brunsort. Hvis man i denne del af stilken med en skarp kniv lægger et skråt snit på mindst 45 grader, skulle man få en forklaring på dens navn. Kik på en af snitfladerne: kan du se en flakt ørn? Tja, sådan står der i min botanik, men det var jeg ikke tilfreds med. En flakt ørn? Hvad er dog det for et dyr?

Den flakte ørn

Det skulle være karstrengene, de tynde rør der går gennem bladet og stilken, og som transporterer vand og næringssalte fra rødderne, der danner et mønster som en flakt ørn. Der skal mere end almindelig fantasi til at se noget, der ligner en ørn. Nu har jeg fundet ud af, at en flakt ørn er en flækket ørn eller en dobbelt ørn, som man kan se på våbenskjold. Oftest ligner det en ørn, der er kastet op på en mur, så ben og vinger er blevet helt flade, og hovedet vender til den ene side. En mere avanceret udgave har to hoveder, som om det oprindelige er blevet

flækket. Kan du stadig heller ikke se ligheden med snittet? Det glæder mig. Den flakte ørn blev forresten brugt første gang af den tysk-romerske kejser Sigismund, som var kejser fra 1410 til 1437. Det er vist det man kalder research! Andre siger, at man i snittet kan se initialerne: H.I.C.: Herre Iesus Christus, men har vi ikke været ude på overdrevet før med den flakte ørn, så er vi det nu. Tænk hvis den var kommet til at hedde Jesusbregne!
Ørnebregner har tidligere været anvendt til udstopning af madrasser, men ellers er den vist mest til pynt, og så har den som alle andre bregner en mærkværdig og geologisk set meget gammel måde at formere sig på.

Bregner og haner har sporer

På undersiden af bladene udvikler der sig små kapsler, sporehuse, som indeholder mikroskopiske sporer. De slynges ud af huset og spirer i skovbunden til en få mm stor forkim. Det er kun en lille grøn bladplade, der slet ikke ligner en bregne. Man kan være heldig at se dem på steder, hvor der ikke er ret meget anden vegetation f.eks. på skyggede grøftekanter. Den lille kim er den kønnede generation, og den bærer på undersiden hanlige og hunlige kønsorganer: små gemmer hvor der produceres ægceller (hun) og sædceller (han). Når en vanddråbe falder på den lille plante, svømmer sædcellerne hen til ægcellerne og befrugter dem. Ud af de befrugtede ægceller kommer der nye bregneplanter, og den lille forkim går til grunde. Den skifter altså mellem en kønnet og en ikke-kønnet generation, den sidste er altså den vi bedst kender med sporehusene på undersiden af bladene. Ørnebregner findes over hele vor klode undtagen i de koldeste egne.

Her begynder tur 2

Nr. 1
Skovdiget

Tag skovvejen bag det levende hegn i retning mod Hindsgavl. Bemærk skovdiget mellem skovstien og vejen. Efter fredskovforordningen i 1805 blev det forbudt at have svin, heste og kvæg i skovene, og derfor blev der opsat diger rundt om skovene, for at de kunne få fred til at vokse op.

Nr. 2
De højryggede agre

I det lille skrift fra 1992: Kulturspor ved Lillebælt, udgivet af Middelfart og Fredericia Museer, er det angivet, at der to steder i Julieplantagen (Hindsgavls Skov) kan ses en række lave jordvolde i terrænet. Det skulle være rester af gamle marker, som

Hjulploven

var pløjet med hjulplov. Den havde forrest et sæt hjul, hvis akse var fæstnet til den langsgående ås, som studene trak i. Herfra stak der et langjern ned, som lavede en lodret fure ned i jorden. Et plovjern skar furen løs forneden vandret og muldfjælen gjorde sit bedste for at vende jorden, så ukrudtsfrø og rødder kom nederst. Men muldfjælen var flad og ikke svunget, som svingploven, og derfor var vendingen af jorden mindre effektiv, og den gav en stor modstand. I fed jord skulle der mindst 4 stude til at trække den, og den krævede stor vendeplads.

Højbede

Man pløjede sådan, at ploven skubbede jorden sammen i lange smalle højbede. Man kendte jo dengang ikke til dræning af markerne med drænrør, men i højbedene løb vandet af af sig selv. Tilmed fulgte bedene - agrene - terrænets hældning. Markernes gamle profil er efter "Kulturspor" bevaret her som i så mange andre skove, fordi der er plantet oven på dem, ellers var de jo jævnet ud ved senere tiders ændrede pløjemetode. Når nu de højryggede agre er nævnt i det lille skrift, synes jeg også, at jeg må gøre opmærksom på dem. Det pinlige er bare, at jeg ikke selv har kunnet finde dem! Men det er nu engang sådan, at specialister, heldigvis, kan se mere i terrænet end mange andre kan. Prøv selv at lede efter dem "i bøgeskoven umiddelbart vest for Granhækken nord for Hindsgavl", som skrevet står. Hjulploven blev først helt udkonkurreret i Danmark af svingploven omkring 1850, selv om den nye var kendt fra århundredskiftet. På Hindsgavl har man åbenbart brugt hjulplov til omkring 1830, måske fordi jordene var så lette.

Er de væk?

Nr. 3
Overstandere og en skovafdeling

På dette sted er der en rydning, hvor en del meget høje skovfyr er blevet stående tilbage som overstandere. I denne afdeling har de nok bare den funktion, at det ser kønnere ud, når der står lidt tilbage efter en rydning. Men overstandere kan have mange funktioner: de kan skærme de nyplantede træer mod vinden, og de kan dæmpe lyschokket, så træerne i rydningens kanter ikke pludselig skyder en masse smågrene ud fra stammen - vanris - som giver grimme knaster i planker og tømmer. De kan skygge for græsset, så det ikke vokser så hurtigt op og kvæler nyplantningerne, og endelig kan de mindske udtørring af jorden og dæmpe lidt for nattefrosten, som kan være slem ved mange unge nåletræer. Som nævnt i indledningen, er skoven

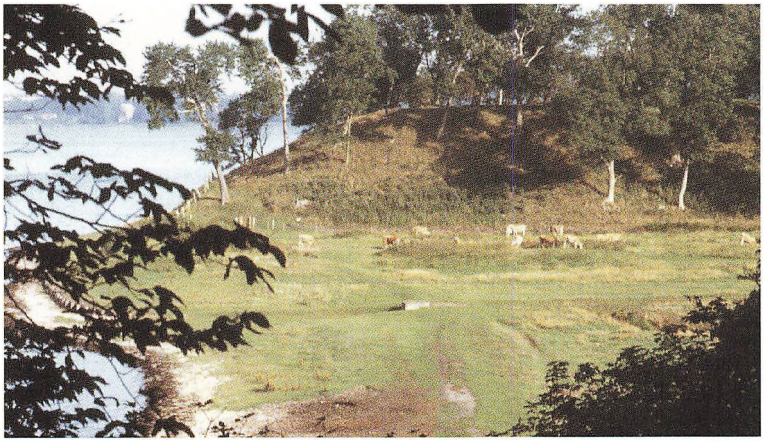

Udsigten fra "Verdens Ende" til Slotsbanken, hvor det gamle Hindsgavl Slot lå til omkring 1700. Banken, hvor den gamle avlsgård lå, ses foran Slotsbanken.

opdelt i et stort antal afdelinger afgrænset af stier eller veje. Rydningen her er en sådan afdeling og som de fleste på mellem 1 og 2 ha.

Nr. 4
Teglgraven

Den lille dam med snadrende ænder var mellem 1784 og 1801 en lergrav, hvorfra man hentede råvaren til det lille teglværk bag Hindsgavls avlsgård. Der brændtes stenene til det nuværende Hindsgavl, som blev færdig i 1784, og til f.eks. apoteket i Algade og det tidligere hotel Melfar i Brogade, begge i Middelfart. Det ser også ud til, at der har været gravet i bakkerne syd for dammen og stien.

Nr. 5
Sudden

Den flade engstrækning med Slotsbanken kaldes fra gammel tid Sudden eller Suden. Det har ikke været muligt at finde en forklaring på ordets betydning. Engang var engen en fladvandet bugt, og med tiden blev den adskilt fra Lillebælt af den lange strandvold. Det er materialer fra Galsklint, der af strøm og bølgeslag er ført hertil og kastet op i en strandvold.

Der fører en gammel stenbelagt vej ud over engen til Slotsbanken, som jo i daglig tale hedder Gammel Slot.

Om sommeren er der kvier på engen, og de er jo både nysgerri-

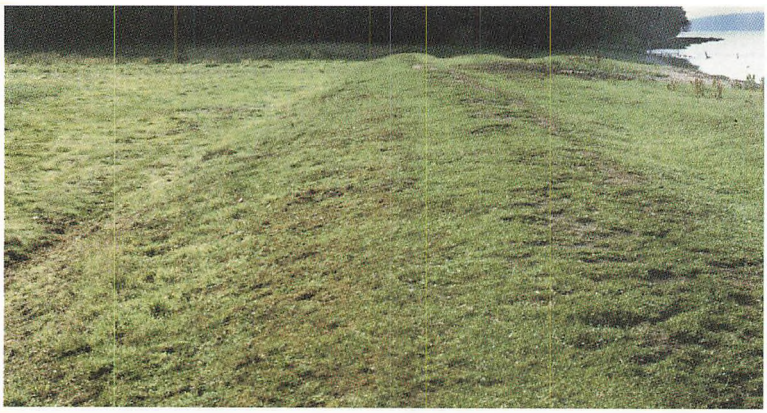

Sand og grus fra Galsklint er endt i denne strandvold, og den tidligere havbugt er nu engen, som også kaldes Sudden.

ge og kry, når de går i flok. Men de gør kun fluer fortræd med deres lange haler. Bed dem bare høfligst om at fortrække og nyd, at du kan komme så tæt på så store og dejlige dyr.

Nr. 6
Ladegårdsbanken

På kysten lige sydøst for den store slotsbanke er der en lille banke, som er tydeligt højere end strandvolden. Det er rester af den forhøjning, som ladegården stod på: små bygninger, som var stalde og lader. Ladegården var i brug til 1692, hvorefter den flyttedes op til det nuværende Hindsgavl.

Nr. 7
Slotsbanken

Hegnet omkring banken er designet af Nationalmuseet efter en gammel type hegn. Bemærk også den praktiske faldlåge, der burde anvendes oftere i villahaver. Landskabsafdelingen i Fyns Amt har i årene omkring 1990 foretaget en rydning i bankens træer og buske. Der er to formål med denne rydning. For det første et ønske om, at de besøgende får en bedre mulighed for at opleve voldstedets oprindelige funktion i landskabet: udkig og forsvar. For det andet at sørge for at græsset stadig kan vokse og holde sammen på jorden, særligt ned ad skrænterne. Den meget vegetation skyggede græsset ihjel, og regnvandet var begyndt at skylle jorden med ned i voldgraven. Fårene skal et stykke tid holde uønskede træer og buske nede, men senere håber man, at anlægget næsten kan passe sig selv. Så vil man

igen kunne se en del af de gamle kulturplanter, som vidner om, at banken engang har været beboet. Amtet har også foretaget kystsikringen, for at forhindre havet i at æde af banken. Det er længe siden, at havet tog en god bid af den vestlige del, hvor der var en bred vej op til det 15 meter høje plateau. Hvor er det egentlig svært at bedømme højden på noget ude i naturen. I vore hjemlige omgivelser har vi en rimelig god fornemmelse af loftshøjde og hushøjde, men under åben himmel er vi dårlige til det, for der er ikke nogen kendt højde at sammmenligne med.

En del af et forsvar

Banken er ca. 75x75 m og er en naturlig knold, som vore forfædre har pyntet lidt på. Navnet Hindsgavl er kendt første gang fra omkring 1230, og en borg må være bygget omkring 1200. Den har været et led i landets forsvar i lighed med de andre borge man kender fra området: Gammel Slot i Strib, Højborg ved Gamborg Fjord, Hønborg i Jylland lige nord for Kolding Fjord, og de fire på Stenderuphalvøen over for Fænø: Blidestang, Borgsted, Skansen og Husvold.

Menved og Præstehaderen

Første gang Hindsgavl nævnes i danmarkshistorien er i 1295, da Erik Menved og den norske konge Erik Præstehader mødes på Hindsgavl og aftaler fred mellem de to lande. Tilnavnet præstehader havde Erik ikke da han levede, men det er et, man har givet ham, for at skolebørn, dengang man skulle lære historie udenad i skolen, nemmere kunne huske noget om ham. Han lå i strid med de gejstlige, som ville have skattefrihed, hvem vil ikke gerne det, og til sidst dømte han både den norske ærkebiskop og 2 biskopper fredløse, og de måtte ud af landet for at redde skindet. Måske var det her mellem Hindsgavl og Hønborg, at Christian II den 9. februar 1523 sejlede frem og tilbage og ikke kunne bestemme sig til at abdicere eller fortsætte med at være konge. Hvis den historie ellers er sand.

En romantisk ruin på ruinen

Der er spor af flere bygninger på banken. For at der også skal være lidt at lave under turen, så læs om bygningerne på informationstavlen på toppen af banken. I tiden mellem 1692 og 1700 flyttedes beboelsen op til det nuværende Hindsgavl. Der er et slip i kilderne her. Ladegården var jo flyttet derop i 1692, men man kender ikke til de beboelsesbygninger, som måtte have stået inden 1784, da det nuværende Hindsgavl blev byg-

get. Der er også bygget senere på banken, men det var kun til pynt. På en gouache - en forklaring kommer om et øjeblik - fra omkring 1830 i Nationalmuseet ses en lille hvid plet, som godt kunne være den murede og åbenbart kalkede hvælving, som er omtalt omkring 1870.

Nu kommer den

Gouachemaleri udføres med vandfarver som dækker papirets struktur til forskel fra akvarelmaling, hvor papiret skinner igennem de tyndere farver. Gamle gouacher ser tit krakelerede ud, og det er fordi, man tidligere dækkede papiret med en kridtlignende farve inden man begyndte at male. Forresten kommer ordet af italiensk: guazzare: at mætte med vand.

Nr. 8
Rester fra 1864

Ned mod vandet kan man se spor af skanser og løbegrave fra 1864. Læs mere om krigen i 1864 under tur 3.

Rester af kondiløbere

Gå videre ad stien langs skrænterne. Et sted hænger der et tov i et træ. Det må være kondiløberne, der har hængt det op, og det er en drabelig svingtur, man kan få sig. Gud ved, om der er nogen, der regelmæssigt checker, om der skulle hænge et menneske i det, som ikke har haft fart nok på til at svinge tilbage til udgangspunktet?

Nr. 9
Skanse og udsigt til tertiærtiden

Der hvor de højstammede, rødbarkede skovfyr står helt ude på kanten af Lilleklint er der en mindre skanse fra 1864. Man skal igennem et tæt krat af ret så ugæstfrie tjørn og slåen med lange grentorne. Slåenbær er gode til brændevin, men hvis de ikke har fået en nats frost eller et døgn i dybfryseren, er de noget af det mest bitre og sammensnerpende, man kan opleve - prøv selv, de er jo ikke giftige. Lilleklint her er omkring 20 meter høj, og der er en dejlig udsigt over til Jylland. Mod vest ser man ind i Kolding Fjord med Skærbæk og kraftvarmeværket, og lader man blikket glide mod nord - til højre! - ser man skovene omkring Hønborg og Hagenør, engen med den gamle grålige, vingeløse vindmølle, som engang pumpede vandet ud af engen derovre. Der er også nøgne skrænter med tydelige vandrette lag af noget mørkere. Det er askelagene fra tertiærtidens vulkaner, som var aktive for omkring 40 millioner år siden. De må have ligget et sted i den nordvestlige Nordsø eller Skagerak, for jo nærmere man kommer dette område, jo tykkere bliver askelage-

Hindsgavl betyder: indhegningen ved klinten. Mon hegnet har set sådan ud dengang?

ne. Man finder asken så sydligt som på Lüneburger Heide, så der må ordentlig have været gang i udbruddene. Man har beregnet, at visse udbrud har sendt 50 kubikkilometer aske ud. Til sammenligning sendte Krakatau i Indonesien ved sit udbrud i 1883: 18 km^3 aske ud over 827.000 km^2 . Man kan også se disse askelag i klinterne lige vest for Lillebæltsbroen.

Nr. 10
Bregnen med den flakte ørn

Har du lyst til en lille afstikker og se bregnen med det sælsomme navn og kønsliv (se indledningen til denne tur), så går der en lille sti af mod nord på Hagenørvejen midt mellem Lillebælt og Femvejen. Den fører ned til en tidligere meget stor grusgrav, som har leveret grus til kommunen i mange år. Nu er den græsdækket og er legeplads for børn og barnlige sjæle fra campingpladsen. På østsiden af grusgraven op mod Galsklintvejen er man tæt på en af de største bevoksninger af ørnebregner i skoven. De er smukke både efter en sommerbyge, hvor vandet damper op mellem dem, og om efteråret hvor de har gule og røde høstfarver.

Nr. 11
Hagenørvejen

Vejen går stik øst-vest mellem stranden og Femvejen og er en af de ældste i skoven. Før beplantningen af området fra 1830

adskilte den de to overdrev, der hed Yderste Galsklinte, den vestligste del af nuværende Batteriplantage og Mathildeplantagen, og Forreste Galsklinte, nu Julieplantagen eller Hindsgavls Skov. Forrest, bagest og yderst går igen i flere af Hindsgavls gamle marknavne, og de angav beliggenheden i forhold til Hindsgavl. Hvor vejen ender ved stranden, er der den korteste vej til Hagenør på Jyllandssiden. Måske har der lejlighedsvis været overfart her. På sydsiden af vejen begynder vegetationen at blive lidt spændende. Flere af træerne stammer fra tiden mellem 1906 og en halv snes år frem, hvor skovrider Lorenz Smith afprøvede omkring 100 forskellige slags træer for at se, hvilke der trivedes bedst. Bortset fra lærk er der her en hel koloni af nordamerikanske træer.

Cypresser

De stedsegrønne lawsoncypresser, der ligner thuja, men har hængende top, kender vi fra haver, kirkegårde og parker.

Robinier

Det er ret ualmindelig at se robinier som skovtræ, men her er der mange. Det er et træ af ærteblomstfamilien med finnede blade og store klaser af hvide blomster, der udvikler brune bælge sidst på sommeren. Om vinteren kan man kende de gamle træer på den matgrå bark med et netværk af tykke og brede kamme, og især de unge grene har torne. Den indførtes som et af de første amerikanske træer til Europa i 1600-tallet fra det østlige og centrale USA, og anvendes i Danmark ellers mest som park- og havetræ. Typisk står den her på en næringsfattig jord, fordi den som medlem af ærteblomstfamilien huser nogle helt specielle bakterier i små knolde på rødderne. Bakterierne kan binde luftens kvælstof og giver det videre til træet, og så kan robinier jo sagtens klare sig på en mager jord med kun få næringssalte. Veddet er stærkt og holdbart, egner sig derfor til pæle og andet undendørstræ, men også til bådebygning og møbelsnedkeri er det velegnet. Robinien kaldes også her i landet for akacie eller uægte akacie, fordi bladene minder om bladene på den tropiske akacie.

Glansbladet hæg

I dette hjørne af skoven, men måske talrigest her omkring Hagenørvejen ses glansbladet hæg. Hæg skal udtales med blødt g som i ordet at hæge. Også den er indført fra det østlige Nordamerika i 1600-tallet. Der er mange store træer, men også megen

opvækst, som mest ligner buske. Bladenes overside er selvfølgelig glinsende, mørkegrønne og undersiden er lysere med små totter af orange hår langs midtribben. I sit hjemland er det mahognilignende ved værdsat til finere møbler, men her er arten nok mest plantet, fordi man havde et håb om, at det letomsættelige løv kunne fremme muldjordsdannelsen på den sandede jord. Den har hvide kirsebærblomster i oprette - altså ikke hængende - klaser, og frugterne er sortrøde. Den er sen i udspring, sen i blomstring, de sortrøde bær bliver hængende længe, og de lysende, gule blade bliver hængende langt ind i november.

Diverse graner

På venstre side af vejen er der forskellige nåletræer: almindelig ædelgran, sitkagran og kæmpegran. Vi overlader det til de særligt interesserede at kende forskel på dem. Det er forresten ikke ret svært. Bagest i bogen er der en fortegnelse over alle de træer, man kan finde i skovene. Det begrænser mulighederne, når man går i lag med en bestemmelsesnøgle.

Rødeg til pynterødt

På sydsiden af vejen næsten oppe ved Femvejen vokser der rødeg. Dens force er de op til 30 cm lange blade, som får en pragtfuld rød høstfarve. Vi er vante til begrebet pyntegrønt af stedsegrønne, men her har vi et træ, som man skærer pynterødt af. Derfor ses den tit i lave bevoksninger, men den er også almindelig i større haver og i parker. Nu kender du den, se den også langs Brovejen i hegnet til parken omkring Psykiatrisk Afdeling i Middelfart.

Bare for sjov

I listen over træarter er der nævnt, at der også findes den sjældne græske ædelgran og måske også den algierske ædelgran. De kloge diskuterer endnu hvilke arter det er, måske er det krydsninger mellem de to arter. Til gengæld er de nemme at finde: stil dig på Galsklintvejen med næsen ned mod campingpladsen og med vejen til Mindelunden på højre hånd. I spidsen mellem de to veje står der i en hegning 8 høje gamle ædelgraner. De skulle være den græske ædelgran. Den anden art, som der er en 30 stykker af, står i spidsen mellem Galsklintvejen og Hagenørvejen også i en hegning med bøg. Begge kan de kendes på den meget flade top - kig op!

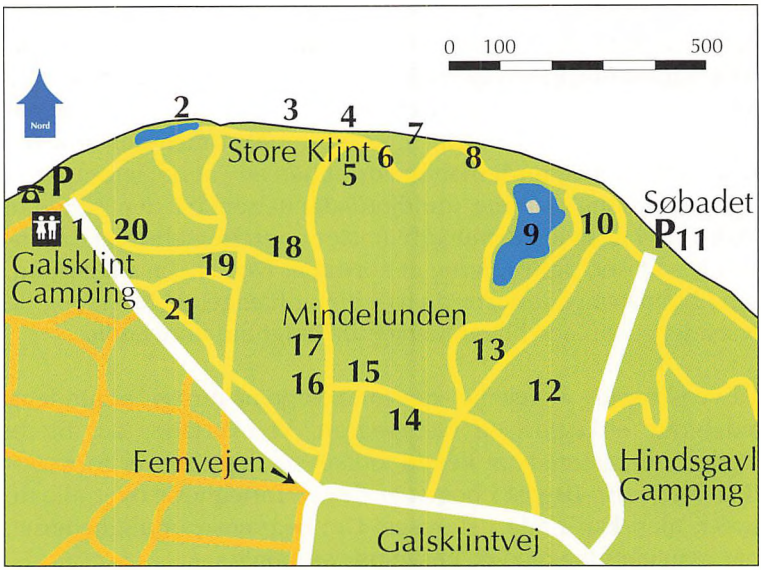

Tur nr. 3
En batteriplantage med højspænding

Turen er på ca. 2,5 km.
Parkering: *Ved Galsklint Camping eller ved Søbadet.*
Toilet: *Galsklint Camping i den sorte træbygning. Kongebrohavnen, de offentlige toiletter på Hindsgavlalléen ved Byggecentrum og ved Restaurant Karoline.*
Telefon: *Mønttelefon på Galsklint Camping.*

1. Fra Galsklint Camping til Søbadet. Side 68
2. En tur rundt om søen. Side 76
3. Fra Søbadet via Mindelunden til Galsklint Camping. Side 80

Indledning
Da området blev tilplantet i perioden 1830 til 1887 og igen fra 1906, lå det hen med lyng og kaldtes fra vest mod øst for Yderste Galsklinte, Yderste Postmark og Færgemarken. Af Færgemarken er der i dag kun Kobakken øst for Lillebæltsbroen tilbage. Ingen ved, hvorfor det kaldtes Postmarken, men de

nuværende marker øst for Granhækken hed også noget med post. Der er langt til Postens Rende, hvis navn man ikke kender oprindelsen til, men kunne der være en forbindelse?

Mor i stedet for muld

Jorden herude er ikke den bedste. Morænelaget er tyndt og sandet, og nedenunder findes et tykt lag næringsfattigt sand, som træerne hurtigt får rødderne ned i. Det var derfor oplagt, at man tilplantede de ca. 90 ha med nåletræ. Den vilde flora i plantagen er mange steder præget af den slags jordbund, der hedder mor - udtales mår uden stød. Den er præget af, at den sandede jord ikke kan holde på næringsstofferne, som vaskes ud til dybere liggende lag, hvor rødderne ikke kan nå dem. Det efterlader jorden en smule sur, og den tørrer hurtigt ud efter regnvejr. Omsætningen af nåle og blade er meget langsom, da det er skralt med smådyr, bakterier og svampe, som ellers omsætter det organiske materiale. Desuden fremmer nålene også en mordannelse. Tilbage bliver en tørveagtig jord, der er næringsfattig og sur. Typiske morbundsplanter er majblomst, liljekonval, skovstjerne, lyng, græsserne bølget bunke og bjørnegræs og de to bregner: ørnebregne og engelsød. Ind i mellem er der lidt bedre jord, hvor der kan vokse stor frytle og uldhåret ranunkel. Sidstnævnte har nordgrænse gennem Danmark, og findes i Danmark kun i de østjyske dale fra Århus til Grænsen og på Fyn her på Hindsgavlhalvøen og på Fønsskov.

Plantage

Ordet plantage er fransk og betyder ligeud: en plantning. Det kendes først i dansk sprog fra begyndelsen af 1800-tallet og blev rigtig almindeligt, da klitplantagerne opstod efter 1850, og Enrico Dalgas grundlagde Det Danske Hedeselskab i 1866, ikke fordi han frøs, men for at plante hederne til fra omkring 1880. Det var også i den tid, at digteren H.P. Holst skrev: "Hvad udad tabes må indad vindes" efter tabet af Slesvig-Holsten i 1864. Så hos os er en plantage næsten ensbetydende med en nåletræsbevoksning på mager jord, men bruges dog også for bevoksninger med samme slags træer: frugttræer, piletræer, kaffebuske osv., og kommer på den måde til at stå i kontrast til begrebet skov, som er en blanding af mange arter træer.

Hindsgavl Camping

Apropos plantage. I dette turområde ligger der også en æbleplantage, som omkring 1960 blev delt, og Hindsgavl Camping

Før tilplantningen omkring 1830 var der lyngbakker her, og der er stadig områder med lyng både øst og vest for Galsklint Camping.

blev grundlagt i den ene halvdel. En overgang tilhørte den Forenede Danske Motorejere. Den ligger lunt for vestenvinden, og stadig blomstrer æbletræer fra dengang først i maj. Gartneren, der plantede træerne sidst i trediverne, har stadig knapt tre ha med æbler og hans hus er fra 1946.

Kolonihaverne på Galsklintvej

Efter kommunens køb af dele af Hindsgavls jorde var der kræfter igang for at udstykke noget af jorden til husmandssteder. Resultatet blev dog kun Hindsfred (på Julievej) og gartnerierne i Vesterløkken og æbleplantagen på Galsklintvej (Søbadsvej). Man arbejdede også i mange år på at få anlagt den nuværende Galsklintvej, og da den endelig blev til noget, blev der et lille hjørne tilovers, som ikke var til at dyrke sammen med de øvrige Hindsgavljorde. Sådan opstod den halve snes kolonihaver, og de må derfor være anlagt sidst i trediverne eller måske under krigen.

Bedre kost og mindre druk

Havekolonier har mindst to forskellige oprindelser. Landets ældste eksisterende havekoloni er fra 1831 og findes i Hjelm Skov ved Åbenrå. I 1813 gik landet rabundus, og mange mennesker specielt i byerne var virkelig fattige. Byerne forfaldt, boligstandarden og kosten var elendig, og moralen var ved at

blive lidt flosset i kanten med megen druk. Frederik VI udsendte en meddelelse til de lokale fattigvæsener om at give de fattigste muligheder for at dyrke et stykke land for gennem grøntsager at få en bedre kost, og samtidigt kunne denne havesyslen "modvirke lediggang og drikfældighed". Sådan opstod tidligt kolonihaverne omkring de mindre købstæder. De større købstæder og hovedstaden kom først med senere. Efter landboreformerne strømmede en stor del af landbefolkningen til byerne, for at få arbejde i de mange nye fabrikker. Det førte til et behov for i den sparsomme fritid at kunne komme ud i den friske luft, væk fra fabrikkernes dårlige arbejdsklima og de usunde lejligheder. Det begyndte i Aalborg med en koloni på 85 haver i 1891 og derefter bredte kolonihaverne sig ud over hele landet. Dansk Kolonihaveforbund blev stiftet i 1908, hvor der på landsbasis allerede var lidt mere end 20.000 haver. I 1892 kom den første koloni, Vennelyst, på forglaciset langs voldene på Amager. En del af de gamle huse er bevarede: det hvide palæ og det lille hus med søjler, udskæringer og med en tyrkisk løgkuppel foroven på det lille tårn. Sammenlignet med Vennelyst, som hvert år besøges af tusindvis af turister, er havekolonien her i skovbrynet en ydmyg plet.

Frisk luft

I skovbrynet 50 m øst for Femvejen på Galsklintvejen, er der en lille botanisk pudsighed: brombær med lyserøde blomster. Vi mener alle at kunne kende brombær, men det er en meget formrig gruppe, med forskellige faconer på blade og forskellige farver på blomster og bær. Om nogle hundrede år eller mere er de mange varieteter nok blevet selvstændige arter, som har tilpasset sig bestemte levesteder.

Lyserøde brombær

Det var jo oplagt at kalde den nye tilplantning for Batteriplantagen, da de to store batterier, Munken og Vasnæs, lå i dette område. Til ære for dem, der var syge den dag, de havde historie i skolen, vil jeg efter bedste evne ridse lidt op om de krige, som har sat sig spor på Hindsgavlhalvøen. Det er Grevens Fejde, Svenskekrigene, Napoleonskrigene, Treårskrigen og krigen i 1864.

Krigene på halvøen

I årene 1534-36 var der en rædsom borgerkrig i landet som senere fik navnet Grevens Fejde efter grev Christoffer af Oldenburg. Det var borgernes og bøndernes forsøg på et opgør med

Grevens Fejde

adelens og kirkens magt, og det endte med at landet var forarmet og ødelagt. For at redde sig ud af den truende ruin laver Christian III et statskup og nationaliserer den katolske kirkes enorme rigdomme, reformationen er indført i 1536. Fra denne revolution husker man navne som Skipper Klement, Johan Rantzau og Peder Skram. Vasnæsbatteriets ældste anlæg stammer fra denne borgerkrig.

Svenskekrigen i 1657-1660

Det var Fredrik III - ham, der ville dø i sin rede - og den svenske Karl X, der var på kant i spørgsmålet om, hvem der skulle være herre over Østersøen. Det endte jo med, at vi bl.a. måtte afgive Skåne, Halland og Blekinge. I forbindelse med den krig skabtes Fredericia, befæstningen af Sophie Odde (Strib) og der er skanser fra denne tid på Fænø.

Napoleonskrigene

I 1807 - under Napoleonskrigene - opererede en engelsk flåde i de danske farvande med det formål at sikre sig kontrollen med den danske flåde. Danmark havde protesteret mod, at englænderne ville forbyde al skibsfart, også fra neutrale lande, mellem dets fjenders havne. Det endte med Københavns bombardement i 1807 og med, at englænderne sejlede bort med hele flåden. I den anledning befæstede man Vasnæsbatteriet.

Treårskrigen

Op mod 1848 var der i Danmark et krav om afskaffelse af enevælden og om at få en demokratisk forfatning. Vi fik den med Grundloven i 1849. Samme frihedstanker var der i det meste af Europa. I flere lande inklusive det tyske statsforbund, var der desuden en voksende nationalisme, og denne gjorde sig selvfølgelig også gældende i Hertugdømmerne. Her var forholdet det, at de danske konger i flere hundrede år også havde været hertuger af Slesvig (Nord- og Sydslesvig), Holsten og fra 1815 også Lauenburg, som grænser op til den sydøstlige del af Holsten, og som vi fik som en ringe trøst for at måtte afstå Norge i 1814.

Sprogtraditioner og Ribebrevet

Holsten var fra samme år samtidig medlem af det tyske statsforbund, men det var Slesvig ikke. I Holsten talte man tysk overalt, men i Slesvig talte man tysk i byerne og i den sydlige del på landet, men dansk kun i de nordlige landdistrikter. Skulle området deles, var det altså umuligt at lægge en sproggrænse, som tilfredstillede hele befolkningen. Holstenerne ville ger-

ne knyttes fastere mod syd til det tyske forbund, man talte jo sproget, men der eksisterede et Ribebrev fra 1460, der sagde at hertugdømmerne skulle være "ewich tosamende ungedelt". Da Frederik I udfærdigede dette dokument, var det hans mening at knytte Holsten evigt til Danmark, underforstået: der var jo ingen tvivl om Slesvig. Men i 1848, da holstenerne ville rive sig løs fra Danmark, halede de Ribebrevet frem og fortolkede det sådan, at når de to lande skulle være evigt udelt tilsammen, skulle holstenerne have Slesvig med, når de knyttede sig til det tyske forbund. Efter deres mening skulle grænsen altså gå fra Kongeåen i vest til syd for Kolding i øst.

Den danske fortolkning

I 1848 var den officielle danske holdning, at når den nye grundlov skulle træde i kraft, skulle Danmark gå til Ejderen, altså omfatte både Nord- og Sydslesvig. Tyskerne kunne så beholde Holsten og Lauenborg.

Treårskrigen bryder ud

Det var jo et slemt politisk dilemma, som førte til krigen fra marts 1848, til en fred blev opnået i slutningen af 1850. Krigen bølgede noget frem og tilbage, men endte med en dansk sejr ved Isted i juli 1850, og derefter blandede stormagterne sig i konflikten. Slesvig-Holsten måtte ikke deles, og Danmark måtte ikke knytte Slesvig nærmere til Danmark end Holsten. Man var ikke kommet ud af stedet, stadig ingen løsning for de nationale mindretal.

Krigen i 1864 bryder ud

Den 31.1.1864 brød krigen ud igen, og Bismarck blandede sig, fordi han havde brug for hertugdømmernes støtte i det tyske forbund.

Freden bryder ind

Danskerne tabte krigen, og den nye grænse blev Kongeåen i vest og i øst syd for Kolding, undtagen de berømte 8 sogne og Ærø, som gik til Danmark. Først i 1920 kom Sønderjylland tilbage til Danmark. Med nederlaget mistede Danmark de tre hertugdømmer, som udgjorde omkring 2/5 af landets areal og en 1/3 af befolkningen. En svigersøn til den Basse Fønss, der byggede Grimmerhus, Henrik A.T. Kauffmann (1819-1905) var med ved fredsforhandlingerne i Wien, og det tilskrives hans dygtighed, at tabet ikke blev større. Både han og hans hustru Louise ligger begravet på Middelfart Kirkegård.

De gamle veje

Fra gammel tid har der været en vej fra Femvejen ned til Munken (Munkevejen) og fra Hindsgavls smedje og næsten lige nordpå til Vasnæs. Den nuværende Galsklintvej fra Femvejen til Søbadsvej har også ligget der i lang tid, og havde lidt snørklet forbindelse til Kongebro. De øvrige skovveje er anlagt i forbindelse med skovplantningen fra omkring 1830.

Hvor er Galsklint?

Måske er det et tåbeligt spørgsmål for nogle, men det var det ikke for mig. Jeg var overbevist om, at den ca. 20 m høje klint syd for campingpladsen i Hindsgavlskoven var Galsklint. Den ligner en rigtig klint uden plantevækst, fordi havet hele tiden gnaver af den. Men ifølge Kort- og Matrikelstyrelsens kort er Galsklint bakkerne mellem Galsklintvejen og batteriet Munken, og som når op i ca. 19 meters højde. Ved kysten syner den jo ikke af meget, for der har længe været sørget for en kystsikring. Lokalt kaldes denne klint for Storeklint og den syd for campingpladsen for Lilleklint. Navnet Gals kommer i øvrigt af ordet gavl, som ikke alene optræder i navnet Hindsgavl, men genfindes i mange andre stednavne som betegnelsen for en klint.

1. Fra Galsklint Camping til Søbadet

Nr. 1
Galsklint Camping

Under sidste verdenskrig forsøgte man at hjælpe på arbejdsløsheden ved at sætte offentligt støttede beskæftigelsesprojekter igang. Det blev til Galsklintvejen i 1942-43. Den førte dengang ned til et meget smukt areal med strandenge og moser med et rigt dyre- og planteliv. Hvad man egentlig havde i tankerne med den vej, ved jeg ikke, for campingpladsen blev først indviet i 1968, måske var man bare fremsynet? Inden 68 var engen fyldt op, bl.a. med overskudsjord fra udgravninger ved Den nye Lillebæltsbro, og for at lukke munden på naturbevarerne, blev den kunstige sø øst for batteriet Munken lavet, den tidligere Rasmus Jørgens Mose. For datidens politikere kunne det ene vådområde åbenbart være lige så godt som det andet. Man græmmes!

En løbegrav med indskæring

Omkring fyrretræerne ud for den sydvestligste ende af campingpladsen er der rester af en såkaldt indskæring fra 1864 med

Aftenstemning ved strandsøen. Billedet giver en ide om, hvordan området så ud før 1968, da man anlagde campingpladsen.

plads til 2 feltkanoner, og stien mod Lilleklint er ført på den beskyttende vold, der hørte til løbegraven bag ved.

Udsigten til Jylland

På dette sted er der 1,2 km til Jylland. Man ser over på Hagenør og skovene omkring borgbanken Hønborg. De lyse skrænter står med tydelige mørke askelag fra tertiærtidens vulkaner. Mod sydvest kan man se den lille ø Fænø Kalv, der er gennemsat af mosegriseskud og skanser med oprindelse i svenskekrigene 1657-60. Skanserne blev senere udbygget og brugt både i 1808 og i Treårskrigen 1848-50. (Den er god nok, tæl selv efter: 48, 49 og 50 det er tre år, ik'?). Øen ejes idag af Skov- og Naturstyrelsen og er ubeboet.

Nr. 2 Strandsøen og ålegræsset

På stranden øst for campingpladsen er der en lille strandsø med tagrør, smalbladet dunhammer og strandkogleaks med trekantet stængeltværsnit og blomster og frugter samlet i matbrune aks. Efter blæsevejr ligger der store mængder af opskyllet ålegræs på stranden. Det er en af de få rigtige blomsterplanter, der trives på ikke for dybt vand langs vore kyster. Den danner tætte

bevoksninger, som er levested for mange slags havdyr. Bladene bliver op til 2 m lange og er omkring en halv cm brede, grønne når de er levende, gråbrune når de ligger tørrede på stranden og lugter.

Sygdom i ålegræsset

Fra 1933-52 uddøde mange km² ålegræs nok på grund af et svampeangreb, og det var specielt i områder med det salteste vand. En del klarede sig i de brakke områder og har siden bredt sig, men slet ikke til sin gamle udstrækning i de danske have. Det skyldes nok, at vore havområder en stor del af året er fyldt med svævende alger, der lever højt på udledningen af næringssalte fra byer og landbrug. De mange alger skygger for ålegræsset, som derfor i dag overvejende findes på lavtvandede områder. Både åle- og rejefiskeriet er gået stærkt tilbage af den grund.

Tangodæk

Ålegræs har gennem tiderne været anvendt til de mest forskellige ting: fyld i tangmadrasser og i de dansk fabrikerede cykelslanger, der solgtes under Anden verdenskrig under navnet: Tangodæk! Nej, ikke noget med musik, men fordi ålegræs kaldes af ikke botanikere for tang. På Læsø og Endelave blev det brugt til tækning og i Ebeltoft til diger som værn mod oversvømmelse. Man kan se en model af et sådant tangdige ved fregatten Jylland. Ålegræsset anvendtes til dækmateriale (se Tangodæk!) til kartoffel- og roekuler og i tangforede kuler opbevaredes hav- eller søis til langt hen på sommeren. Også til markgødning kunne det bruges efter først at have tjent som strøelse i stalde, og man kunne også udvinde (syde) salt af det.

Nr. 3
Faskiner og fascister

Her ved foden af den officielle Galsklint kan man tydeligt se, at der kæmpes en vedvarende kamp mod bølger og strøm, som vil fjerne stien. Med mellemrum skrider stien i vandet, og der sættes nye faskiner. Det meste af stien var væk i vinteren 1992-93. Faskine er afledt af ordet fascis der betyder bundter af tynde grene. Men i oldtidens Rom havde de øverste embedsmænd: konsuler, prælater osv. et antal betjente med sig, når de viste sig offentligt for folket. Disse liktores opgave var at bane vejen og holde ro og orden blandt pøblen. Hertil havde de en fasces: et bundt af tynde kæppe bundet omkring en tykkere og holdt sammen med røde bånd. Efter Første verdenskrig blev fasces

En liktor bærer sin fasces, der blev facisternes symbol. (Illustration fra Salmonsens Leksikon)

symbolet for det nye antikommunistiske nationalsocialistiske parti i Italien med Mussolini som leder fra 1919. Derfor tog de navnet fascister.

Glimmersand

I de små skrænter på landsiden af stien og forresten også i klinten lige vest for Lillebæltsbroen, ses lyst sand med tynde, brune lag imellem. Ser man nøjere efter, kan man skelne nogle små glimmerkorn i det. Glimmer er et mineral, og nogle kan huske det i store stykker som marieglasset i de gamle kakkelovnslåger. Sandet er fra tertiærtiden, og lige nu kan jeg huske, at det nærmeste sted, hvor man også nemt kan se det, er i sandklinterne i Hvidbjerg nord for Fredericia. I dag bruges sandet vist ikke til noget, men i pen og blæktiden, før man opfandt trækpapiret i 1800-tallet, var det skam noget værd. Læs her, hvad en vittig hund skriver om glimmersandet: "Der findes her i en Klint ved Lille Bælt en stærk Åre af Glimmersand, hvoraf årligt forskrives 8 Tønder til Kancellikontorets brug (i Odense), og betales med 6 rbd. (rigsbanksdaler) pr. Tønde, når den er udvasket. Dette har altså den Ære at glimre i Kancelliet".

Grusgraven

Da stien blev retableret, gravede man en grusgrav her for at få sand til reparationen. Takket været det, har vi fået et nydeligt snit i jordbunden. Øverst ligger et tørveagtigt morlag med en skarp grænse til glimmerleret og glimmersandet nedenunder. De fleste trærødder stikker ikke ret dybt, da der alligevel ikke er meget næring at hente i sandet. Andre går dybere for at fastholde træerne og for at hente vand.

Engelsød og heksekoste

Læg mærke til, at der på skrænterne langs stien vokser både ørnebregner og den mindre bregne, engelsød. Begge er typiske morbundsplanter. Engelsøds blade er 20-30 cm lange, har grønne fjersnitdelte blade med aflange flige. På bagsiden ses to rækker af gulbrune sporehusehobe. De holder sig grønne det meste af vinteren. Der er sukker i spidsen af den vandrette jordstæn-

gel, og man har anset den for så god en lægeplante, at den måtte have noget med englene at gøre: englesød.
I nogle af birkene i skovkanten kan man se heksekoste: tætte skud af små kviste samlet i en næsten rund vækstform. Kostene findes overvejende på dunbirk (den anden almindelige birk i Danmark hedder vortebirk), og det er en svamp, der er årsag til denne abnorme vækst.

Nr. 4
Udsigten til Jylland

Hvil ud på en bænk heromkring og se over på Jyllandssiden. I baggrunden kraftvarmeværket i Skærbæk og øst for den Damgård. Gården har ikke nogen lang historie, for den første større gård på stedet blev bygget omkring 1770, da kongen solgte ud af sit gods. Den nuværende bygning blev bygget i 1847-48 i en nygotisk stil, med licener, der fortsatte over tagkanten og høje spidsbuede vinduer. De gotiske vinduer er der endnu, men pillerne er væk. Til højre for Damgård ligger der noget, der ligner en hvid iskagebod med rød og grøn bemaling. Det er nu det vestligste af ialt tre fyr, som leder skibene igennem Lillebælt. I skovkanten ved engen længere mod øst kan man se en hvid plet, som er det midterste fyr, og lidt mere østligt, med skoven som baggrund, er det tredje fyr indbygget i husets førstesal. Dybden i sejlrenden her mellem Fyn og Jylland er ca. 40 m. Det dybeste sted i Lillebælt er mellem Fænø Kalv og Stenderupskovene på omkring 80 m.

Nr. 5
Munkemosen med dunhammer

Vest for den første mast er der mose, som nok engang har været en lille vig. Nu er den tilgroet med tagrør og dunhammer, det høje "siv", hvis hunblomster og senere frugter er samlede i en brun kolbe. Det er fristende at tage dem ind i stuen til dekoration, men husk på at få fjernet dem inden de modner og spreder omkring en halv million frø med tilhørende fnok! Navnet har planten fået af dialektordet: dunne, som hentyder til det at slå med en dump lyd. Ungerne har brugt dem til at slås med. Denne markante plante har mange navne: muskedonner, flægkøller (flæg er planter med sværdformede blade: tagrør, dunhammer og iris) og præstepik. Præster havde tidligere mange børn, og så forventede man måske, at de også var godt udstyrede, til at klare avlen. Forklaringen på de mange børn er nok snarere, at præsterne jo ofte sad bedre i det end bønderne, og de mange børn derfor fik en sundere opvækst, så flere overlevede. I Vends

Herreds våben forekommer dunhammeren sammen med en svane, men hverken den eller dunhammeren er speciel for herredets natur. Dunhammer har også været anvendt som fakkel, dyppet i tjære eller beg, og fnokkene blev anvendt til dyne- og pudefyld.

Habernix

Ud for mosen stod tidligere et ålegarn, der tilhørte en tysker, der åbenbart forstod dansk, men helst talte tysk. Når han blev spurgt, om han havde fangst, måske fordi den spørgende ville købe ål af ham, svarede han altid: "Habe nichts". Fiskerne kalder stedet for Habernix.

Nr. 6
Højspændings-masterne

Gå op mellem benene af den yngste mast og hør trådene brumme og suse, hvis det er blæsevejr og bliv svimmel af at kigge op på skyerne. Mellem de små træer er der lysesiv i store tuer. Bladene er trinde og blomsterne sidder i kvaste midt på dem. Tidligere brugte man marven som væge i tranlamper - måske var det marsvinetran, der gav lys i dem. Masten her er fra 1989 og er som den gamle 125 m høj. Fødderne står 6 meter over vandet, så den rager altså 131 m op. Ledningerne er en del af det overordnede højspændingsnet - på 400.000 volt - der ejes og drives af det jysk-fynske elsamarbejde: ELSAM, og som forbinder de store kraftvarmeværker og transformatorstationer. Spændet over bæltet fra mast til mast er 944 meter og ledningernes laveste højde over vandet er 45 m. Ved ophængningen blev kablerne trukket over Bæltet og op over et hjul i mastens top. De vejer 3,75 kg pr. m, så de tre kabler vejer altså ca. 10 tons. Trafikken på vandet måtte kun stoppes en time hver dag i de tre dage, ophængningen varede. Masterne svinger en halv meter i toppen i blæsevejr, og de runde kugler på de ekstra wirer over bæltet er radarreflekser for flyvemaskiner. Er der mere, du vil vide? - så spørg på Elsam!

Nr. 7
Munken

Mellem masterne ligger et gammelt batteri, som er udgravet i en naturlig knold. Det er med på kort fra før Treårskrigen, så det er nok blevet opført i forbindelse med Napoleonskrigen, da man også befæstede Vasnæsbatteriet. Tidligere gik der en vej hertil direkte fra Hindsgavl, så stedet må have haft betydning. Det vides, at der i mange år var slået bro her, som basis for en forbindelse til Jylland. Da batteriet blev indrettet var der ingen

En mast-o-dont på 125 m og imponerende i sin symmetri og lette konstruktion. Gud ved hvor mange nitter, der er gået til at hæfte de mange småstykker sammen?

skov i området, så der må have været gode muligheder for at overvåge Bæltet. Helt ude på skrænten ved det store fyrretræ, stod i 1993, hvem ved, måske står den nogle år endnu? en sten mærket med krone og bogstaverne GM og M. Det var et planfikspunkt, altså et målepunkt i det vandrette gradmålingsnet, som forbinder de forskellige landsdele som basis for kortlægning.

Nr. 8
Østrigsk fyr

Efter den næste mast, der blev opstillet i 1973, er der en beplantning af østrigsk fyr. De vokser vildt i Østrig, på Balkan og i det centrale Italien og er almindelig anvendt som pyntetræ i haver og parker. De tåler rimelig godt den moderne, aggressive byluft, men er ikke meget anvendt som produktionstræ hos os. Den er for følsom for angreb af en svamp, der kan afløve træet, så der ikke bliver tilvækst. Den har 5-8 cm store kogler, der kastes i juni-juli, så det er på denne tid, de skal indsamles til juledekorationerne. Typisk er der under fyrrene udviklet en morbund med bl.a. bjørnegræs. Fyrrenåle har en tendens til at

gøre jorden sur, men det gør det heller ikke bedre, at vinden her har frit spil ind imellem træerne. Den sandede jord udtørres, og smådyr, bakterier og svampe, som ellers står for nedbrydningen af det organiske materiale forsvinder og efterlader en tørveagtig jord med mængder af uomsatte nåle.

Skovfyr og kogler

50 m øst for de østrigske fyr er der en plantning med skovfyr, med kortere og lysere nåle end den østrigske fyr og med mindre kogler. I dette turområde er der beskrevet mange slags nåletræer. For den uøvede er det ikke let at se forskel, men her er et par staldtips: fyrrekogler er træagtige og rundlige, når de er tørre. Kogler af graner er langstrakte, af forskellig længde og hænger ned fra grenene. Kogler af ædelgraner - nobilis og nordmannsgran - er tykke, cylindriske og stritter lodret op fra grenene. Når de er modne, falder alle kogleskællene af og ned på jorden - ofte i november-december - og tilbage er kun koglens akse, der længe bliver siddende på grenene. Så det var da ikke så svært, vel?

På myrens fodsti

Øst for skovfyrrene går en lille sti ind til søen, og på vestsiden af stien er der en god stor myretue bygget af skovmyrer. En ny tue grundlægges gerne som her omkring en trøsket træstub, på et sted hvor der er læ, og hvor solen kan skinne på tuen en del af dagen. I stubben udgnaver de deres gange og kamre, som senere udvides til også at være i jorden under den i mere end en meters dybde. Fra tuen udgår mange stier, som bruges år efter år. Prøv selv at finde dem. Om sommeren kan man følge myrerne på deres stier, som næsten altid ender ved et træ, der er fyldt med bladlus. De sidder oppe i kronens blade og suger den sukkerholdige væske ud af karstrengene i bladets nerver. Grønne planter laver jo i første omgang druesukker af luftens kuldioxid og vandet fra jorden, senere bliver det til andre af de organiske stoffer, som planter består af bl.a. cellulose.

Bladlus deres søde nektar lave

Myrerne "malker", stimulerer, bladlusene til at afgive deres sukkerholdige ekskrementer i dråbeform, og det bringer de tilbage til tuen, som føde for bl.a. myrelarverne. Det er denne nektar, man kan genfinde som et fedtet lag på sin bil, når man i den tidlige sommer parkerer den under elm eller birk. Hanner og hunner foretager på varme sommerdage en parringsflugt,

Eet af de mange charmerende træk ved skovene på Hindgavlhalvøen er de mange slags træer, der giver en dejlig afveksling. Her det skovfyr, som synes en smule trykket af vestenvinden.

hvorunder de finder hinanden og fortsætter parringen når de lander. En lignende adfærd kender man fra havemyren, men de gør det i samlet trop. Man kan se store skyer af myrer oppe i luften, tæt forfulgt af mågeflokke, som med en sjov rystende bevægelse med vingerne, som går der en kulderystning gennem deres kroppe, viser, at nu æder de myrer.

Nr. 9
Husk gummistøvler

2. En tur rundt om søen

Stien rundt om søen er ikke altid farbar uden gummistøvler, men den fører gennem et ganske spændende terræn. Søen var tidligere Rasmus Jørgens Mose, hvem han så end var. Den blev afvandet og tilplantet, men i 1980 blev den igen sat under vand, som en slags erstatning for det eng- og moseareal, der blev opfyldt til Galsklint Camping i 1968. Man kan ved lavvande stadig se birkestubbene rage op over den andemadsdækkede overflade.

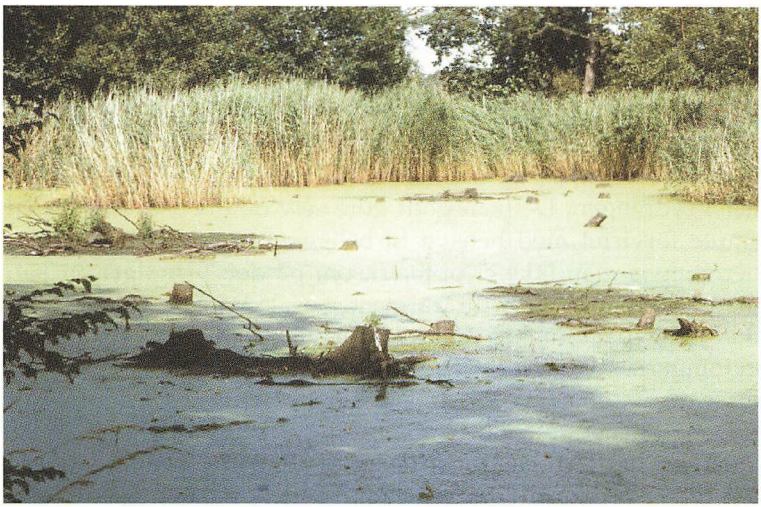

Andemaden dækker den næringsrige sø. Birkestubbene, der rager op over vandet, minder om, at her var Rasmus Jørgens Mose, før den blev sat under vand i 1980. Søen blev skabt som en erstatning for det store engareal, der blev til Galsklint Camping.

Begynder man på vestsiden af søen, er det første man ser de mandshøje ørnebregner. Læs om dem i indledningen. Mod vest er en beplantning af rødgran, måske skulle de have været juletræer? Ved det store fyrretræ kan man komme ned til bredden og se bl.a. gul fredløs, sværtevæld og liden andemad, der kan dække hele søen.

Tørst

Cirka 3 m efter fyrretræet er der til venstre for stien nogle få meter høje, spinkle træer. Det er tørst, med først røde, senere sorte bær. Navnet er beslægtet med ordet trøske og hentyder til, at inderbarken har en muggen lugt. Den er typisk knyttet til den sure morbund. Går man videre, ser man 4 meget store rødgraner, en lærk og bag den en stor skovfyr.

Skarntydegran

Gå videre gennem lærkeskoven, stien fører lidt væk fra søen og op til en beplantning af den nordvestamerikanske skarntydegran eller tsuga. Som skovtræ er den først prøvet i Danmark fra omkring 1890, og man ser den ofte i små plantninger. Man kan kende den på det hængende topskud, de korte, bløde nåle, og de kun 2-3 cm lange kogler, med få skæl. I dens hjemland bliver

den mest brugt til fremstilling af papir, hos os vel mest til pyntegrønt eller bare til pynt.

Juster kompasset

Efter denne plantning kommer den lille bæk, der løber over rydningen under masterne, og som leverer vand til søen. Bemærk forresten, at stærkstrømsledningerne skifter retning her i rydningen. Det kan godt gøre selv den bedste spejder en smule forvirret med hensyn til beliggenheden af verdenshjørnerne, hvis man ikke er opmærksom på det. I fugtigt vejr kan man høre knitrende lyde fra master og ledninger. På grund af den høje spænding på 400 kilovolt vil de mindste spidser på ledningernes overflade lave udladninger til luften, og det er disse mange små "lyn", man kan høre.

Kaprifolier

Stien går herfra tilbage ned til Vasnæsbatteriet ved stranden. I det første sving er der vilde "kaprifolier", en slyngplante, der blomstrer i juli. Den hedder egentlig almindelig gedeblad.

Fugleøjetræ

Lige inden der kommer en vej på tværs er der en birk med en stor udvoksning på stammen. Den har nok haft en knækket gren med bruddet tæt på stammen. Arvævet er vokset vildt, og veddet er fyldt med indvokset bark. Sådant ved kaldes masret eller foldet ved, og kan som finer anvendes til indlægningerne, intarsia, i andre træsorter. Fænomenet forekommer også hos andre træarter bl.a. hos kirsebær, og veddet kaldes også for fugleøjetræ.

Nr. 10
Vasnæsbatteriet

Battre er fransk og betyder at slås. Heraf har vi fået navnet batteri. Også betegnelsen for et elektrisk batteri kommer af det ord, måske fordi man tidligere forbandt flere af dem for at få en større spænding, og så lignede de måske kanoner side om side. Faktisk er det et meget stort batteri. Det blev anlagt i denne form under Napoleonskrigene i 1807, men der var en art befæstning her allerede under Grevens Fejde fra 1534-36. Batteriet var også i brug under Treårskrigen fra 1848-1850 - herfra stammer navnet: Store Hindsgavl Batteri - og igen i 1864. Et batteri husede ikke alene artilleristerne med deres kanoner, men også infanteristerne, der skulle lave udfald mod fjenden. I skanserne var der kun plads til artilleristerne. Vasnæsbatteriet skulle sammen med Vejrmosebatteriet på Jyllandssiden - det ligger lige midtvejs mellem Sønderskov Camping og Lillebæltsbroen -

lukke den sydlige del af Lillebælt, mens batteriet på Sophieodde (Strib) og kastellet på Bergsodde (Fredericia) skulle lukke den nordlige del af Bæltet.

Et usynligt batteri

Batteriet måler ca. 80x90 meter, var forsynet med 5-6 kanoner, der kunne skyde tværs over Lillebælt. I 1807 henlå området uden skov, mere eller mindre opdyrket, så der var fin udsigt mod øst og vest over det smalle farvand. Man burde nævne dette til Landskabsafdelingen under Fyns Amt. Måske ville de tage initiativ til en delvis frilæggelse af arealet, så man virkelig kunne få en fornemmelse af dets store dimensioner. Anlægget er utrolig velbevaret i betragtning af, at voldene nu har stået i 130 år siden de sidste gang, blev frisket op. Det skyldes sandsynligvis, at anlægget i alle de år, har været beplantet, så der ikke har været så mange unger, undskyld børn, der har været fristet til at kælke eller løbe op og ned ad voldene.

Byen mellem de to broer

Fra stien langs stranden kan man virkelig se, at Middelfart er byen mellem de to broer. Den nye Bro er indviet i 1970, 35 år efter den gamle bro. Tårnene er 120 m høje, broens længde er 1,7 km og gennemsejlingshøjden er 42 m.

Japanske klitroser

På stranden er der et stort busket af hybenroser. For mange er denne rose typisk dansk: man finder den overalt langs vandet, på skrænter og i sommerhusområder er den livligt brugt. Men ak, det er den japanske klitrose, Rosa rogusa, også kaldet rynket rose eller kamtschatkarose! Den kan tåle sandets store kalkindhold fra de mange skaller og tåler også noget salt. I sine hjemlande vokser den som hos os i både den hvide og den grå klit. Den blev indført i 1840-erne. Både de rødgule hyben og enkeltfrugterne - kløpulveret - kan flyde på vandet og spire efter opholdet i saltvandet, så de er gode til at sprede sig. Frugtkødet er meget rigt på c-vitaminer og blev tidligere almindeligt brugt til marmelade. Grønirisken spiser gerne dens frø hen på efteråret.

Nr. 11 Søbadet

Da Den gamle Bro skulle bygges, behøvede man et sted, hvor man kunne sandblæse og male stålet til broens overbygning, der var sejlet op fra Krupps stålværk i Tyskland. Sandblæsning var nyt i Danmark, og det førte til, at alle arbejderne enten døde af eller blev invaliderede af silikose. Mens pladsen fungerede, døbtes den Krupps Plads, men i 1935 byggede man Søbadet i

funkisstil, og navnet gik i glemmebogen. Tanken var, at de bilende turister, når de så den store badeanstalt fra broen, skulle lade sig lokke til at tage en dag i Middelfart. Den blev dog aldrig den turistmagnet, man havde forventet. Strømmen løber stærkt her, og vandet når ikke at opvarmes ordentligt om sommeren. I mange år lå bygningen hen i forfald, men i 1991 blev den restaureret og nu anvendes den af bl.a. søspejderne og Dansk Politihundeforening.

En gummiplantage?

I det vestlige hjørne mellem stien og stranden er man øjensynlig i gang med et interessant eksperiment med at dyrke bildæk. De er ved at komme op over jorden!

Hemmeligt brohoved?

Skulle der være en enkelt, som har undret sig over, hvorfor der i skovkanten øst for Søbadets grund er lavet et lille brohoved helt ude på stranden, så er der en god forklaring på det. Bag bolværket ser man en granitklods, og den er støbt fast i en stor betonklods, som man ikke ser meget til. Foroven i granitklodsen er der hugget et stykke jern i. Det er et målepunkt, som bruges af DSB til at kontrollere eventuelle sætninger og hældninger af broen. Et tilsvarende målepunkt findes ved Kongebro mellem Kongebrostien og plænen på vandsiden af Sejlernes Hus.

3. Fra Søbadet til Mindelunden og Galsklint Camping

Nr. 12 Skydebanerne i dybet

"Når kuglen er hejst eller rødt lys tændt er der adgang forbudt" står der på skiltene omkring skydebanen. Meningen er god nok, men aldrig har man set så flad en kugle: det er et rødmalet taljehjul med 4 huller. Når der ikke er skydning, kan man godt gå der ind, men det er forbudt at samle patroner op. Det er bemærkelsesværdigt, at de gamle skrænter i grusgraven stadig står så stejle, men det var netop en sådan kvalitet sand, der var eftertragtet som underlag til de høje opkørsler til Den gamle Lillebæltsbro. Grusgraven var i brug i 1933-34. I 1943 indtog de tyske besættelsetropper graven og holdt deres skydefærdigheder vedlige, og det var også dem, der byggede den høje skydevold på tværs af den smalle grav. I 1948 indviede Middelfart Skytteforening af 1861 - en af Danmarks ældste foreninger - en 200 m bane og Middelfart Pistolklub fik sin 50 m bane lidt længere ned ad vejen mod Søbadet på venstre hånd.

En bugt af Lillebælt blev til en eng. Så blev den fyldt op og fik navnet Krupps Plads hvor stålelementerne til Lillebæltsbroen blev sandblæst og malet. Så blev det kommunal strand, og man håbede, at Søbadet - fra 1935 - ville trække en masse af de turister til, som kom for at se på Den nye Bro. De kom bare ikke.

Nr. 13
Juletræer og pyntegrønt

I rydningen under højspændingsmasterne er der et relativt moderne indslag i dansk skovbrug: produktion af pyntegrønt og juletræer. Når omdriften af bøg og eg tager 100-120 år, er det jo fristende at tage kulturer ind, som giver et meget hurtigere afkast. Indtægter fra pyntegrønt kommer allerede efter ca. 10 års vækst, og træerne kan give indtægter de næste 40 år. Produktionen kan i heldigste tilfælde nå op på 4 tons grønt pr. ha pr. år, og alt efter afsætningen kan man få et bruttoudbytte, der er 5-10 gange så stort som i det traditionelle skovbrug. Men produktionen af pyntegrønt og juletræer kan også være en risikofyldt affære. Det meste af skovens vildt efterstræber de unge skud, og insekterne suger eller gnaver kraften ud af nålene. Plantningerne kræver også mere intensiv pleje med jordbearbejdning, renholdelse og måske gødskning.

Juletræer år 2000

Juletræer er for tiden også en rimelig god forretning, hvad angår nordmannsgraner, hvorimod det næsten er tabsgivende at dyrke rødgran. Der er mangel på træer, fordi der i perioden 1983-85 var mangel på velegnede frø. Det økonomiske udbytte ved at avle nordmannsgraner til juletræer er for tiden 5 gange

Cryptomerie er et godt eksempel på, at mange træer lader sig bestemme alene på barkens udseende.

bedre end udbyttet ved landbrug. Men så går det jo også nok galt: mange har forlængst set den fidus, og i hele Europa er man begyndt at avle juletræer. Man forventer at markedet omkring år 2000 bryder sammen på grund af et kæmpe udbud af træer. Men så kan forbrugerne glæde sig over det, mens producenter vånder sig. Her på stedet er der nordmannsgran i juletræsplantningen øst for stien og sølvgran eller nobilis i den hårdt klippede pyntegrøntsplantning under højspændingsledningerne.

Nobilis

Det er rimelig let at kende forskel på de to arter: hos nobilis, sølvgran, skiller nålene stærkt langs skuddets underside i en bred skilning, fordi alle nålene krummer opad mod skuddets overside. Nålene er i øvrigt stumpe i spidsen, på oversiden er der to grå striber af spalteåbninger, og på undersiden er der to gråhvide striber. På afstand får skuddene derfor et blåhvidt udseende. Det er indført fra Kaskadebjergene på Nordamerikas vestkyst og bruges mest til pyntegrønt.

Nordmannsgran

Nordmannsgranen, som er indført fra Kaukasus og Tyrkiet, har mørkegrønne nåle med et hak i spidsen, de er alle let fremadrettede og har to klare hvide striber på undersiden. Det er ikke en nordmand, der har lagt navn til arten, men den finske botaniker A. von Nordmann. Arten bruges både som pyntegrønt og som juletræ.

Nr. 14
Cryptomeria

På sydsiden af stien er der en gammel beplantning med Cryptomeria japonica. Det har enten ikke været her længe nok til at få et dansk navn, eller også er dets botaniske navn let at udtale. Artsnavnet hentyder til, at træet er vildtvoksende i Japan, men det er almindelig også i Kina. Det er indført i midten af forrige århundrede og anvendes herhjemme mest til pyntegran. Barken er mørk rødbrun, tyk og blød, har lodrette parallelle sprækker, og med alderen afskaller den i nedhængende strimler. Det er stedsegrønt med små, tætsiddende, blanke, fremadbuede og spidse nåle. Koglerne hænger på en lille stilk og er kugleformede omkring 2 cm diameter. Det ses af og til i haverne som prydtræ, men kan godt svides rødbrunt af streng frost.

Nr. 15
Foderhus

Foderhuset er til glæde for rådyrene og fasanerne i den kolde tid. I denne varierede og store skov skulle man ellers tro, at de omkring 80 rådyr og et ukendt antal fasaner sagtens kunne finde føde selv. Det kan de også godt, men ved at fodre dem i den kolde tid, giver man dem ekstra energi, så publikum også om vinteren kan se dem strejfe rundt i skoven. Det ekstra kraftfoder gør også, at man ikke behøver at indhegne nyplantninger af bøg, som de ellers godt kan finde på at æde skuddene af. Nordmannsgranerne er dog så lækre for dyrene, at man uanset fodringen er nødt til at hegne dem.

Sitkagran

De store graner på samme side og hen mod hjørnet er sitkagraner, mærk de stive og sylespidse nåle, som stritter ud fra skuddet, man tager aldrig fejl af den. Koglerne er 5-8 cm og kogleskællene er med bølget og tandet rand. Det er på de fleste årstider rimelig nemt at bestemme nåletræer, fordi deres kogler er så forkellige, og der ligger næsten altid nogle på jorden fra sidste år, hvis man leder lidt efter dem. Sitkagran er vildtvoksende fra det nordlige Californien til Alaska og er indført til Europa omkring 1830. Det er nok vort vigtigste tømmerproducerende nåletræ og findes plantet over det meste af landet.

Nr. 16
Douglasgran

Her findes en yngre beplantning af douglasgran. De er vel sekssyv meter høje og har dybgrønne nåle. Koglerne er så karakteristiske, at man ikke kan lade være med at samle dem op. Ud mellem hvert af kogleskællene strækker sig en lang tretandet tunge, som dækker for frøet. Veddet er rødligt, og bliver mere

Læs i teksten om alle de gode grunde, der er til at fodre skovens vildt, selv om der er mad nok i skoven til dem alle.

og mere anvendt til bygningstømmer. Det vokser vildt i kystbjergene af Nordamerika fra Mexico til British Columbia i Canada.

Nr. 17
Mindelunden

Den 18. maj 1946 samledes mange middelfartere her for at afsløre stenen til minde om de 9 englændere, der blev skudt ned af tyskerne under krigen i 1942. En enkelt mand overlevede nedstyrtet. Besætningen havde kastet miner ned i Øresund ud for København, og flyet var blevet ramt under operationen. Piloten må have haft svært ved at manøvrere maskinen tilbage til England og fløj ved Lillebæltsbroen ind i tyskernes luftartilleri. Ved nedstyrtningen eksploderede flere miner i flyet, og braget kunnet høres viden om. Bronzepladen blev sat op i 1949 ved en højtidelighed, hvor også flere af de pårørende til de engelske flyvere var til stede.
Beplantningen rundt om anlægget er den stedsegrønne lawsoncypres, der er almindelig plantet i haver og på kirkegårde i talrige varieteter. Den er nær beslægtet med thuja, men læg mærke til, at de små kogler er runde, hvor thujas kogler er aflange, men ellers af samme størrelse. Træerne er i 1994 omkring 50 år gamle. I Danmark kan de blive op til 30 m høje og er indført fra bjergene i Californien og Oregon, hvor de vokser i mellem 1000 og 2000 m's højde. Det ses også flere steder i skoven plantet som pyntegrøntstræ.

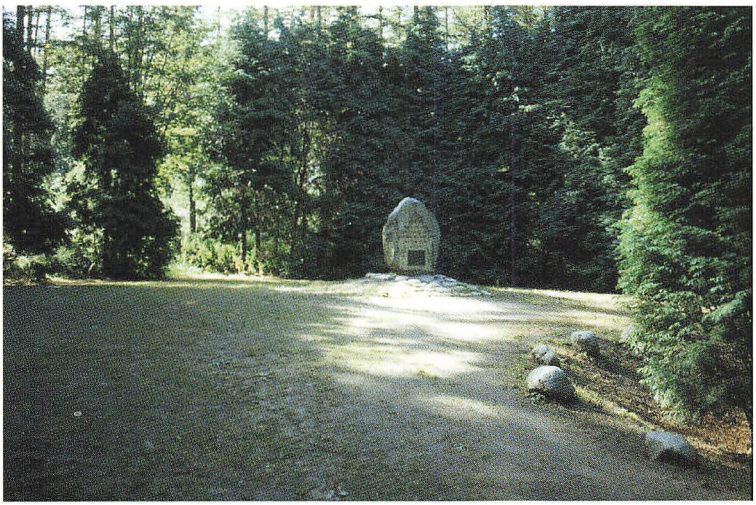

En by har sat et minde om en krigstragedie. Træerne er nu halvtreds år gamle og danner et smukt og højtideligt rum omkring mindestenen.

Nr. 18
Gederams

I den store rydning er der om sommeren fyldt med gederams. Nej, det er ikke stavet galt, og det er en urt, der bliver op til 1,5 m høj, har lancetformede blade med en hvid midterribbe, og blomsterne er rødlilla og sidder i en lang, opret klase og ses i juli og august. Senere åbner de lange kapsler sig og strør de mange, utrolig lette, hvide og frøbærende fnok ud over området. Første del af navnet er dyrenavnet ged, måske fordi man i Norge har brugt bladene til at frembringe en brægende lyd med, ligesom man kan lave en lyd med et græsblad mellem tommelfingrene. Rams som andet led er måske af den ramme lugt af løg, ligesom ramsløg. Under de to verdenskrige lavede man teerstatning af bladene. Fnokkene spredes let, og det er ikke usædvanligt at finde planterne voksende i byers tagrender eller højt til vejrs i træernes grenvinkler, hvor der samler sig lidt "muld". Den er karakterplante på brandtomter, efter afbrændt skov og hede, og typisk kommer den også i rydninger efter træfældninger, for frøene kan ligge længe i jorden.

Nr. 19
Mørk, ung bøgeplantning

I 1993 var træerne endnu så unge, at de beholdt bladene om vinteren, så de må være omkring 10 år. Den første udhugning - udtynding - foretages, når træerne er 15-20 år gamle. Læg mær-

ke til, hvor lidt der vokser af urter på skovbunden. Om sommeren føles det meget mørkt derinde, og det er jo netop det, der forhindrer andre planter i at gro her.

Frække navne er tilladt

I de unge bøgeskove er der ikke meget andet end svampe, der kan gro. De lever af de organiske stoffer, der frigøres under nedbrydningen af dyr og planter i skovbunden. En af dem er stinksvampen med det meget sigende botaniske navn, Phallus impudicus: den frække tissemand. Man ser den først som et hvidt rundt æg, der dukker frem af bladene i skovbunden, og derefter vokser et frugtlegeme frem, som netop ligner sådan en, som navnet antyder. På spidsen er den grøn af sporer og den lugter ådselsagtig. Lugten tiltrækker fluer, som ret hurtig æder alle sporene af, så de på den måde bliver spredt ud over et stort areal med fluerne.

Nr. 20
Den højstammede bøgeskov

I den lysåbne bøgeskov, med træer der står med 8-10 m's afstand, er der lys nok til, at mange andre planter kan trives. I skovbunden er der anemoner i april og maj, og senere vokser der masser af græs og brombær. Slyngplanten, der kryber hen over skovbunden er dunet gedeblad. Den vil helst kravle op i træerne, men her er jo helt ryddet for underskov.

På skråningen ned mod campingpladsens parkering vokser en halvtarvelig bevoksning af lyng. Den stammer sikkert fra den tid, da bakkerne herude ikke var bevokset med skov, men lå hen som overdrev med lyng og gyvel. Gyvel kan man se i skrænterne ved parkeringspladsen, men det er jo ikke sikkert, at de har vokset der lige siden.

Nr. 21
Galsklinthuset

På nordsiden af Galsklintvejen omkring 300 m fra stranden lå til engang i 1950-erne et skovløberhus, også kaldet Peters Hus. Det er med på et kort fra omkring 1830, så det er jo nok bygget i forbindelse med anlæggelsen af plantagerne. I haven er der stadig resterne af blomme- og kirsebærtræer og et meget affældigt skovfogedæbletræ, der kan takke den skærmede beliggenhed for, at det endnu er opretstående.

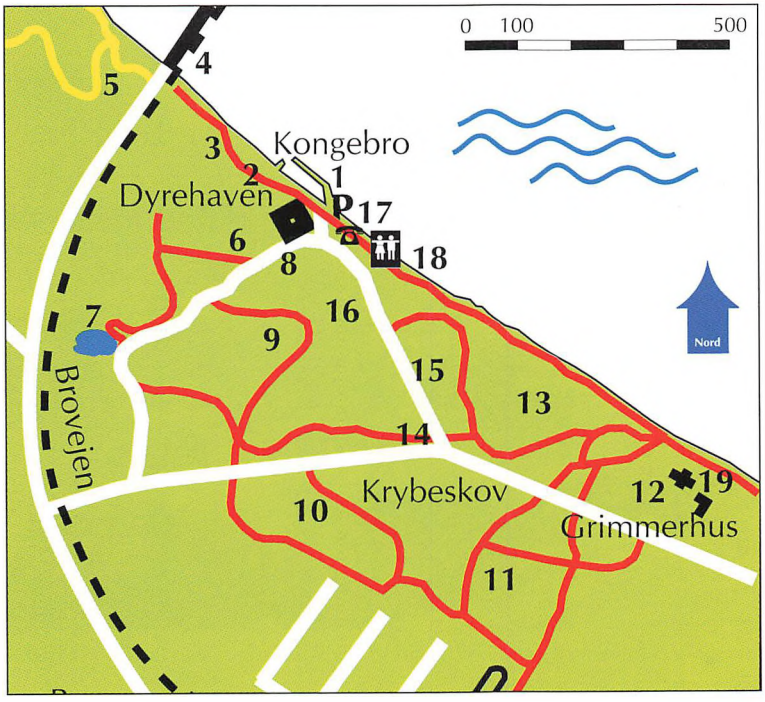

Tur nr. 4
Kongebroskoven, Dyrehaven og Krybeskov

Parkering: *Parkeringspladsen ved Hotel Kongebrogården.*
Toilet: *I Sejlerhuset ved Marinaen.*
Telefon: *Telefonboksen ved Sejlerhuset.*
NB: Det er en korttelefon, og i løbet af nogle år vil de fleste fritstående mønttelefoner i området være skiftet ud til korttelefoner, af hærværksmæssige årsager.

1. Fra Kongebro til Den gamle Bro: 1 km. Side 90
2. En tur i Dyrehaven: 0,75 km. Side 94
3. En tur i Krybeskoven: 2 km. Side 97
4. En tur i Kongebroskoven fra Sildemarken til Kongebro og retur: 1,5 km. Side 98

Hvis ikke et hotel med denne beliggenhed skal kunne køre rundt hvor skal det så lægges?

Tre skove i én

Indledning

Krybeskoven har været skov uafbrudt i mere end 300 år. Den er afbilledet i Resens: Atlas Danica fra 1677, hvor man tydeligt kan se, at den er omgivet af et skovdige. Det der i daglig tale hedder Kongebroskovene er egentlig 3 skovparter: Karolineplantagen, der afgrænses af banen, Slengeriksvej og Kongebrovej, Kongebroskoven, det smalle stykke mellem Kongebrovej og Lillebælt og Krybeskoven syd for Slengeriksvej-Kongebrovej og op mod Vesterløkken, i alt ca. 50 ha. Den østligste del af Krybeskoven står på en fed lerjord, hvilket man nemt kan overbevise sig om ved at tage en tur rundt på de små stier en våd efterårsdag. Overalt er der gravet grøfter for at lede vandet væk. Det samme er tilfældet med den egentlige Kongebroskov, hvor der tilmed er udskridninger. Når lillebæltsleret fugtes af nedsivende vand eller af grundvandet, tørrer og derefter atter bliver vådt, bliver det plastisk og skrider ud, hvis det kan komme til det. Skovbunden er fugtig, og der er en spændende vegetation. Området kaldes Sibøtterne, men der er vist ingen, der ved hvorfor. At

Krybeskov er en gammel skov, kan man se af, at der er gamle ege og bøge i skovbrynene, langs vejene og andre steder, hvor de har fået lov at stå som værnetræer for de andre. Den vestligste del af Krybeskov ser ud til at stå på en mager, sandet bund, og det samme er tilfældet med Karolineplantagen, som først blev tilplantet sidst i 1800-tallet.

Kongebrohavnen

Fra gammel tid - i hvert fald tilbage til 1584 - har overfartsstedet her været forbeholdt kongen, hans hof og hans hær. Grimmermosebroen var et andet navn til stedet. Militæret administrerede overfarten til 1845, hvor postvæsenet overtog den og udlagde den første telegrafforbindelse mellem Fyn og Jylland i 1858: en "Undersøisk Telegraftraad", som det står skrevet på et gammelt kort. Fra 1866 var det byen, der stod for vedligeholdelsen, og det er det stadigvæk. Den første lystbådehavn blev indviet i 1937. Søkablet er der også, men i en nyere udgave. Man kan se det af de to kabelbåker, forbåken, der står mellem stranden og kajak- og sejlklubbens huse og bagbåken i skovkanten bag ved Kongebrovejen med den hvide rudeform med røde kanter neden under. De fortæller de søfarende, at her er et kabel lagt ned på bunden, at det er forbudt at ankre i linien ud for dem, og at det, som mange har erfaret her og andre steder, kan være umuligt at få sit anker op igen!

Lystbådehavn

Båker

Bebyggelse

Skovridergården

Den første bebyggelse er et gæstgiveri fra 1812, som brændte i 1864 vist nok, fordi nogle danske soldater var uforsigtige med omgang med ild. På stedet opførtes en skovridergård, nok i 1865, som kom til at huse den første skovrider under Hindsgavl: L.H.M. Hvalsø. Han fungerede fra 1861 til 1906. Frem til 1920 var det skovrider Lorenz Smith, som boede her, og det var ham, der plantede de mange slags træer, som i dag gør skoven så spændende at gå i. Tilplantningen af plantagerne var jo i fuld gang.

Sommerrestaurant

Efter at stamhuset Hindsgavl opløstes i 1921, opførtes i 1922 den første sommerrestaurant, og skovridergården indgik i denne. Den største sal kom dog først til med udbygningen i 1936. Omkring samme tid indrettedes festpladsen på nordsiden af Kongebrovejen. Da broen kom med det lille trinbræt, blev Kongebrogården et yndet udflugtsmål for utallige skolers sommer-

udflugt. Restauranten blev nedrevet i 1989 sammen med den gamle skovridergård, og det nye hotel stod færdig året efter tegnet af arkitekt Søren Juel, Gentofte. I 1994 indvies en ny konference- og festsal i hotellets gårdrum.

Vejene til Kongebro

Når Kongebro har været overfart for kongens tropper, må der også have været en rimelig god vej derned. Her er jeg lidt på vildspor, men på et kort fra ca. 1825 er der tilsyneladende tre veje, der fører derned. Den ene går langs stranden fra byen, ligesom den nuværende Kongebrosti. Men med de udskridende skrænter i skoven, har den nok ikke altid været farbar. Den anden mulige vej var fra Hindsgavl over Vasnæs og langs stranden til Kongebro. Ved den sydligste af publikumslågerne til Dyrehaven langs Indevej, kan man i terrænet syd for den lille sø se sporet efter den tredje vej, der baner sig op mod baneterrænet. På vestsiden af Brovejen og banen er der også en rest af den, og den førte op til Hindsgavl. Kongebrovejen i dens nuværende form optræder først på et kort fra 1847, to år efter at postvæsenet havde overtaget havnen. Slengeriksvej kom først til i forbindelse med broen i 1935.

Den gamle Bro

Den gamle Lillebæltsbro er jo helt umulig at at overse på denne del af kysten. Det tog næsten 6 år at bygge den, og den blev indviet i 1935. De store jordarbejder på begge sider af Bæltet til vej- og jernbaneanlæg startedes allerede i 1927. Det danske entreprenørfirma Monberg og Thorsen havde hovedentreprisen, og det tyske firma Krupp leverede stålkonstruktionerne. Anker Engelund var projekterende ingeniør. Selve broen kostede dengang 24 millioner kr. og vej- og baneanlæg 18 millioner kr. For de, der vil vide mere om dette fantastiske bygningsværk, kan jeg varmt anbefale Broudstillingen i Algade i Middelfart, hvor man får et levende indtryk af, hvordan det har været at være med til at bygge den, og man kan få et væld af tekniske oplysninger.

1. Fra Kongebro til Den gamle Bro

Nr. 1
Kongebrohavnen

I 1937 blev havnen til lystbådehavn, og i 1988-89 gennemgik den en større restauration, som afsluttes i 1994. Læg mærke til den meget enkle mastekran, der synes konstrueret af telefonpæ-

Parti fra Dyrehavens grillplads på kanten af Lillebælt.

le. Den bruges selvfølgelig, når lystbådene skal have masten ned for vinteren og op om sommeren. Det sortmalede hus ved telefonboksen er lystbådehavnens gæstehus, i daglig tale kaldet Sejlerhuset.

Nr. 2
Sneglen og guldregnen

Der er opsat et hyggeligt træskilt med oplysningen: Til grillplads og Dyrehave, og det lyder jo tillokkende. Sneglegangen derop gør det nemmere at tage den bratte stigning i terrænet. Beplantningen langs den er en hel botanisk have med fuglekirsebær, guldregn, robinie, hyld, bøg, ask, røn, elm, pil og tjørn. Det mest markante træ er nok guldregnen, som vi også genfinder i hegnet mellem grillpladsen og skrænten ned til Bæltet. Det er nærliggende at forestille sig, at guldregnen blev plantet i forbindelse med anlægget af stien fra det nu nedlagte trinbræt højt oppe på jernbanen. Dengang var der utallige skoler fra hele landet, som sendte børn med særtog på sommerudflugt til Kongebro for at se Den nye Bro. Og hvorfor så ikke gøre vejen fra trinbrættet til Kongebro ekstra køn ved at plante guldregn? I dag ser det ud til, at man har glemt den smukke ide i Sneglen, men overfor grillpladsen plejes den. Her er det meningen, at grupper af guldregn skal bryde det store panorama over Bæltet til Jylland, for det er altid mere spændende at kigge om hjørner og ikke at kunne overskue alt på en gang. Guldregn har været i

miskredit i mange år, fordi de jo har giftige, hvide frø i de sorte bælge, ja selv bladene er giftige. Men til beroligelse kan det oplyses, at giftinformationscentralerne i Skandinavien ikke har kendskab til dødsfald blandt børn på grund af giftige planter inklusive guldregn de sidste 30-40 år.

Nr. 3 Grillpladsen

Bemærk den snedige låge, der hindrer dyrene i at stikke af. Bemærk også skiltet med at hunde ikke har adgang, og det er af hensyn til dådyrene. Grillpladsen fra 1993 er forsynet med bænke og brænde - hvis ikke det er stjålet - hele sommeren, så man kan sidde og stege sine medbragte bøffer og pølser, mens man nyder den dejlige udsigt.

Nordisk Folkehøjskole

På jyllandssiden ses Nordisk Folkehøjskole i Snoghøj, den med spiret. Den blev anlagt i 1913 som fiskerihøjskole, og fra 1924 til 1954 var den gymnastikhøjskole. Den er tegnet af arkitekt, professor Ivar Bentsen (1876-1943), som tog initiativet til at oprette Landsforeningen Bedre Byggeskik som en reaktion på den stilforvirring, der herskede i 1800-tallets sidste halvdel. Hans samtidige kollega, Harald Lønborg-Jensen (1871-1948), der blev kendt for mange kirkerestaureringer (Haderslev domkirke, Løgumkloster kirke, Sankt Katharinae kirke i Ribe o.m.fl.) satte det slanke spir på Bentsens bygning og tegnede skolens kirke i 1933.

Trinity

Til venstre for skolen kan man se Kursus- og konferencecentret Trinity. Det betyder Treenigheden: Faderen, Sønnen og Helligånden. På "dansk" ville man have kaldt det for Trinitatis. Centrets undertitel er egentlig: "Kristelig Dansk Fællesforbunds Center for Udvikling", og dette forbund er en paraplyorganisation for Kristelig-Funktionærforbund, A-kasse og arbejdsgiverforening. Det er opført i 1991 og tegnet af Svend Åge Jensens tegnestue i Lemvig.

Snoghøj

Det lille færgemiljø på østsiden af broen er Snoghøj. Der er endnu en lille rest af havnen fra den gang, der var fast færgeforbindelse til Middelfart. Færgekroen er der endnu og øst for den, det yngre hotel Snoghøjgård.
Hvis man vil gå videre mod broen, skal man ud af lågen igen og følge stien udenfor hegnet.

Natur og teknik mødes. Broens parabelbuer set gennem en sommergrøn skov.

Nr. 4
Den gamle Lillebæltsbro og TVIS

Der er skrevet om Den gamle Lillebæltsbro i indledningen, og den blev altså indviet i 1935. Skulle du løbe ind i et væddemål om broens længde, så er det officielle tal 1177,80 m, og der er forresten 33 m ned til vandet fra broens underside. Står man under den på land, virker den om mulig endnu mere imponerende med sine flot svungne betonkonstruktioner. 80-90-erne vil nok blive husket for sin graffiti, og den mangler heller ikke her. Har man lyst, kan man tage trappen op til broen ved den sidste landpille. Det er tydeligt, at den brede trappe er anlagt til en meget større trafik end nu. Tusindvis af skolebørn og deres lærere er gået op og ned her fra 1935 til 1963, da trinbrættet på broen blev nedlagt. Men det er da en en køn tur over broen, særlig hvis man kun har kørt over i bil og siddet med livet i hænderne for ikke at ramme ind i modkørende biler eller i de høje kantsten. Det er også længe siden, at man har kunnet kigge på broen og Lillebælt fra Restaurant Broen. Den lå på vestsiden af opkørslen fra Fynssiden, og blev revet ned i begyndelsen af halvfjerdserne.

Broen

Et nedlagt trinbræt

De sorte plastrør, der kommer ud af pillerne er frem- og tilbageløbs fjernvarmerør, som indgår i Trekantområdets Varmetrans-

TVIS

missionsselskab I/S. Det er en selvejende institution, der køber overskudsvarme hovedsageligt fra Shellraffinaderiet i Fredericia og kraftvarmeværket i Skærbæk. Selskabet leverer varme til kommunerne i Middelfart, Kolding, Vejle, Børkop og Fredericia. De 21 varmecentraler modtager ca. 4.000.000 giga joule, som ellers ville være forsvundet i den blå luft. (En joule er en energienhed, som svarer til ca. en kvart kalorie). Ca. 50.000 husstande har fornøjelse af varmen, og leverancen startede i 1986 på initiativ af Middelfarts daværende borgmester Herman Jensen. Projektet kostede ca. 1 milliard kroner, og har en fin økonomi. Middelfart køber næsten 70% af energien og får resten af sit varmebehov dækket af det kombinerede forbrændings- og varmeanlæg på Fynsvej.

Nr. 5
Stenodden

Skoven mellem broen og Søbadet kaldes for Stenodden, og den er især reserveret til aktiviteter som, politihundetræning, jagtprøver for hunde, mountainbikekørsel og orienteringsløb. I klinten lige vest for broen kan man se glimmersand i mængder. Det er omtalt under tur 3.

Lille Hindsgavl
Batteri

På hele halvøen var der i 1864 ialt 14 skanser og batterier, forbundet med kolonneveje og løbegrave og udstyret med 47 kanoner. Lige vest for broen er der en skanse, som stammer fra Treårskrigen 1948-50, men som også var i brug i 1864. Man kan se den ved at følge den brede skovsti fra broen og lige inden den drejer 90 grader til venstre for at komme uden om den brede slugt, hvis uofficielle navn er Djævlekløften, ligger den på venstre hånd lidt højt. Det navn må have noget med kælkning at gøre. En del af kløften er beplantet med den stedsegrønne lawsoncypres med den hængende top. Den bruges mest som pyntegran, men også lidt til tømmer.

2. En rundtur i Dyrehaven

Nr. 6
Kobakken

Den 2,5 ha store græsmark ved grillpladsen hedder i dag Kobakken sikkert, fordi der tidligere gik kvier på marken - byboer har ikke sans for detaljer! Tidligere hed området Færgemarken, og der har ikke været skov på den i hvert fald i 200 år. Nu græsser der dådyr her og i den øvrige del af Dyrehaven, som dækker 12,5 ha og er omgivet af 2 km vildthegn.

Dådyrene i Dyrehaven er indført til Danmark i middelalderen. De lever kun vildt i Lilleasien.

TVIS a la Grecque

På marken er der et lavt gelænder omkring en brønd. Der står TVIS på dækslet, så der er nok nogle store ventiler gemt derne-de. Dækslet har en dekoration rundt i kanten, der hedder en a la grecque bort eller et mæandermønster. Det er en antik dekoration, som har fået navn efter floden Mæandros i den vestlige del af Lilleasien - forresten der hvor dådyret endnu lever vildt! Floden løber ud mellem øerne Samos og Kos, men tyrkerne har skiftet dens græske navn ud til Böjik Menderes. Den bugter sig frem over hundredvis af kilometer i store slyngninger, og det er dem, der har været ophav til det stiliserede mønster.

Dådyrene

Den oprindelige bestand var 10 dyr, der i 1993 blev hentet fra Jægersborg Dyrehave nord for København, for der var de jo vant til at omgås mennesker. Hannerne, jægerne kalder dem for hjortene, har to flade skovlformede opsatser, et par øje- og et par issesprosser, som tilsammen udgør geviret. Det kan nok undre mange, at dådyret i dag kun lever vildt i Lilleasien, Tyrkiets store østlige del. Men de er fra den tidligste middelalder udsat overalt i Europa, og så tidligt som i 1231 nævnes dådyret at forekomme i Danmark, og allerde da var de udsat som kongelig jagtvildt.

Dådyr i sidste mellemistid

I Danmark har de været under den sidste mellemistid for mellem 130.000 og 110.000 år siden. Et fund af to dådyrknogler fra

den tid blev særlig berømt, da konservator Ulrik Møhl fra Zoologisk Museum i København kunne påvise, at knoglerne fra Hollerup var spaltede på langs af mennesker, der havde spist marven. Det var det første bevis for, at der havde levet mennesker i Danmark før sidste istid, der sluttede omkring 15.000 år før nu. Senere er der fundet stenredskaber, der vidner om, at der også i den næstyngste mellemistid, var mennesker i Danmark for ca. 200.000 år siden.

Dåhjorte i brunst

Du skal ikke undre dig, hvis Dyrehaven er lukket i perioder mellem midten af oktober til midten af november. Da er dåhjorten i brunst, og den kan godt være meget pågående. Dåen, hunnen, kan blive drægtig i det andet leveår, og ungerne fødes i juni-juli.

Også dyr bruger veksler

Under turen rundt i Dyrehaven kan man ikke undgå at se dyrenes stier. De kaldes veksler, fordi placering veksler lidt i løbet af året. I september er flere småtræer skrammede efter hjortens fejning, for at få den løse bast på geviret af, og der er steder i skovbunden, hvor dyrene har skrabet med forbenene, inden de har lagt sig.

Nr. 7
Søen og den gamle vej

Ved den sydligste låge på Indevej er der skabt en kunstig sø. Den opdeler området på en naturlig vis, så der fremkommer en sydlig del, hvor dyrene kan være i fred for publikum. I indledningen blev det nævnt, at der fra gammel tid har været en vej fra Kongebro til Hindsgavl. Står man ved lågen og kigger skråt til venstre, vil man se en lang slugt med en grøft i, som går op mod banen. Op igennem denne løb vejen til Hindsgavl, og det er tydelig at se, at den har været der. Lidt nord for søen er der en lille bro, og en beplantning af store sitkagraner, hvis kogler har bugtede kogleskæl. Der er spredte tuer af bregnen mangeløv og i sæsonen mange svampe.

De gamle bøge

Bøgene i den højest beliggende del af Dyrehaven er omkring 115 år altså nær de ca. 120 år, hvor de normalt skal fældes. Men det er distriktets politik, at bøgetræer gerne må leve omkring 140 år, fordi publikum godt kan lide at se gamle træer.

Skyttehuset

Middelfart Borgerlige Skydeselskab har til huse her og den til-

hørende skydebane ligger op mod Kobakken. Det er en selskabelig forening fra 1934 med fugleskydning m.m. til formål, og at dømme efter det lille fritstående "læskur" på huset sydside, må foreningen bestå overvejende af mandlige medlemmer!

Nr. 8
Det lange gamle skovdige

Omkring 50 meter syd for tennisbanerne, kan man på sydøstsiden af Indevej se et gammelt skovdige. Det løber herfra op til Slengeriksvej og ender i skovdiget mod Vesterløkken (det er kvarteret med de mange pigenavne). Det var et af de talrige diger, der blev opsat efter fredskovforordningen til at holde svin, kvæg og heste ude af skoven. Loven kom i 1805, men diget her er nok først blevet opsat i forbindelse med den endelige tilplantning af arealet midt i 1800-tallet. På digets østside står der i dag en række statelige bøgetræer, og de kunne være en rest af en stump skov, som er lige så gammel som Krybeskoven.

Nr. 9
Ørnereden på Strudsenbjerg

Her midt i Karolineplantagen er der indrettet en plads, hvor gående og cyklende turister kan overnatte gratis, og hvor de også må tænde bål. I 1994 rejses en lille hytte som i moderne turistsprog kaldes for et shelter (engelsk for et sted man kan finde ly). Det har længe været en almindelig overnatningsform i Norge og Sverige, hvis man f.eks. er på trave- eller kanotur. Toppen af Strudsenbjerg - hvorfor hedder det det? - er gravet ud af unge socialdemokrater i trediverne, og det er den egentlige Ørnerede. I de elendige tider blev der sunget nye og gamle arbejdersange, og der blev lagt planer for et bedre Danmark. Der sidder en stor sten i skrænten til højre for indgangen, og kigger man nøje efter, kan man se et ørnehoved indridset i den.

Billig overnatning

Fyns Amt har i samarbejde med de fynske turistforeninger lavet cykelruter gennem hele den fynske natur, og da den lokale rute 1 går gennem Hindsgavlhalvøen, må Ørnereden lige være noget for dem, der har tænkt sig et billigt natlogi.

3. En tur i Krybeskoven

Nr. 10
En tør skov

Krybeskoven har været skov i mindst 200 år. Den vestligste del er farbar i al slags vejr, for den står på en sandet bund, som leder regnvandet væk. Der er heller ikke meget underskov, og vegetationen tyder på, at der er udviklet en rigtig bøgemor. Skoven gennemkrydses af et gammelt skovdige, som er ført

helt ned til Kongebrogårdens tennisbaner, og af et mindre dige en smule øst for. Langs hele Vesterløkken, det er området med Karens-, Karoline-, Kirstens- og Julievejene - løber der også et højt dige, og det fortsætter fra hjørnet ved kirkegården nordpå langs baghaverne på Egevej til Kongebrovej. Tidens tand har nok taget toppen af digerne, for de må have været meget højere for at holde svin og kvæg ude fra skoven.

Nr. 11
En våd skov

Den østligste del af skoven ligger lavest og på en meget leret jord. Man har grøftet for at lede noget af overfladevandet væk, men fugtigt er der oftest, og det giver en meget frodig vækst af urter og opvækst imellem de spredte gamle træer. Træerne langs diget mod syd er gamle, og det er jo netop sådanne steder vi i forstmæssigt drevne skove kan finde de rigtig gamle træer. Her kan de stå og skærme den øvrige skov mod blæsten og frosten. Man kalder dem for værnetræer. Skoven huser også en bronzealdergravhøj i den stumpe vinkel mellem Kongebrovej og Slengeriksvej.

Smiths popler

Spredt mellem de gamle bøge ser man gamle popler, som er plantet af distriktets anden skovrider Lorenz Smith. Han havde en svaghed for popler, som han plantede hver gang, der blev et hul i skoven.

Nr. 12
Postens Rende

I den østligste del af skoven mod villakvarteret og Grimmerhus løber en bæk i en grøft, som vokser til en dyb slugt med udløb i Bæltet. Postens Rende hedder den, uden at man kan give en fornuftig årsag til det. Den afvandede før udstykningen af Vesterløkken først i tyverne den lille "sø" Langedam ved Adlerhusvej.

4. En tur i Kongebroskoven

Turen fra Sildemarken til Kongebro er den klassiske søndagstur for mange middelfartere, og det er der ikke noget at sige til. Det er en smuk tur langs vandet og en overkommelig tur, når rollingerne, hunden eller bedsteforældrene skal luftes. Tilmed ligger området i læ for den hyppigste vind: vestenvinden.

En ukendt sti

Kongebroskoven er ikke så stor, og de færreste kommer i selve skoven, for den er jo ikke ret fremkommelig på grund af de

Middelfarternes mest yndede tur på halvøen er fra Sildemarken til Kongebro.

mange skred og de fugtige Sibøtter. Jeg kan dog varmt anbefale at følge stien mellem Kongebrovejen og skreddene, som en afveksling til ud- eller hjemturen, særlig hvis man ikke har barnevogn med. Man kan komme til stien ved at kravle op lige vest for Postens Rende ved stranden. Det kræver ganske vist, at man er lidt terrængående, men ellers kan man finde stien ved at gå ind fra Kongebrovej.

Nr. 13 Sibøtterne

Stien snor sig på kanten af de store udskridninger, og man kigger ned over Sibøtterne. Der siver en del vand ud af skrænterne, og det samler sig nede i bunden af skreddene. Botanikken hernede er smovs for kendere, men selv de, der i naturhistorietimerne var plaget med at tælle støvdragere, støvfang, kron- og bægerblade, vil til trods for deres dybe antibotaniske traume, kunne se, at her er der en hel speciel flora. Jeg skal ikke gå i detaljer, men der er to planter, jeg gerne vil omtale.

Elfensbens-padderokke

Den ene vokser meterhøjt i store grupper og hedder elfenbenspadderokke. Den er ikke fantastisk sjælden, men meget smuk i sin vækst med de elfenbensfarvede, fingertykke stængler og de mange etager af tynde kransstillede grønne smågrene. Den er typisk for kildevældssamfundet i lyse skove.

Galnebær

Den anden er derimod meget sjælden, og det er måske godt det samme, for den er yderst giftig. Det er galnebær, der som medlem af natskyggefamilien er i slægt med bulmeurt, pigæbler, engletrompet, tobak, tomat, kartoffel og andre ret så giftige planter. Den vokser øverst oppe på skrænterne op til halvanden meter i højden, og både de brunviolette, klokkeformede blomster og de sorte glinsende bær hænger ned fra den let buede stængel. Nyd den på afstand og hold ungerne væk fra den. Man burde som forældre gå så vidt, slet ikke at udpege den for ungerne, for at være på den sikre side. Den kendes forresten kun fra en fire til fem lokaliteter i landet, så det er jo lidt af et klenodie. Plantens botaniske navn er Atropa belladonna, og som artsnavnet belladonna - smukke frøken - antyder, har damer brugt saften for at gøre sig mere tiltrækkende. Saften indeholder et stof, som ligefrem kaldes belladonna, og brugt under kontrol, vil det dryppet i øjnene få pupillerne til at udvide sig. Det giver et dådyrøjelook, som kan være svært at stå for. Desværre giver det den skønne et meget sløret syn, da det jo svarer til, at man prøver at få et skarpt billede på nært hold ved at lukke helt op for blænden på et fotografiapparat. Men jeg kan godt se mulighederne i, at man tiltrækkes af damen, og at hun ikke helt kan se, hvad der foregår omkring hende! Stoffet bruges stadig, men i mere sagligt øjemed til øjenoperationer.

Oh, bella Donna!

Nr. 14
Carl C.V. Slengerik

I vinklen mellem Slengeriksvej og Kongebrovej har der siden 1925 stået en sten til minde om den radikale folketingsmand Carl Slengerik (1859-1923). Han var uddannet journalist og var fra 1897-1904 redaktør af Fyns Venstreblad. Han brød med Venstre og var med til at oprette partiet Det Radikale Venstre i 1905. Siden da har Middelfart været en af de sikreste radikale vælgerkredse, hvilket bl.a. Niels Helveg Petersen har nydt godt af. Bronzerelieffet er udført af den østrigskfødte billedhugger Therese Lucheschitz.

Nr. 15
Kongebrobakken

Her var middelfartbørnenes bedste kælkebakke før trediverne, inden bilismen ødelagde glæden. Den har været virkelig stejl, hvad man kan se på de høje skrænter langs med vejen næsten oppe på toppen, når man kommer fra Middelfart. Omkring 6 meter er der høvlet af den gamle vej, som gik helt oppe, hvor der nu er træer. Men det var jo nødvendigt at tage toppen af

bakken der sidst i tyverne, for at vejen kunne nå sammen med Slengeriksvej.

Pinsebakken

Toppen af bakken kaldtes også Pinsebakken. Ikke alene var det let pinsemorgen at se solen danse herfra med den beliggenhed, men i skoven ud mod Sibøtterne var der en mindre festplads, hvor man bl.a. holdt grundlovsfester med gøgl og musik, men hvor også de store kanoner som Stauning og Borgbjerg har holdt taler. I samme område er der en indskæring eller et brystværn fra 1864 med plads til et par feltkanoner.

P og T og K og M

Et stykke ned ad bakken er der et lille officielt skur. Det er Post- og Telegrafvæsenets skur i forbindelse med det store telekabel over Lillebælt. Her er altså den nationale telefonforbindelse mellem Fyn og Jylland. Den gik tidligere mellem Strib og Fredericia, men blev lagt om hertil, da Shellraffinaderiet fik bygget sin i havn 1966. Lidt til venstre for skuret står på en betonklods en lille sten med den lakoniske indskrift: GM 176. Det er Kort- og Matrikelstyrelsen, som har sat den der, og GM står for den vandrette gradmåling af Danmarks overflade, som er baggrund for matriklen og kortene. Officielt hedder det et planfikspunkt.

Nr. 16
Festpladsen

På vestsiden af Kongebrovej inden man kommer helt ned til den store grønne plæne, lå den gamle festplads, hvor der var teaterforestillinger, og på den grønne plæne nedenfor var der i trediverne opstillet en estrade til sommerballer med musik. I kolde vintre overskylles den grønne plads og forvandles til skøjtebane.

Nr. 17
Grimmermosehuset

Det gamle bindingsværkshus har været et landarbejderhus under Hindsgavl. Gammelt må det være, for loftsbjælkerne er tappet ud igennem de lodrette stolper. Det plejer at betyde, at huset er bygget før ca. 1800. Efter den tid blev bjælkerne oftest lagt ovenpå tagremmen for at få en god loftshøjde. Middelfart Kommune overtog det med købet af Hindsgavl i 1921 og restaurerede det i 1986-87, så man næsten ikke kan genkende det gamle hus. Nu fungerer det som naturskole, men alle foreninger kan få lov til at holde møde i de lavloftede og hyggelige lokaler. Det ser hyggeligt og romantisk ud i dag, men man skal ikke misunde de to familier, som huset har huset igennem mange år.

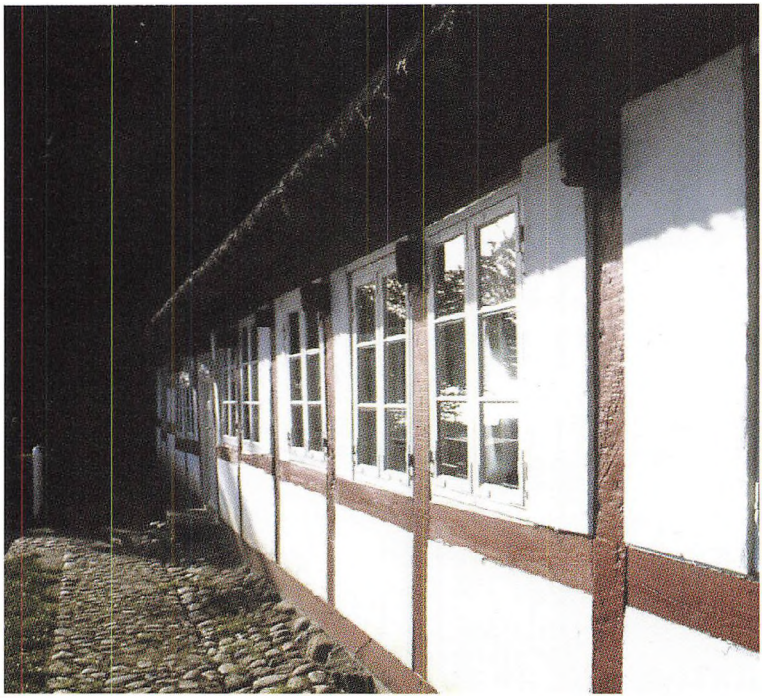

Da Grimmermosehuset blev restaureret i 1986-87 bevarede man et gammelt træk: loftsbjælkerne, som holder husets vægge sammen, er stadig tappet ind i facadens stolper. I bindingsværkshuse efter omkring 1800 blev loftsbjælkerne lagt oven på den lange bjælke i facaden over stolperne. Det gav større loftshøjde.

DSB er målbevidst

Den gamle Bro står bemærkelsesværdig fast ned i lillebæltsleret, men for at være sikker på, at den rent faktisk ikke hælder eller sætter sig, følger DSB nøje broens bevægelser. Derfor er der oprettet målepunkter både her ved Kongebro, øst for Søbadet og på Jyllandssiden. Målepunktet her ved Kongebro, er den lille jernkugle, der er indstøbt i den store betonklods i plænen på landsiden af sejlklubbens hus. Broen hælder nu en anelse mod Jylland, men man er ved at rette den op igen.

Fra Kongebro til Sildemarken

Vildtreservat uden vildt

Det kunne måske undre en og anden, at der aldrig er havjagt i Lillebælt. Årsagen er, at området mellem Den gamle Lillebælts-

bro og til en linie fra fyret på Strib Odde til Skanseodden (Fredericia), ialt 1280 ha, er udlagt som "Fredericia Vildtreservat". Det har intet med fuglefredning at gøre, for der er sjældent ret mange rastende ænder i dette område, men det er begrundet i et ønske om at undgå jagt i et bynært og meget trafikeret havområde.

Høfderne nær Kongebro trænger vist til at blive pyntet op. Flere af dem er en række betonrør, som har set bedre dage.

Nr. 18
Den gamle vej?

Lidt nordvest for ruinerne af en trætrappe, der fører ned til stranden, er skovstien dobbelt. Det er fristende at forestille sig, at her, hvor undergrunden er rimelig stabil uden udskridninger, er et stykke af den gamle vej fra Middelfart til Kongebro, som er omtalt i indledningen.

Selvforyngelse

Skoven skifter karakter lidt længere fremme. Et stykke inde i skoven ser man en ret så stejl skrænt, og flere steder ser man et stykke foran den ned mod stien flere små og store buler eller bakker i landskabet. Undergrunden her er den fede lillebæltsler, som en gang imellem bliver så fyldt med vand, at den skrider ud, og jorden hober sig foran skreddene. Man kan se på de gamle træer, at det må være længe siden, at de sidste skred fandt sted, for de fleste står flot lodret på jorden. Men hist og her må der være bevægelse i undergrunden, for nogle buer ganske lidt, som for at komme i lod. Der er forresten en stor grad af selvforyngelse af bøge i dette område. Stormene har jo taget en del af de gamle bøge, så for de gamle som faldt, er der nye på vej overalt.

Sibøtterne igen

Området her i faldene kaldes Sibøtterne og er beskrevet under turen langs skrænterne inde i skoven. Man kan komme ind i "bøtterne" et par steder, og har man blot en smule kondi, kan man komme videre op i skoven ovenfor. Særlig i det område, der ligger mod Middelfart, kan man se de store elfenbenspadderokker, der ligger med hvide stængler langt hen mod vinteren.

Postens Rende

Man er hurtigt henne, hvor fordum bækken i Postens Rende mundede ud. Nu er de sidste 75 m af den lagt i rør, vist nok fordi den hele tiden løb fuld af blade og derved skabte oversvøm-

Da Annes kæreste ridsede hendes navn i bøgen, var bogstaverne meget smallere. Stammen øger sin omkreds med ca. 2,5 cm pr. år, men da der ikke er nogen længdevækst her, står navnet stadig i samme højde over jorden. Træets bark beskytter mod udtørring og sygdomsangreb, så det er ikke her kærlighedserklæringerne skal gives.

melse. Men det kunne nu have været romantisk med en bro over slugten. På dette sted kan man, hvis det ikke er for fedtet føre, komme op på stien langs de øverste skrænter og gå næsten helt ned til Kongebro. Man kan undres over, at kommunen ikke har lavet en trappe op til stien, når der nu så ofte er så fedtet.

Nr. 19
Grimmerhus

I skovkanten kan man lige få et glimt af det rødmalede Grimmerhus, opført 1857-58 som enkesæde til Hindsgavl. Der nåede nu kun at sidde een enke på sit sæde, og det var Louise Fønss, gift med bygherren Niels Basse Fønss, og hun sad der kun i 8 år. Også dengang døde åbenbart de fleste mænd før de fleste kvinder. Har man noget steds i Danmark et enkemandssæde?

Herholdt

Det var i stilblandingens tidsalder og arkitekten J.D. Herholdt (1818-1902) tegnede huset i en gotisk stil med rundbuede gavle. Han har blandt mange bygninger tegnet den gamle del af Rådhuset i Odense fra 1883. Siden 1919 har Middelfart Kommu-

Grimmerhus - selv bygget af ler - skal nu være et arbejdende keramikværksted med udstilling.

ne ejet ejendommen, og har fra 1994 forpagtet den ud til den selvejende institution: Clay Today, der repræsenterer 15 danske og udenlandske keramikere. Det er tanken, at huset skal rumme permanente og skiftende udstillinger af keramik, der skal være åbne, arbejdende værksteder og parken omkring huset skal også anvendes til udstilling. En spændende sag således at få skabt et Mini-Louisiana i Middelfart, her hvor Louise boede.

Clay Today and tomorrow

Skal man til Middelfart, kan man gå syd om frømandsklubbens træhus, langs kirkegården og op i Vestergade til Middelfart Museum og Broudstillingen. Man kan også tage turen langs bolværket, forbi skibsværftet og hen til lystbådehavnen.

Sildemarken

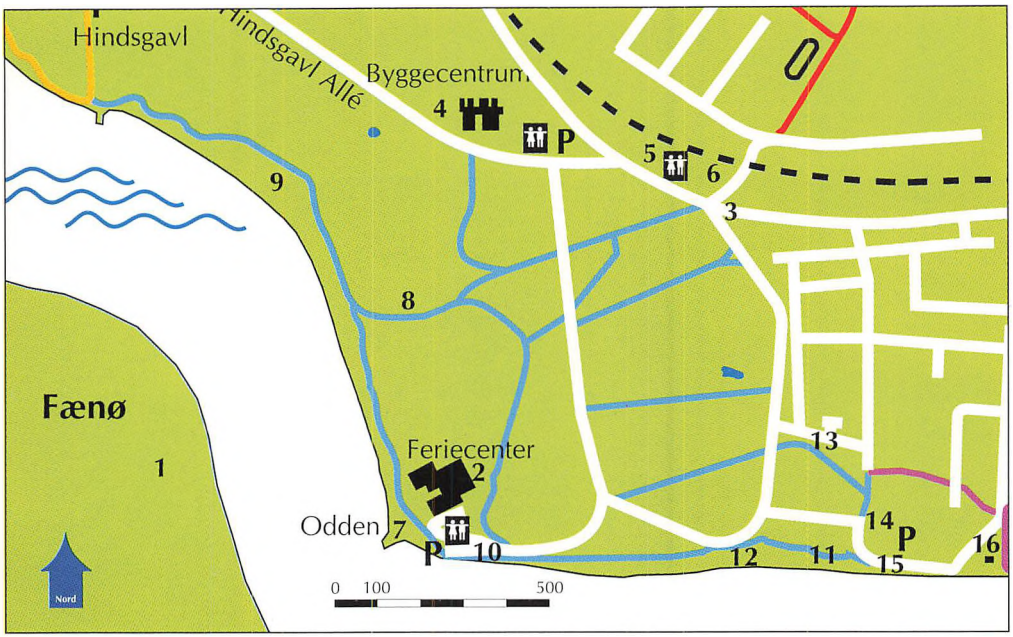

Tur nr. 5
Teglgårdskoven

Parkering: *Vest for Byggecentrum, ved Teglgård strand for enden af Teglgårdsvej eller ved Odden.*
Toilet: *Ved P-pladsen vest for Byggecentrum, ved restaurant Karoline og ved Odden.*
Telefon: *Korttelefon ved Middelfart Feriecenter.*

1. Rundt om Feriecentret: 1,5 km. Side 112
2. Fra Odden til Teglgård og retur: 3 km. Side 116

Indledning

Øksenrade - Øksenodde?

Øksenradeskoven eller Teglgårdskoven er på 72 ha - eller godt 800x800 m - og er ligesom Krybeskoven en gammel skov. I mindst 200 år har der været skov her, og vi finder da også rigtig gamle træer et par steder i skoven. Fra et søndagspublikums syn er det overvejende skoven langs stranden, der er tiltræk-

kende, for her står nemlig bøgene med deres kroner helt ud over vandet, som det skal være i følge Oehlenschläger. Tilmed springer bøgene tidligt ud, sidst i april kommer de første lysegrønne blade. Første del af navnet Øksenrade må have noget med okser at gøre, tidligere gik kvæget jo frit i skoven. Der er ikke noget officielt bud på den sidste del af navnet, men man kunne jo forsigtigt antyde, at skoven har fået navn efter Øksenodde, det nuværende Odden, med forbindelsen til Fænø. Øksenodde - Øksenrodde - Øksenrade? Nej, det er vist for nemt og uvidenskabeligt.

Kæmpehøjene

Skoven huser 6 kæmpehøje fra sten- og eller bronzealderen. Ved Brovejen kan ses en gravhøj, som dog er rekonstrueret efter udgravninger i 1930. De store anlægsarbejder til vej og jernbane afslørede en boplads fra bronzealderen og to gravhøje med gravsætninger fra både sten- og bronzealder.

Skovdiger og at opgive ævred

Skoven var allerede i begyndelsen af 1800-tallet hegnet med jordvolde, måske ligeså meget for at holde kreaturerne og svinene inde i skoven, så de ikke, skulle ødelægge afgrøden på markerne. Efter høst opgav man ævred: det vil sige man gav sin mark fra sig og lod den sammen med de andre bønders marker indgå som en fælles græsgang: ævred. Et af disse gamle skovdiger kan stadig ses: det begynder ca. 75 m vest for det sted, hvor Oddevejen udgår fra Hindsgavlalléen, løber lige mod syd i skovkanten langs Feriecentret næsten helt ned til stranden. Senere er der bygget flere skovdiger, så hele skoven blev hegnet. De kan ses flere steder i dag bl.a. ind mod markerne mod vest og nord.

Den gamle vej til Odden

Der har kun været en vej til Odden, og den gik ca. fra mindestenen for A.C. Hansen på Brovejen sydsydvest gennem skoven. En del af den er nu skovsti, Oddestien, og den krydser Oddevejen mellem et par gravhøje skråt omkring det sted, hvor stien går fra til Feriecentret. Den sydligste del af den kan man genfinde som et svagt spor i den lille skrænt der adskiller vejen til Feriecentret og til Odden. Det var Fænøs eneste forbindelse med omverdenen over land.

Det er en frodig skov overvejende af løvtræer. Kun få steder har

Drivende skyer og bøgetræer helt ned til vandet. Udsigt fra Fænø mod Hindsgavl. Jo vist er der dejligt i Danmark.

man plantet nåletræer f.eks. under højspændingsledningerne, hvor det jo er oplagt at anlægge pyntegrønsafdelinger.

En skov til gavn og glæde

Grøndal har været et yndet sted for middelfarterne, man har badet fra den ret gode strand, og man har spist sin frokost her i det grønne. I dag fremtræder dalen meget bar, kun træerne langs vandet er bevaret. Man tænker uvilkårligt: det kan den skovrider ikke være bekendt, Grøndal var så smuk med dens store bøge. Det samme kan man sige om afdelingen på sydsiden af Brovejen ved kioskerne, hvor der i 1991 er fældet gamle bøge. Men man må tænke på, at skoven ejes af Middelfart Kommune, og at det er byrådet, der har lagt en politik for skovens udnyttelse. Den går ud på, at skoven foruden at være et rekreativt område også skal være en forretning. Med den besked må skovrideren og hans skovfoged jo gøre deres bedste for at forene de to formål. Af hensyn til publikum er det oven i købet besluttet, alt andet lige, at lade de gamle bøge vokse 20 år længere, før de fældes 140 år gamle. Man lader også hist og her gamle træer stå, så der bliver træer til de hulerugende fugle og flere livsmuligheder for insekter og andet småkravl. For skoven som helhed kan man da også glæde sig over, at det er en meget

varieret skov med virkelig mange arter træer og urter, der er både rådyr og dådyr, der er anlagt småsøer, stier, sat bænke, bygget broer og meget mere.

Sikkerhed og træer

Og en ting som publikum ikke tænker så meget på: der er hele tiden et sikkerhedshensyn at tage. Store og gamle træer nær veje og beboelser er i stormvejr en fare for menneskeliv, og så er det bedre at hugge dem om i tide. De gamle bøge i afdelingen syd for Restaurant Karoline var netop nogle af dem, der kunne holde en skovfoged vågen i stormsvejrsnætter, og derfor blev de fældet.

For at der ikke skal blive for meget læsestof, når bogen benyttes under turen, er der i indledningen skrevet lidt mere udførligt om nogle af seværdighederne, også om dem man ikke støder på under turene.

Nr. 1
Fænø

Øer har altid haft en særlig tiltrækning, det er spændende at eje og bo på en ø, lidt uden for lov og ret, i hvert fald uden at blive overrendt. Øen har været krongods til 1696, hvor den kom under Hindsgavl, omkring det tidspunkt, da man flyttede gården fra Slotsbanken på engen op til dens nuværende plads. Siden hørte den under Wedellsborg for i 1763 igen at komme til Hindsgavl. I 1921, efter at stamhuset blev opløst, solgtes øen til proprietær L. Lawaetz. Siden har den haft vekslende ejere, og i 1994 ejes øen af Mads Eg Damgård, som købte den i 1990.

I lang tid var Fænø en selvstændig kommunal enhed oftest med godsejeren som sognerådsformand til kommunesammenlægningen i 1970.

Sommerdage på Fænø

Øen har fra midt i forrige århundrede været et yndet udflugtsmål for middelfarterne, fra 1883 var der en mindre pavillon og fra 1895 ligefrem et badehotel, som blev revet ned i 1935. Det muntre liv på stranden stoppede på grund af konkurrencen fra Kongebrogården, og fordi folk i den gryende bilismes tid svigtede øen. Alt har sin tid.

Nr. 2
Feriecentret

Feriecentret er et af de 11 centre, som Dansk Folkeferie ejer rundt om i Danmark. De første små feriehuse blev bygget her i

1944 på det 17 ha store område. De nuværende 120 bungalows - tegnet af arkitekt Hans Munk Hansen - er bygget i 1983 og er af en hel anden standard: hvert af husene er på 72 m², og alle har pejs og gårdhave. Centerbygningen har alt til en god ferie, sågar inden- og udendørs swimmingpool, som det hedder på nudansk. Dansk Folkeferie kunne fejre 50 års jubilæum i 1988.

1938: 12 dages ferie

Grundlaget var ferieloven i 1938, hvor alle fik ret til 12 dages ferie om året - med løn! Stauning udtalte ved den lejlighed: "Vi skulle jo nødigt gennemføre en ferielov, hvorefter folk kan komme og sige, at der ikke er noget sted, de kan holde ferie". En kreds af fagbevægelsens folk stiftede derfor samme år Dansk Folkeferie, og man begyndte med at arrangere ture på cykel og derefter kro- og hotelophold. Men da alle pludselig havde ferie, blev der trængsel på hoteller og pensionater, og i begyndelsen af krigen besluttede man at bygge egne feriehuse, og det blev i Middelfart, Karrebæksminde, Marielyst og Gilleleje. Stedet er også kursuscenter for Dansk Metal.

Nr. 3 Mindestenen for A.C. Hansen

På sydsiden af Brovejen nær kioskerne er opstillet en mindesten for bankdirektør A.C. Hansen (1918-1899). Han stiftede i 1896 et fond med det formål, at kunne købe Hindsgavl til Middelfart Kommune. A.C. Hansen havde forudset, at Hindsgavl en dag ville blive til salg, men trods det, at fonden endte med at indeholde et beløb på 50.000 gammeldags kr., var det ikke nok til at købe Hindsgavl. Prisen i 1921 blev 680.000 kr., som kommunen skaffede ved at låne i Københavns Sparekasse. Fondens fundats blev senere ændret, og pengene anvendt til at bygge det nye rådhus for, som stod færdig i 1969. Stenen, der bærer billedhugger Charles Arvesens medaillon, blev fundet under anlægsarbejdet af Den gamle Lillebæltsbro, og afsløringen fandt sted i 1935.

Nr. 4 Byggecentrum

Der skulle egentlig have været en fiskerihøjskole der, hvor Byggecentrum har ligget siden 1968. I stedet blev det til et kursussted og en permanent byggeudstilling. Byggecentrum er en selvejende institution, oprettet af Boligministeriet i 1956 i samarbejde med omkring 20 organisationer, som alle har med byggeri at gøre. Formålet er stadigt at drive kursusvirksomhed og at informere byggeriets partnere om nye byggematerialer. Dengang var

der endnu større behov for sådanne udstillinger, for man kendte jo ikke til de nymodens byggemarkeder. Byggecentrum er altså fra den tid, hvor det hovedsageligt var håndværkere, der byggede og reparerede i fuld dagslys. Det skattevæsen, det skattevæsen! Lignende udstillinger fandtes tidligere i København og Aalborg, men siden 1982 er Middelfart alene om at have et Byggecentrum, og der var altså jubilæum i 1993.

Nr. 5
Restaurant Karoline

Området omkring Restaurant Karoline er noget helt for sig selv. En restaurant, is- og pølseboder og offentlige toiletter, kort og godt noget for et hvert behov. Forretningerne ligger lunt i svinget og i læ af skoven, og specielt i sommertiden er der massevis af mennesker. Da Den nye Lillebæltsbro kom i 1970 frygtedes det, at nu var det slut med turister, og de første år, da Den nye Bro tiltrak sig interessen, gik det også slemt ned ad bakke med besøgstallet. Men publikum vendte tilbage igen, også på grund af naboskabet med Byggecentrum og Feriecentret. Karoline blev bygget i 1965 af De danske Mejerier som et led i markedsføringen af bomærket: koen Karoline, som i mange år pyntede på facaden. Fra 1978 har den være en privat forretning.

Nr. 6
Hjulmandshuset

Hjulmandshuset er efterhåndet et af de få bevarede landarbejderhuse fra stamhusets tid, men det er jo også ret så specielt med det høje tag. Her boede der en hjulmager med kone og 12 børn, og så var der endda ikke værelser i loftsetagen.

Marsvinejagten

Når talen er om Teglgård kan man ikke komme uden om marsvinslauget og marsvinefangsten. Middelfart havde landets eneste marsvinslaug, der om vinteren drev jagt på de trækkende marsvin. Man havde også organiseret fangst f.eks. i Isefjorden og ved Karrebæksminde, men ikke i et ægte laug. Laugets vedtægter kendes fra 1593 i en "reenskrefven og forbedret" udgave, så de må have været igang tidligere, og noget tyder på, at der har været fanget fra den sene middelalder. Lauget drev jagt sidste gang i foråret 1899, men fangsten på marsvinene blev taget op igen under I. og 2. verdenskrig i andet regi. Formålet med fangsten var at skaffe belysningsolie, og det fik man ved at afsmelte det 2-3 cm tykke spæklag, som sidder under huden på den lille delfin - marsvinet. Da petroleum blev allemandseje omkring århundredeskiftet, ophørte jagten. Man udnyttede, at

Fra arilds tid til 1899

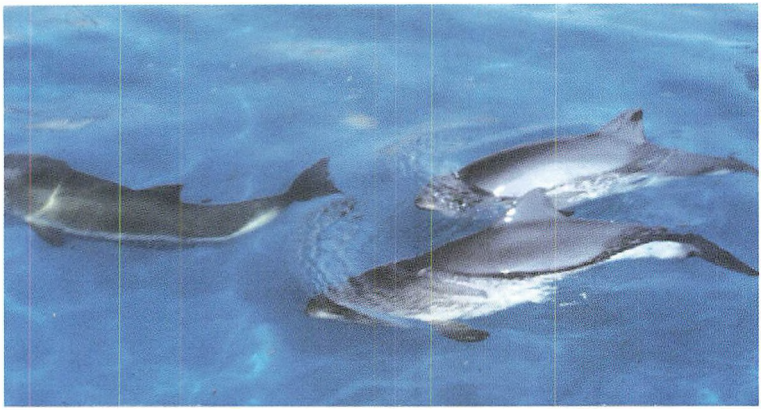

Marsvin betyder havets svin, og de både grynter og er fede.
Foto: S.H.A.

Vandringer efter sild og ål

marsvinene vandrede frem og tilbage gennem de danske farvande: om foråret fulgte de i spredt formation sildestimerne ind fra Nordsøen for at tilbringe sommeren hos os og i Østersøen med at føde unger og æde sig fede. Først på vinteren vandrede de flokkevis ud gennem Øresund, Storebælt og Lillebælt ud i det varmere havvand. Vi ved ikke helt, hvad der fik dem til at vandre tilbage, men sandsynligvis fulgte de de sidste stimer af ål et stykke vej på deres lange vej til Sargassohavet for at yngle, og åd af dem, men isdækningen af Østersøen kan også have spillet en rolle. Marsvinenes vandring ud og ind af de danske farvande ophørte helt efter 2. verdenskrig. Man har gættet på, at den aftagende ålebestand og den tiltagende undervandslarm fra færger, handelsskibe og fritidsbåde, er de vigtigste årsager til, at der ikke er så mange marsvin i de danske farvande mere. Der er stadig marsvin i de danske farvande specielt om sommeren, men de vandrer ikke flokkevis som tidligere. Det gik op og ned med fangsten, men i gennemsnit fangede man ca. 1100 dyr om året i de 37 år af perioden fra 1822 og 1892, hvor der foreligger regnskab for fangsten.

Nr. 7
Odden

1. Rundt om Feriecentret

Med vejen fra Hindsgavlalléen har Odden været landingsstedet for Fænø. Færgemanden boede her i Oddehuset, som fra 1880

til 1963 var et stråtækt bindingsværkshus. Efter branden har et nyt indtaget dets plads. Tidligere boede færgemanden på Fænø. Pladsen ved huset og den lille havn tilhører Fænø Gods, men man må gerne passere langs stranden.

Fænø

Fænø er på ca. 400 ha, ca. tre km lang og en km bred. Der er for tiden offentlig adgang til en del af øen, hvis man selv kan finde overfart. Den lille færge er nemlig ikke godkendt til personbefordring. Der er en god gåtur på en times tid op ad den asfalterede vej, vest om Fænø Gård, ned til stranden på nordsiden og retur til havnen langs vandet. Syd for molen ligger den røde jagtgård. Der er godt 400 meter over til molen på øen, og der er 30 m vand under kølen på den lille færge, som sejler over Lillesund.

Nr. 8
Grøndal

I bunden af Grøndal løber der en lille bæk som afvander den lange slugt med nærmeste opland, der strækker sig helt op til Hindsgavlalléen. Dalen er i dag nyplantet, men nogle af de store bøge har fået lov til at stå tilbage som overstandere. De læer for de små træer, men de er der også, for at området ikke skal se alt for bart ud. Kig på barken på de store bøge, mange steder er den sprækket. Det er solen og vinden, der udtørrer den, så snart de øvrige træer fældes.

Til Hindsgavl bro eller Feriecentret

Man kan fortsætte herfra til Hindsgavl, enten langs stranden ved ikke for højt vande, eller ad stien øverst oppe på skrænten gennem den lille stump skrænteskov på 8 ha, der hedder Louisenlund. Louise var datter af den Niels Basse Fønss, som bl.a. byggede Grimmerhus.

Nr. 9
Louisenlund

Turen fra Grøndal til Hindsgavls Bro gennem den lille skrænteskov Louisenlund ser ikke ud af meget, men snyd ikke dig selv for den tur.

Man kan komme langs stranden med terrængående fodtøj i lavvande. Efter regnrige perioder, er der mindst to bække, som gør turen langs stranden til en fugtig affære. Sikrere er det med søndagsfodtøj at gå helt oppe langs markerne, men for de friske er der mulighed for en del af vejen at følge en sti, der løber midt på skrænten.

Lille Grøndal

Den første forhindring man møder er en stejl slugt - de indfødte har døbt den: Lille Grøndal. Her ligger tre vindfælder, altså træer, der er fældet af vinden, og det er dejligt at se, at de får lov til at ligge. Det giver levested for mange slags insekter og giver skoven et urskovsagtigt præg. Det ser i det hele taget ud til, at skoven ikke dyrkes, men får lov til at passe sig selv - næsten - med selvforyngelse og hugst, der er styret af sikkerheden mere end det produktionsmæssige. Endnu en forhindring er en kort slugt, som ligner en udskridning. På ældre kort, kan man genfinde den store klump jord, der ligger ned mod stranden. I tidens løb, er den blevet meget mindre af regnvand og jordflydning.

Judasøret

I skovbrynet øverst ved marken er der hyldetræer, som er vært for en svamp, der på grund af dens form kaldes Judasøre. Den er brunlig, sej og lidt geleagtig, og det man kan se, er svampens frugtlegeme, altså den del af svampen, som sætter sporer, som bliver til nye svampe. Dens krop, myceliet, ligger inde i hylden. Da svampen ikke har grønkorn i sig, må den jo skaffe sig organisk stof ved at snylte på dem, der kan lave organisk stof. Hvorfor den hedder noget med apostlen Judas svæver lidt i det uvisse. Men det siges, at Judas fortrød sit forræderi mod Jesus og hængte sig i et træ. Måske blev hans øre hængende i en grenvinkel i den anledning, og måske havde det været på sin plads med en løsøreforsikring.
Judasøret er desuden interessant, fordi den kun forekommer på hyld, der vokser nær kysterne.

Landarbejderhuse

Nyd de små landarbejderhuse, som nok også tidligere har huset medhjælp til fiskeriet ved Hindsgavls Bro. De er blevet renoveret af kommunen i begyndelsen af halvfemserne. Om fiskeriet ved Hindsgavls Bro se tur 1.

Tilbage til **Grøndal**
Stien op gennem Grøndal fører til Middelfart Feriecenter, og på vestsiden er der et frodigt krat af brombær. Besøg det i september, og tag en stor kurv med til de blåsorte bær.

Feriecentret

Middelfart Ferie- og Kursuscenter er fra 1944, på skiltene hedder det også "Eurovillage". Bag dette navn, som skal udtales på

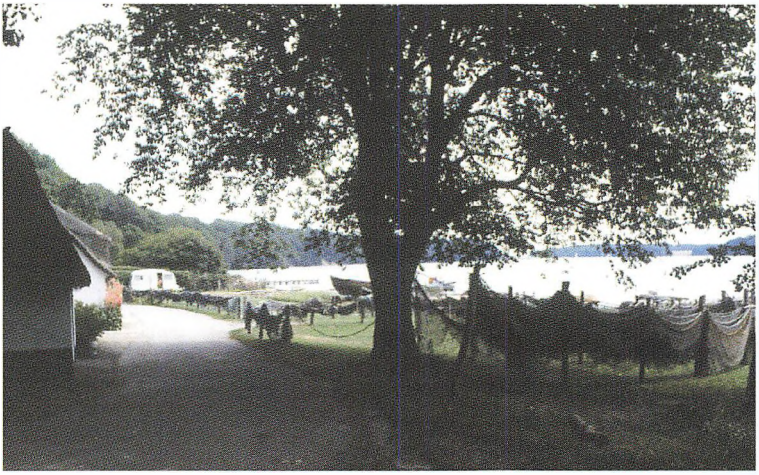

Fra gammel tid har Hindsgavl haft retten til ålefiskeri. De finmaskede ålegarn venter på septembers månemørke, hvor de skal sættes som bundgarn mellem mange pæle ud fra kysten.

fransk, ligger, at Dansk Folkeferie i 1993 blev optaget som samarbejdspartner i den franske ferieorganisation Eurovillage, som drives af franske fagforbund og af staten. De har feriecentre overalt i Europa, og nu er centrene i Middelfart og Gilleleje også med. Comprenez vous? Hvis ikke, så spørg i centrets reception, der er folk, der har gået til fransk, for at kunne servicere de mange nye gæster. Der er 120 huse, som afløste de 50 "hytter" i 1983. Vesten for centerbygningen ved minigolfbanen står et gammelt jernbaneoverskæringsadvarselsklokkesignal, som er udlånt af DSB siden 1942. I kummerne er der plantet en ny pilesort, der hedder Salix "Nishiki", hvis det var noget for villaforhaven eller gravstedet, den fylder jo ikke meget.

Nr. 10
Skovdiget og den gamle oddevej

Leg amatørarkæolog

I skovbrynet på østsiden af pladsen går der en sti til Odden, og den løber langs med et skovdige, som nu må være omkring et par hundrede år gammelt. Tidens tand har gjort det lavere, for i den form har det ikke kunnet holde hverken svin eller kreaturer ude fra skoven eller væk fra markerne. Stien ender i Oddevejen, og her er der en lejlighed til at lege arkæolog for en tid. Den gamle vej fra Hindsgavlalléen til Odden gik inde på Feriecentrets areal, men slog et slag mod sydøst og gennembrød skovdi-

get omkring 50 fra den del af Oddevejen, der fører ind til Centret. Herfra fortsatte den tværs over vejen over det lille stykke skovbund og fortsatte i den del af Oddevejen, der nu fører til Odden. Den er højst 2 m bred og er kun en lille forsænkning i skovbunden mellem de to veje. Se eventuelt kortet side 18.

2. Fra Odden til Teglgård

Det er en meget charmerende tur langs med skrænterne til Fænø Sund. Man skal vælge stien, som på et langt stykke løber på toppen af en lille vold, som engang var beskyttelse for soldaterne i skyttegraven mod landsiden. Der er ikke megen grav tilbage, men der løber jo også megen sand i gravene på 135 år.

Nr. 11
Dødsdromen i øksenrade-sandstenen

Midt mellem Teglgård og Helligkilde ad stien langs klinten er der en flad, græsklædt fordybning med en diameter på 6-8 meter. Dette er resterne af Dødsdromen. Engang var hullet dybere og dristige unge mennesker racede på cykel på dens stejle kanter af den, blandt geologer, vidt berømte øksenradesandsten, der er 30 millioner år gammel! Den indeholder op til 30% jern i form af mineralet glaukonit, og det er en lødighed, som er stor nok til, at man kan udvinde jernet. Problemet er blot, at forekomsterne er for små. Man undersøgte det under l. Verdenskrig. Sandstenen ses flere steder i de lave klinter og er en havaflejring fra tertiærtiden (helt nøjagtigt: oligocæntiden, som er en underafdeling af tertiærtiden). Til trøst for vore efterkommere, kan jeg oplyse, at der også på nutidens havbund dannes aflejringer med glaukonit, som de til den tid kan udvinde jern af.

Nr. 12
Helligkilde

Spættevej hedder vejen fra Brovejen og stik syd i den østre del af skoven. Ved dens forlængelse ud til stranden lå Helligkilde. Mellem skovvejen og stranden kan man se en halvt tilgroet fordybning i terrænet, og der ligger en stor kampesten i hullet. Kilde er der ikke noget af, men der skulle være en murstensmur under den græsdækkede skovbund, hvorfra kilden engang sprang.

Kildenymfer

Kildedyrkelse er gået af mode i dag, nu er der så mange andre kilder til glæden. Der er helligkilder overalt i Danmark, ofte

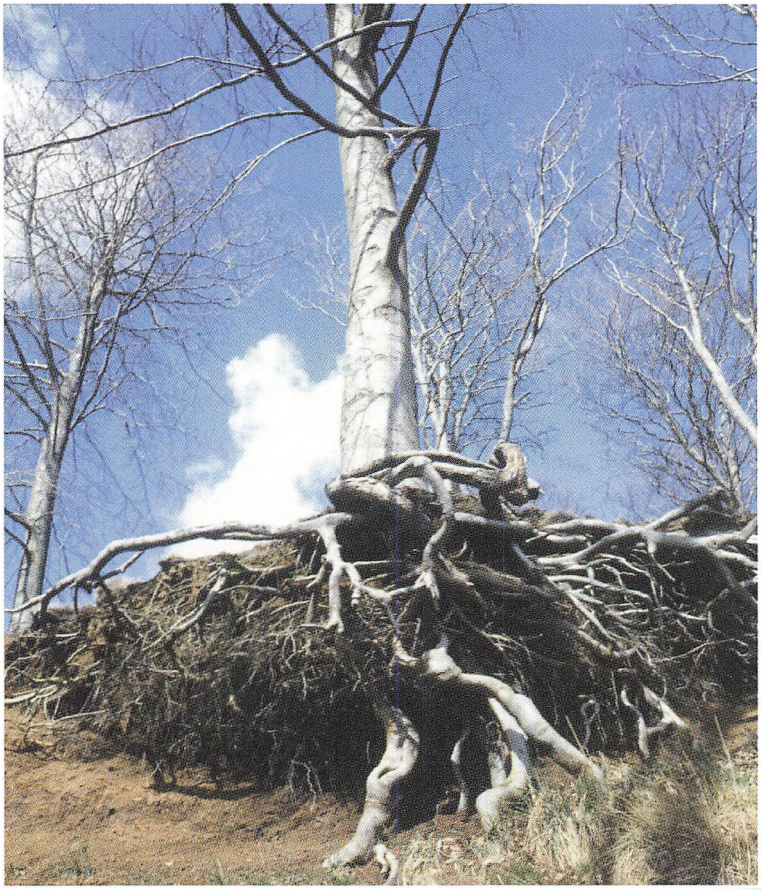

Sandstenen med det store jernindhold "går i dagen" - som geologerne siger - og bliver rustfarvet her hvor havet æder sig ind på Øksenrade Klint.

med et katolsk helgennavn, helt tilfældigt kunne jeg nævne Sct. Sørens kilde i Ry. Kildedyrkelsen har nok en hedensk oprindelse, fordi man valfartede til dem ved sommersolhvervet, hvor netop ånderne i naturen efter folketroen havde en særlig stor kraft. I katolsk tid, officielt frem til reformationen i 1536, men også længe efter afholdtes kildemarkeder, og efterhånden blev sankthansfesterne ved kilderne en ren verdslig fornøjelse. "Bakken" ved Kirsten Pils Kilde i Dyrehaven nord for København er et klassisk eksempel. I 1800-tallet blev der også her ved Hellig-

kilde afholdt sankthansfest med musik, sang og bægerklang, og skovfogden solgte kildevand til 1 skilling pr. glas. Måske skulle skovfogden genoplive den gamle kilde og dens traditioner, selv om heller ikke han kan leve af kærlighed og kildevand alene, men det kunne da give til en snaps om søndagen.

Nr. 13
Erik Menveds Ege

Følg Spættevej mod nord og find den skovsti, der går mod øst knapt 100 m før man kommer ud til skovbrynet. Gå hundrede gode skridt ad den og drej mod nord ad en meget lille sti ind til tre store egetræer. Hvis de skulle være plantet af Erik Menved, skulle de i dag være 700 år gamle, og de er kun ca. 300 år gamle. Erik Menved har ganske vist været på det gamle Hindsgavl, da han aftalte fred mellem Danmark og Norge i 1295 med Erik Præstehader, men det var næppe moderne dengang at plante et træ til minde om en begivenhed. Navnet Menved er fortolket som det nordiske ord meinvættr, som betyder en ulykkesfugl. Og det skal jeg love for, han var. Han var ikke alene gift med en svensker (undskyld), men hun fødte ham 11 dødfødte børn og 3 som døde som små. Den sidste tabte moderen ud af en vogn! For resten hed det ordsprog, som du tænker på lige nu oprindeligt: "Han er ikke tabt bag en vogn, som falder ned mellem hestene". På den måde får ordsproget lidt mere mening, eller hvad?, og sådan er det også med ordsproget: "Der er ingen ko på isen", som fortsætter: "sålænge halen er på land". Eriks fader blev myrdet i en lade i Finderup, og hans kone gik til sidst i kloster, og det kan man jo godt forstå. Det er et dejligt træk ved skovvæsenet, at disse træer og de andre gamle ved skovfogdens hus er bevaret. Egene er omkring 300 år gamle og altså plantet næsten 100 år før Hindsgavls hovedbygning blev opført. Fra egene kan man komme ned til Teglgård ved at gå ud på skovstien og gå mod øst (til venstre).

Tabt bag en vogn

Nr. 14
Fogder og ridere

I dag kan man næppe forestille sig, at en større skov drives uden, at der er uddannet personale til det, fra skovarbejderen til skovrideren. De fleste håndværk var tidligt organiseret i laug, som borgede for en god uddannelse, men vi skal frem til 1858, før der kom en egentlig skovrideruddannelse - på Veterinær- og Landbohøjskolen i København. Mellem 1798 og 1820 kunne man få lidt uddannelse i skovbrug på Københavns Universitet, men man brugte oftest forstmænd uddannet i Tyskland, f.eks.

Hele vejen rundt er halvøen gennemsat af dybe regnvands- og smeltevandsdale. Hvad er bedre end rislende vand igennem en bøgeskov?

fra Kiel, til at lære danskerne at plante og dyrke skov. I bogens indledning om skovbruget før 1800 kan man få en ide om, hvorfor skovproduktionen kom så sent igang. Flere steder i landet skete der forbedringer op til ca. 1825, men først sidst i 1800-tallet slog virkningen igennem. Dansk Skovforening grundlagdes i 1888, og det første nummer af "Tidsskrift for Skovvæsen" kom året efter.

Skovriderne

Den første skovrider på Hindsgavl, L.H.M. Hvalsø, blev ansat i 1861 og boede i den nu nedrevne skovriderbolig ved Kongebro. Efter ham kom Lorenz Smith fra 1906 til 1920. Herefter var der ikke råd til at have egen skovrider, og skovene passedes efter tur af W. Larsen (1920-49) fra Wedellsborg, W. Dreyer (1967-75) fra Gyldensteen og P. Quistgaard (1975-1991) fra Wedellsborg Skovdistrikt, og nu er det F. Jacobsen fra Langesø, der er skovrider. Den første uddannede skovfoged var Adam Holm Hansen, som blev ansat i 1897, han efterfulgtes af sin søn Harald H. H. (1949-67) som administrerede skoven uden skovrider, og i 1967 ansattes N.P. Kiholm Andersen. Skovfogedboligen hedder Ny Engelsborg og er fra 1892.

Skovfogderne

Engelsborg

Nabo til skovfogedboligen er det lave Gammel Engelsborg, som er et skovløberhus. Men hvis man tror, at Engelsborg på Tiberens højre bred i Rom er af bindingsværk med stråtag, tager man gruelig fejl. Det er kejser Hadrians gravmæle fra 139 e.v.t., bygget som et bredt, rundt tårn i kalksten med en firkantet bygning på toppen og en broncestatue af ærkeenglen Michael aller øverst. Adskillige kejsere ligger begravet der, og det har været anvendt som fæstning. Men navngiveren af bindingsværkshuset har nok bare været en sværmerisk sjæl i begyndelsen af det attende århundrede.

Ulefos

Ud for Engelsborg ligger der et kloakdæksel med navnet Ulefos, hvor o'et er lavet om til det gamle tegn for jern: hantegnet med en strittende pil, som også er krigsguden Mars' tegn. Ulefos er et gammelt jernstøberi, der ligger ved Skien på Oslofjordens vestside, ved fossen af samme navn. Stå bare på det, det kan holde til 40 tons, som skrevet står på det.

Nr. 15 Teglgård og marsvinejagt

I daglig tale hedder stranden her Teglgård. Rester af teglgården er ikke set siden 1937, da man fandt murværk i skrænten hen mod skoven og dækkede det til igen. Teglværker var tidligere ikke de store anlæg, som man kender dem i dag, men ofte noget man anlagde i forbindelse med et større byggeri, eller også fordi man fandt egnet ler, uden at tænke dybere over, om der mon var ler nok til mange års forbrug.

Fra Mortens dag til kyndelmisse

Man kan ikke undgå at tænke på marsvinejagt, når man er på Teglgård. "Her Landedes Fra Alderstide Marsvinefangsten Fra Alle Helgens Dag Til Kyndelmisse", som skrevet står på mindestenen sat af Marsvinslauget i 1959. Oversat til nudansk betyder det: Fra før selv gamle folk på egnen kan huske det, landede marsvinejægerne deres fangst her i jagtsæsonen, som gik fra 1. november til 2. februar. I indledningen er skrevet mere om marsvin, men her, hvor man næsten kan overskue det område, hvor fangsten foregik, skal der kort fortælles om jagten.

Drivjagten på Bæltet

Marsvinene kom sydfra, og jægerne mødte dem i både på begge sider af Fænø. Med slag af lange kæppe på vandet, fik de flokkene drevet ned i Gamborg Fjord og ind i bugten nord for Svinø (som desværre hedder noget med svin, fordi man havde

Det er nok ikke sjovt at være det yderste værnetræ i et skovbryn. Jorden køres hård, blæsten suser og det salte vand trænger ind om rødderne.

landsvin på øen). Her satte man net om flokken, trak svinene på land og aflivede dem. Så sejledes de her til Teglgård, og blev kørt op til trankogeriet på hjørnet af Behrendsvej og Skovgade. Kogeriet blev nedlagt i 1895. Lauget ophørte 1899, da petroleum afløste marsvinetran til belysning.

Restaurant Fænøsund

På Teglgård har der fra omkring 1929 været restaurant. Den stoute fisker og marsvinsjæger Johannes Thiesen havde først været restauratør på Fænø og fortsatte så her på Teglgård.

Udsigten

Stranden her er ikke verdens bedste, men den ligger i læ for vestenvinden bag Fænø, og strømmen løber ikke stærkt over det lavvandede område. Derfor de mange broer, som giver stedet karakter af et fiskerleje. Det er et hyggeligt sted, det klukker fra de klinkbyggede både, mågerne skriger - taber de noget?, det lugter af tang og tjære, der drikkes en stilfærdig øl i skuret, og der er en dejlig udsigt. Man kan se til Kajshoved - 1,5 km

væk - på Fænø med Lænkevigen til højre hen mod Fænø mole. 2 km ret syd ligger spidsen af halvøen Fønsskov: Fønsodde med Rævekrogen bag ved, og 12 km væk mod sydsydvest kan man ane Skamlingsbanken, men den rager også 113 meter op.

Nr. 16
Sixtus

Københavnere forbinder navnet Sixtus med batteriet ved orlogsværftet fra sidst i 1600-tallet, men Middelfart har også sit Sixtus. Øst for Teglgårdsvej ligger en stor hvid bygning på en sekskantet grund - deraf navnet. Det er Danmarks Lærerforenings ferie- og rekreationshjem siden 1956. Huset var fra 1912 rekreationshjem for lærerinder, der var medlem af foreningen Den Danske Pigeskole. Det må åbenbart have været en belastning dengang kun at have piger i klasserne, men så var det jo godt, at de kunne rekreere sig her på Sixtus. Det må lige være det rette sted, for som de gamle fiskere siger hernede: "Det er beliggenheden ved vandet, der gør Fænøsund"! Var den for slem?

Retur til Odden over kæmpehøjen

Følg skovvejen tilbage til Odden, den er hurtigere og det giver lidt afveksling. Omkring 200 m vest for Dødsdromen ligger der på sydsiden af vejen en lille kæmpehøj, som tydeligt bærer præg af, at nogen har gravet ganske gevaldigt i den. Så det kan altså ikke betale sig nu, og desuden er det forbudt.

Restaurant Søstjernen

Man kan også fra Teglgård gå videre til parken omkring Psykiatrisk Afdeling og Marinaen, med Restaurant Søstjernen.

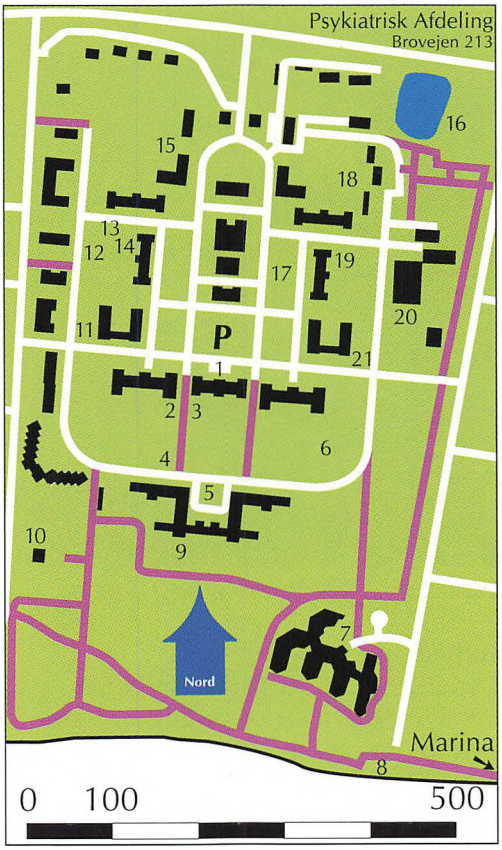

Tur nr. 6

Psykiatrisk Afdeling og Parken

Parkering: *Overfor hovedbygningen.*
Nærmeste toilet: *Banegården, ved Byggecentrum og ved restaurant Karoline.*
Telefon: *Møntelefon i informationsbygningen ved indgangen. Kort-telefon ved Marinaen.*

1. Fra hovedbygningen til hovedindgangen. ca. 1,5 km.
2. Fra hovedindgangen til hovedbygningen. ca. 0,7 km.

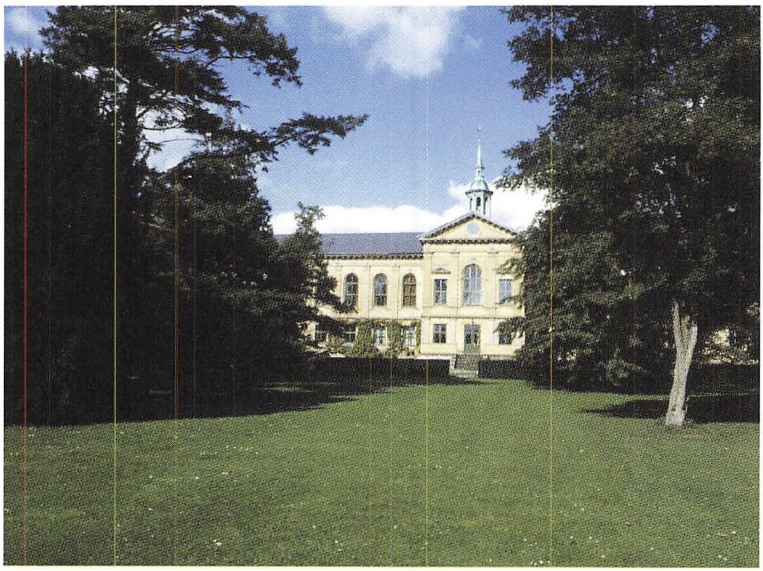

Sådan skal en rigtig park se ud: med lange kig, store plæner og gamle træer.

Indledning

Inden og udenfor murene

Det er langt fra, at parken omkring Psykiatrisk Afdeling er det mest yndede mål for middelfarternes søndagsudflugt. Måske skyldes det, at der stadig er en generation, som kan huske dengang, de selv arbejdede der, og området genlød af de syges skrig og klager. Vi skal jo alligevel op i halvtredserne, før de nye psykofarmaca gav ro og bedre behandling. Det var nok heller ikke helt ufarligt at færdes i parken dengang, og der er vel stadig en grad af utryghed og angst i de fleste af os, når vi færdes på et sted, hvor vi ved, at mange psykisk syge er samlede. Men med den moderne distriktspsykiatri, er chancen for at møde sindssyge i dagligdagen snart større end at møde dem på Psykiatrisk Afdeling. Men hvordan man end har det med at vandre rundt i en park omkring en psykiatrisk afdeling, så er det et sted med en spændende, over hundredårig historie, og det er et smukt sted.

Middelfart var heldig

Hvorfor man valgte Middelfart, da man sidst i 1800-tallet skulle finde et sted til et nyt sindssygehospital, fortaber sig lidt i historiens tåge. Men der var jo mange grunde. Måske ville myndig-

hederne kompensere for, at Strib og ikke Middelfart var blevet valgt som endestation og overfartssted til Jylland for den nye jernbane over Fyn i 1866. Middelfart lå desuden meget centralt i forhold til de andre sindssygehospitaler i landet, og den smukke natur har nok også spillet en rolle. Man kan næppe forestille sig, hvilken omvæltning det nye hospital var for Middelfart. Byggeriet varede fra 1884 til 1888, og på det tidspunkt var Middelfart - som mange andre små købstæder - ikke meget præget af den ny tids udvikling. Der var åbne kloakker i gaderne, intet vandværk, men talrige brønde, ingen gas, men tranlamper både indendørs og i gaderne. På det tidspunkt boede der i Middelfart kun 2.500 mennesker, så det blev i stor udstrækning udenbys folk, der kom til at udføre det enorme byggeri. Senere tider har forstået at værdsætte, at der med dette kæmpebyggeri blev skabt virkelig mange arbejdspladser i byen. Med de nye tiltag i psykiatrien, er antallet af arbejdspladser nu blevet væsentlig reduceret.

Middelfart og byggeriet

De fleste bygninger stod færdig i 1888 og omfattede godt 30 ha land. Der var dog byggeaktivitet også i 1893-96, hvor bygningerne 36, 37, 43 og 44 blev opført. Det var arkitekten Vilhelm. V. Petersen (1830-1913) der havde tegnet anlægget, og han var på det tidspunkt bygningsinspektør i København og havde tegnet bl.a. Toldkammeret, Søkortarkivet og Vestre Hospital. Senere tegnede han Videnskabernes Selskabs bygning og det store bygningskompleks på Søtorvet ved søerne. Alle disse københavnske bygninger er repræsentanter for stilblandingsperioden, og til hospitalet i Middelfart valgte han en klassicistisk stil. Man genfinder stilen i de mange andre institutioner, der blev bygget rundt om i landet dengang. Anlægget havde en stram symmetri i bygningers og vejes placering omkring en næsten nord-sydgående akse. Typisk har bygningerne vandret facadeinddeling, og over indgange og vinduer er der runde eller trekantede frontoner, der er lisener i både ren mur og puds og murede efterligninger af kvadre på bygningernes hjørner.

Vilhelm V. Petersen

Klassicistisk stil

Bygningerne blev opført i gule sten, som nu er grånet af tidens tand, men naturskiferen på taget har holdt sig fint. Måske har man allerede dengang følt, at bygningerne fremtrådte lidt truende tunge og derfor plantet rådhusvin (et sjovt dobbelttydigt

navn) op ad murene. De, der er tilbage, må være gamle at dømme efter de meget tykke stammer.

Et loft med snyd

Hovedbygningen med det lille tårn, som har alle de nævnte træk, husede bl.a. administrationen, en kirke og en festsal. Til den sidste tegnede Vilhelm Petersen også loftsdekorationen i "romersk stil". Hvis man ikke tænker nærmere over det, tror man, at det er en dekoration i farvet stuk, for skyggerne falder helt naturligt efter lyset fra vinduerne. Blændværket afsløres først, når man oplever salen om aftenen i lyset fra de store lysekroner. Så opdager man, at skyggerne og hele dekorationen er malet på loftet, men det gør det jo ikke mindre kønt at se på. En sådan falsk tredimensional dekoration kaldes for trompe l'œil. Hospitalet fik eget kapel og kirkegård i anlæggets sydvestlige hjørne.

En by ved byen

Da Middelfart ikke kunne tilbyde hverken gas eller vand, fik hospitalet eget gasværk, og vandet hentedes fra et værk på Strandvejen ved Skærbæksmølle syd for Staurbyskov og pumpedes op i vandtårnet i anlæggets nordvestlige hjørne. Tårnet anvendes ikke mere, hvem har en god ide til dets anvendelse? Patientafdelingerne var kønsadskilt, kvindernes (K) mod øst og mændenes (M) mod vest. En del bygninger er kommet til siden.

Mange nye bygninger

I store træk har udviklingen været som følger: I perioden mellem 1912 og 1917 og i 1931 opførtes mod vest langs Teglgårdsvej fem funktionærboliger, og i 1937 kom tuberkulosehospitalet til i anlæggets søndre ende. Fra 1953-68 byggedes alle læge- og sygeplejerboligerne og siden er der sket omfattende moderniseringer af mange bygninger.

Offentlig adgang

I 1953 blev hegnene og læmurene omkring gårdhaverne fjernet, og i 1957 åbnedes afdelingen ud til byen - blev offentlig tilgængelig - med nedrivningen af porten ud mod Brovejen.

Fra dårekiste til psykiatrisk afdeling

Fra kommune til stat

Tiden har ikke stået stille for det gamle hospital. Da det blev bygget, afløste det Dåreanstalten som var kommunal og lå i Odense, og samtidigt gik forsorgen for de sindslidende over fra at være en kommunal sag til at blive forvaltet af staten. Det er interessant at betegnelserne for institutioner for sindslidende har skiftet navn i takt med udviklingen af den psykiatriske

De nye ideer i behandlingen af de sindslidende afspejler sig i skiltene.

behandling og befolkningens opfattelse af de sindslidende. Måske bliver betegnelserne belastede, fordi lægfolk jo har det med at bruge ordene på en meget uklinisk måde: er du gal?, sindssyg?, åndssvag? osv. En dåre var oprindelig en enfoldig person, en tåbe og blev så til betegnelsen for en sindssyg person. Dåreanstalten, dårekisten, blev til sindssygeanstalten, sindssygehospitalet, statshospitalet eller blot hospitalet i modsætning til det kommunale sygehus. Fra 1976 blev det Psykiatrisk Afdeling - i daglig tale kaldet psyk - under Middelfart Sygehus, og forvaltes altså igen af en "lokal" institution: Fyns Amtskommune.

Fra stat til kommune

Navnet har forandret sig, men vigtigere er det, at også den lægelige behandling har udviklet sig, og at man har fået et nyt syn på patienterne. Med amtets psykiatriplanlægning for hele øen forsøger man at ligestille de psykiatriske patienter med de, der behandles for legemlige sygdomme. Som andre borgere i lægelig behandling sendes så mange som muligt hjem i deres eget miljø eller i bofællesskaber på deres egen hjemegn. Gennem de tre distriktspsykiatriske centre på øen efterbehandles patienterne decentralt og man skaber et samarbejde mellem de amtskommunale og kommunale socialforvaltninger til patien-

Nyt patientsyn

ternes bedste. På denne måde reduceres afdelingens sengeafsnit, og man omstiller sig til alene at være en behandlingsinstitution med flere og flere ambulante funktioner.

Nye institutioner

Denne udvikling har resulteret i, at der er blevet plads til andre funktioner. AOF's Daghøjskole kom til i 1990, Social- og Sundhedsskolen i 1991 og Fredericia-Middelfarts Tekniske Skoles tekniske gymnasium (HTX-uddannelsen) er sidste skud på stammen fra 1993.

Fra køkkenhave til plejehjem

Områdets sydlige del var tidligere køkkenhave. Nu er der plæner og et par egeskove, og i det sydøstlige hjørne er der i 1985 bygget det smukke plejehjem eller ældrecenter, som det nu hedder, "Fænøsund".

Museet

Vi må heller ikke glemme, at der er skabt et meget spændende museum på afdelingen. Gennem mange interiører får man et livagtigt billede af de fysiske rammer for patienter, læger og plejepersonale gennem 100 år og et indblik i de skiftende behandlingsmetoder. Der er også en spændende samling af malerier og tegninger lavet af patienter gennem tiderne. Museet åbnede i 1988 ved 100-års jubilæet.

Parken

De store bygninger, der var tegnet til at være patientafdelinger, virker lidt tunge og tillukkede. Byggesagen administreredes dengang i Justitsministeriet, fordi sindssygevæsenet sorterede herunder til 1922, og måske var det ministeriets opfattelse af, hvordan bygninger til straffeanstalter skulle se ud, som har påvirket arkitektens ideer. Som for at bøde på det, anlagdes en park, der dengang var opdelt i mange haver til hver afdeling. I dag er mange af de gamle ståltrådshegn fjernet, og parken kun opdelt af busketter, så man kan komme tæt på alle de dejlige træer. Mange har nået deres bedste alder, og for flere år siden begyndte man at sætte nye træer, så der kommer kontinuitet i beplantningen. Enkelte af de gamle er allerede bukket under for sygdom, ælde og tørre somre, men de fleste er stadig et prægtigt syn.

Mange slags træer

Det, der gør træsamlingen interessant, er at der er omkring 60 forskellige arter og varieteter og, at der er flere ikke helt almin-

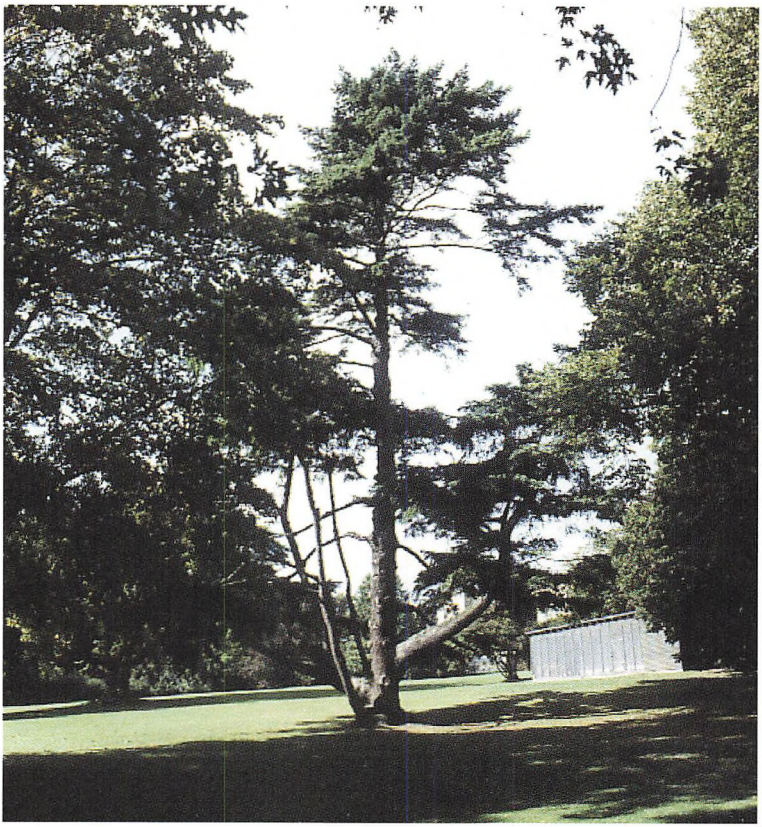

Måske parkens mest monumentale træ, men den gamle douglasgran er snart en ruin.

delige arter imellem, som man skal lede lidt efter i andre parker og anlæg. I flæng kan jeg nævne, hvid morbær, rabarberpoppel, weichsel, sølvpil, pagodetræ, frynseeg og en varietet af japansk kirsebær kaldet Cheals's Weeping. Til glæde for de botanisk interesserede er der side 140 en liste over de arter, man kan finde. I 1978 fremstillede afdelingens gartner Steen Buus Nielsen et lille hæfte, som ikke alene opremsede de mange arter, men også på kort viste deres nøjagtige placering. Det er ikke umuligt, at botanisk interesserede kan redde sig en fotokopi på kontoret efter aftale.

1. Fra hovedbygningen til hovedindgangen

Nr. 1
Hovedbygningen

De næste mange afsnit omhandler mest parkens træer, men også lidt om bygningerne, så hold ud!

Som udgangspunkt for en tur i parken kan man passende vælge hovedbygningen, for her får man et godt indtryk af den nyklassicistiske stil.

Guldregnen og Social- og Sundhedsskolen

Bygningen øst for er "Guldregnen", et psykiatrisk plejehjem fra 1988, der administreres af Fyns Amt, og bygningen mod vest - til højre for - huser Social- og Sundhedsskolen fra 1991.

Weichsel og viscum

I plænen foran Teknisk Gymnasium står en herlig weichsel, der tydeligt er i familie med kirsebær. I barken findes en gummiharpiks, som ved beskadigelser flyder ud på overfladen. Denne klæbrige substans har man tidligere brugt som fuglelim, (ja, til at fange fugle med!) og lim hedder på latin viscum. Det er også det botaniske navn for mistelten, hvis klæbrige frugter man også brugte til fuglelim. Viscum er over tysk endt med at blive til weichsel, som altså ikke har noget at gøre med den flod der svulmer, og sådan fik det træ sit navn. Det er tidligt indført fra Sydeuropa. Træet er - som en halv snes andre - omfattet af den kommunale lokalplan, og herefter skal byrådet spørges om lov, hvis det bliver nødvendigt at fælde træet.

Nr. 2
Pagodetræ

Træet på vestsiden af stien mellem hovedbygningen og Social- og Sundhedsskolen er lidt af en rarietet, og det findes flere steder i parken. Det hedder et pagodetræ. Bladene er 15-25 cm lange, finnede med 10-15 småblade og barken gråbrun med kamme. Det blomstrer sjældent i vort klima, og i hvert fald ikke før det er en 30-40 år. Jeg nævner den kun fordi, den er et meget sjældent syn i Danmark. Den er hjemmehørende i Kina, Korea og Japan, hvor den ses plantet omkring templer.

Nr. 3
Underjordiske forbindelser

I hegnet ind til hovedbygningens have er der en plastkuppel omgivet af et lavt gelænder. Under kuplen skjuler sig et underjordisk tunnelsystem, som forbinder alle afdelinger. Tunnelanlægget blev udført i begyndelsen af 1970'erne.

K.O. Johansens køer har ligget her med rumpen til vinden og kikket på ældrecentret "Fænøsund" siden 1987. En allike sidder på ryggen af en af køerne. Det gør de også på levende køer, for at samle hår til rederne.

Denne lave varietet af den almindelig stilkeg med røde blade er også en botanisk sjældenhed: en blodeg. Den nærmeste står som en ruin i Hindsgavls park, ellers skal vi på Fyn til Ravnholt for at finde den.

Nr. 4
Stilkeg med rødt løv

De lave gule bygninger her er den tidligere tuberkuloseafdeling fra 1937. Det var vistnok verdens første tuberkulosehospital for sindslidende. I plænen vokser en yngre vingevalnød fra Kaukasus med en masse stammer. De små vingede nødder hænger på 25-50 cm lange rakler det meste af sommeren. Det ses ret almindelig plantet i anlæg og parker, men det er uegnet til mindre villahaver, da det hurtigt kommer til at fylde i bredden med de mange stammer.

Nr. 5
Vingevalnød og tuberkuloseafdeling

I plænen foran "Guldregnen" med den nye veranda og et mindre hønsehold står en douglasgran, som er værd at se på. Ikke just fordi det er et ualmindeligt træ, men det har med tiden fået en højst aparte, næsten skulpturel vækstform. Den er vildtvok-

Nr. 6
Douglasgran

sende langs USA's og Canadas bjergrige vestkyster. Ingen andre graner har kogler som douglas: mellem de træagtige kogleskæl rager dækskællene ud som tretandede tunger.

Nr. 7
Ældrecentret fra 1985

Ældrecentret Fænøsund er kommunens nyeste - og smukkeste - plejehjem. Kig diskret indenfor, det er måske ikke det værste sted, man kunne tilbringe sin alderdom, hvis man ellers var ved sine fulde fem og kunne nyde det. Men er man det, kommer man jo ikke på plejehjem nu om dage! Dilemma Emma!

K.O. Johansens køer

Den dejlige gruppe køer er af billedhuggeren Karl Otto Johansen og er opstillet her i 1987.

Nr. 8
Houg og ålegræs

Har man tid vil jeg anbefale, en afstikker ned til den lille fritidsfiskeridyl: Houg. Navnet er den oprindelige betegnelse for bugten ved Teglgård, og ad den nuværende Vester Hougvej har bønderne i Middelfart hentet tang, det har nok været opskyllet ålegræs. De brugte det til at isolere deres kuler med grøntsager eller havis, som anvendtes til køling af mælk, før man fandt på krystalis. Ålegræsset brugtes også som strøelse i staldene og senere til gødning på markerne. Området blev taget i brug omkring 1915, og er i dag en hel speciel idyl ved Fænøsund, og danner en herlig kontrast til den strømlinede marina overfor fra 1980 som er et orgie i plast og aluminium.

Udsigten

Bag Marinaen ses udstykningen: Ø-kvarteret, golfbanen fra 1992, og bebyggelsen Skrillinge Strand foran den lille stump skov. Stik syd ligger spidsen af halvøen Fønsskov, godt et par kilometer væk, og til den nærmeste pynt på Fænø, Kajshoved, er der kun lidt over en kilometer.

Nr. 9
Trompettræ

På vandsiden af den tidligere tuberkuloseafdeling kan man se liggehallerne, hvor patienterne fik sollys og frisk luft. I plænen foran står et trompettræ med 15-25 cm store hjerteformede blade. Det er ikke fordi man skal vente det store trompetskrald fra planten, men navnet har det fået fra faconen på de store åbne, klokkeformede blomster. Det er en subtropisk art fra det sydøstlige USA, og den blomstrer hos os kun efter lange, varme somre, hvor den også sætter lange bælge, der bliver hængende på træet vinteren over.

Hospitalets første overlæge, Frederik Lange, er mindet med et monument foran kapellet.

Området her syd for tuberkuloseafdelingen var tidligere køkkenhave, og ved stranden mod vest var der badeanstalt. Nu holdes der hvert år sankthansfest med et mægtigt bål på en tømmerflåde ude i vandet.

Nr. 10
Kapellet og kirkegården

Indgangen til kapellet med sektionsstuen og den tidligere kirkegård er fra alléen med de slanke egetræer. Det er en varietet af den almindelige stilkeg, som kun afviger ved, at grenene går ud fra stammen i en meget spids vinkel. Foran kapellet er mindestenen for afdelingens første overlæge Frederik Lange (1842-1907). Han blev dr. med. i 1883 på afhandlingen: "Arvelighedens indflydelse i Sindssygdomme" på et tidspunkt, da man ikke kendte til arvelighedens love og han blev ansat i 1887. Den store græsplæne dækker nu over den tidligere begravelsesplads. To hele gravsten er bevaret fra kirkegården og opstillet ved indgangen til området. Overplejer O.P. Berthelsen står der på den ene. Han var den ene af de to "overopsyn" på mandsafdelingen, som var med fra hospitalets oprettelse. Titlen overopsyn og opsynskarle blev ændret til overplejer og plejere med

plejerloven i 1911. Den anden gravsten er over hans datter Gudrun, der i mange år var en kendt stemme som telefonistinde i Middelfart. Hun var den sidste, der blev begravet på kirkegården, og det var i 1974. Hun boede i mange år på Teglgårdsvej i villa NURDUG. Gæt selv hvorfor!

Nr. 11
Teknisk Gymnasium

Fredericia og Middelfart Tekniske Skole indrettede i efteråret 1993 Det tekniske Gymnasium med sin HTX-uddannelse. Det kostede 15 millioner at indrette gymnasiet inklusiv prisen for det store betonrelief ved indgangen. Det er den fynske kunstner Erik Brandts værk, og det skal symbolisere de fire elementer: vand, jord, ild og luft. Det gyldne midtpunkt må vel symbolisere solen, som skaber alt liv på vor jord.

Nr. 12
Sølvpil og funktionærboliger

Den smukke pil i hegnet øst for bolig 15 er også lidt af en sjældenhed med sit sølvhvide løv. De gule bygninger langs parkens vestside ud mod Teglgårdsvej er tegnet i perioden fra 1912 til 31 af arkitekt K. Varming (1865-1936) som personaleboliger. Han kunne lidt af hvert, idet han i København tegnede restauranten i Zoologisk Have (1897), var med til at tegne Rigshospitalet (1905-11), Universitetsbibliotekets 2. afdeling på Nørreallé (1938) og Kingos Kirken (1910).

Smykkeskrinet

I bolig 14 boede det kvindelige plejepersonale, og i de unge bejlende mænds øjne, må de have været underdejlige. Huset kom både til at hedde Smykkeskrinet og Lottenborg. Det minder mig om, at på Odense Universitetshospital har de et højhus med boliger til kvindelige sygeplejersker, og det kaldes "Jomfru-siloen". Bygningerne 13-17 blev opført efter vedtagelsen af Plejerloven af 1911, som bl.a. påbød, at plejepersonalet skulle have deres egne værelse og altså ikke mere skulle sove sammen med patienterne. For første gang indførtes med loven en et-årig uddannelse, og opsynspersonalet kunne herefter kalde sig plejere eller plejersker. Først fra 1919 fik afdelingen mulighed for at ansætte sygeplejersker.

Nr. 13
Hvid morbær

I hegnet ind til haven står en gruppe hvide morbær. Det er dets blade, der er føde for silkesommerfuglens larve, hvis kokon er spundet af silke. Det er spredt fra Kina i 1500-tallet til mange steder i Europa. Frugterne er omkring 1 cm i diameter, først hvi-

de, deraf navnet, senere lyserøde. Det er en sjældenhed i Danmark.

Nr. 14
Frynseeg

På plænen står en kæmpe eg, som kaldes frynseeg efter de mange snoede trævler, der dækker knopperne og måske også efter den lidt mosagtige skål, der bærere agernet. Tyrkisk eg er et andet af dets navne, der hentyder til, at det vokser vildt i Vestasien, men også i Sydeuropa. Haven her var tidligere et lukket område, som hørte til afdelingen.

Nr. 15
En grædende japaner

Som det går med så mange andre planter, der har været i kultur i hundredvis af år, kender man ikke den vilde stamform til det ellers så almindelige japanske kirsebær. Japanerne havde dyrket den i talrige varieteter, da den blev indført til Europa først i 1800-tallet, og der er ikke blevet færre siden. Varieteten her i græsplænen hedder Prunus serrulata "KIKUSHIDARE SAKURA", men måske kender planteskolerne den bedre under navnet "Cheal's Weeping". Weeping = den grædende, hentyder til de lange grene, der med alderen når ned til jorden, som vi kender det også fra græde- eller sørgepile. Det har et væld af lyserøde blomster en uges tid før, det almindelige japanske kirsebær (KANZAN) blomstrer hos os først i maj.

2. Fra hovedindgangen til hovedbygningen

Nr. 16
Dammen og dådyrene

I parkens nordøstlige hjørne er et dejligt rekreativt område med en dam med springvand, ænder og gæs, en række fuglevolierer og indhegninger for dådyr. Det er et yndet mål for mange børnehavers gåtur for slet ikke at tale om alle de alenefædre, der i weekenden skal lufte de fælles børn, ligesom i de rigtige zoologiske haver!

Nr. 17
5 rødbøge som ét træ

Da parken blevet lavet i 1888 var det på mode at plante en 4-5 træer tæt sammen, og få dem til at vokse op som ét. Rødbøgen eller blodbøgen her er et eksempel på det. Desværre sker der det, at de mange træer kun delvist vokser sammen til ét træ, og på de steder, hvor de ikke helt er "smeltet" sammen, kan svampe og bakterier finde ind og skade træerne. Så sker der ofte det, at de alle går ud længe før de er rigtigt udlevede. Efter den meget tørre sommer i 1992, som stressede mange træer, måtte

Det varer vist mange generationer før "Hospitalets Dam" kommer til at hedder "Middelfart Sygehus Psykiatrisk afdelings Dam" i folkemunde!

gartneren fælde en lignende gruppe i parkens vestlige del. Da blodbøge vokser ligeså hurtigt som almindelige bøge, har de selvfølgelig lige så mange grønkorn i bladene, som de andre. Grønkornene er dem, der producerer organisk stof, der bliver til ved, kviste, blade, frø og blomster. Blodbøgene har bare et farvestof, der overskygger den grønne farve i bladenes grønkorn.

Nr. 18
En dejlig gammel have

Haven bag K 17 og K 18 er omkranset af pragtfulde store træer i deres flotteste udvikling. I den kan man finde: skyrækker, hestekastanie, valnød, navr, robinie og magnolie, den sidste af mange fejlagtigt kaldt tulipantræ. Der står et rigtigt tulipantræ i nabohaven mod vest, der hører til K 21.

Nr. 19
Museet

Museet blev færdigt til afdelingens 100-års jubilæum i 1988 og blev indrettet i en af de tidligere sengeafdelinger. Udstillinger viser de omgivelser og vilkår, som patienter og personale har haft gennem 100 år. Museet er baseret på interiører, og der er en

enestående samling af patienters malerier. Afsæt en time til besøget.

Nr. 20
Industriterapien

Nord for varmecentralen ligger den selvfinancierende afdeling: Industriterapien. På bestilling laves diverse mindre produktioner af f.eks. lamper og loftarmaturer, og det er specielt de skizofrene, der her finder et sted, hvor der er brug for dem, og hvor der kræves noget af dem hver dag. Terapien startede i 1973.

Nr. 21
Østrigske fyr og slanke ege

Øst for Daghøjskolen står fire prægtige søjleege, vi mødte dem i en yngre udgave i alléen ved kapellet. De store mørke fyrretræer er østrigsk fyr, som ses flere steder i parken i små grupper, og som også er medtaget i lokalplanen over området. Foruden i Østrig kan man finde dem vildtvoksende i Appenninerne og i Balkanlandene. De er plantet mange steder til pynt i byer, fordi de ret godt tåler den skrappe byluft. Nålene er mørkegrønne, lange, sidder parvis og koglerne er blandt de største - op til 8 cm - man kan finde blandt fyrrearter i Danmark.

Liste over træer, buske og slyngplanter i Middelfart Skovdistrikt

Listen er en hjælp til de botanisk interesserede, da det altid er nemmere at bestemme en plante, når man har valget mellem et begrænset antal arter. De botaniske navne følger nomenklaturen i: Mitchell, A. 1977: Træer i Nordeuropa. På dansk ved Søren Ødum. G.E.C. Gad, København.

Nåletræer:
Algiersk ædelgran, Abies numidica.
Almindelig ædelgran, Abies alba.
Balkanfyr, silkefyr, Pinus peuce.
Cryptomeria, Cryptomeria japonica.
Douglasgran, Pseudotsuga menziesii.
Europæisk lærk, Larix decidua.
Græsk ædelgran, Abies cephalonica.
Hvidgran, Picea glauca.
Hybrid-lærk, Larix x eurolepis.
Japansk lærk, Larix leptolepis.
Klitfyr, Contortafyr, Pinus contorta.
Kæmpegran, Abies grandis.
Langnålet ædelgran, Abies concolor.
Lawsoncypres, Chamaecyparis lawsoniana.
Nobilis eller sølvgran, Abies procera.
Nordmanngran, Abies nordmanniana.
Nordvestamerikansk tsuga, Tsuga heterophylla.
Rødgran, Picea abies.
Sitka, Picea sitchensis.
Skovfyr, Pinus sylvestris.
Østrigsk fyr, Pinus nigra var. austriaca.

Løvtræer:
Ahorn, ær, Acer pseudoplatanus.
Almindelig ask, Fraxinus excelsior.
Almindelig hassel, Corylus avellana.
Almindelig hestekastanie, Aesculus hippocastanum.
Almindelig hyld, Sambucus racemosa.
Almindelig røn, Sorbus aucuparia.
Almindelig tjørn, Crataegus oxycantha.
Avnbøg, Carpinus betulus.
Bornholmsk røn, Sorbus intermedia.
Bævreasp, Populus tremula.
Bøg, Fagus sylvatica.
Druehyld, Sambucus nigra.
Dunbirk, Betula pubescens.
Engriflet hvidtjørn, Crataegus monogyna.
Fuglekirsebær, Prunus avium.
Glansbladet hæg, Prunus serotina.
Guldregn, Laburnum anagyroides.
Kristtorn, Ilex aquifolium.
Kvalkved, Viburnum opulus.
Navr, Acer campestre.
Pil, Salix sp.
Poppel, Populus sp.
Robinie, falsk akacie, Robinia pseudoacacia.
Rødeg, Quercus borealis.
Rødel. Alnus glutinosa.
Skovlind, småbladet lind, Tilia cordata.
Slåen, Prunus spinosa.
Småbladet elm, Ulmus carpinifolia.
Stilkeg, Quercus robur.
Storbladet elm, Ulmus glabra.
Storbladet lind, Tilia platyphyllos.
Tørst, Rhamnus frangula.
Vortebirk, Betula pendula.

Slyngplanter:
Dunet gedeblad, Lonicera xylosteum.
Vild kaprifolie, almindelig gedeblad, Lonicera pericyclemum.

Liste over seværdige træer i Hindsgavl slotspark

Ahorn eller ær, Acer pseudoplatanus.
Ask, Fraxinus exelsior.
Bøg, Fagus sylvatica.
Fjer- eller bregnebøg, Fagus sylvatica "HETEROPHYLLA".
Ginkgo, tempeltræ, Ginkgo biloba.
Hestekastanie, Aesculus hippocastanum.
Hænge- eller sørgepil, Salix alba "TRISTIS".
Japansk kirsebær, Prunus serrulata.
Kristtorn, Ilex aquifolium.
Lawsoncypres, Chamaecyparis lawsoniana.
Manna ask, Fraxinus ornus.
Navr, Acer campestre.
Platan, Platanus x acerifolia.
Rhododendron, Rhododendron sp.
Robinie, falsk akacie, Robinia pseudoacacia.
Rødgran, Picea abies.
Røn, Sorbus aucuparia.
Skovlind eller småbladet lind - 4 stk., Tilia cordata.
Småbladet elm, Ulmus carpinifolia.
Stilkeg, Quercus robur.
Stilkeg, Quercus robur "ATROPURPUREA".
Storbladet elm, Ulmus glabra.
Storbladet lind, Tilia platyphyllos.
Storbladet lind, Tilia platyphyllos "LACINIATA".
Søjleeg, Quercus robur "FASTIGIATA".
Taks, Taxus baccata.
Taks, Taxus baccata "HIBERNICA".
Vandgran, Matasequoia glyptostroboides.
Vingevalnød, Pterocarya fraxinifolia.
Ægte kastanie, Castanea sativa.

Liste over træer i parken omkring Psykiatrisk Afdeling

(Uden ansvar for at enkelte træer kan være forsvundet, når parken besøges).

Nomenklaturen følger Mitchell, A. 1977: Træer i Nordeuropa. G.E.C. Gad, København.

Ahorn, Acer pseudoplatanus.
Almindelig bøg, Fagus sylvatica.
Almindelig hestekastanie, Aesculus hippocastanum.
Almindelig hvidtjørn, Crataegus oxycantha.
Almindelig platan, Platanus x acerifolia.
Almindelig thuja, Thuja occidentalis.
Ask, Fraxinus ornus.
Askbladet løn, Acer negundo.
Avnbøg, Carpinus betulus.
Birk, Betula albosinensis var. "SEPTENTRIONALIS".
Blodbøg, rødbøg, Fagus silvatica var. "ATROPURPUREA".
Blodeg, Quercus robur var. "ATROPURPUREA".
Blå atlasceder, Cedrus atlantica var. "GLAUCA".
Cembrafyr, Pinus cembra.
Cypres, Chamaecyparis sp.
Douglasgran, Pseudotsuga douglasii.
Frynseeg, Quercus cerris.
Fuglekirsebær, Prunis avium.
Guldregn, Laburnum vulgare.
Hjertetræ, Cercidiphyllum japonicum.
Hvid morbær, Morus alba.
Japansk lærk, Larix leptolepis.
Japansk kirsebær, Prunus serrulata var. "Cheal's Weeping".
Japansk kirsebær, Prunus serrulata var. "KANZAN".
Kristtorn, Ilex aquifolium.
Magnolie, Magnolia x soulangeana.
Navr, Acer campestre.
Pagodetræ, Sophora japonica.
Papirbirk, Betula papyrifera.
Parklind, Tilia x europaea.

Pyramideeg, Quercus robur var. "FASTIGIATA".
Rabarberpoppel, Populus lasiocarpa.
Rødeg, Quercus borealis.
Rød hestekastanie, Aesculus carnea.
Skovfyr, Pinus sylvestris.
Skovlind, Tilia cordata.
Skyrækker, Ailanthus altissima.
Storbladet lind, Tilia platyphyllos.
Spidsløn, Acer platanoides.
Stilkeg, Quercus robur.
Sølvløn, Acer saccharinum.
Sølvpil, Salix alba var. "SERICEA".
Tax, Taxus baccata.
Tempeltræ, ginkgo, Ginkgo biloba.
Trompettræ, Catalpa bignioides.
Tulipantræ, Liriodendron tulipifera.
Valnød, Juglans regia.
Vingevalnød, Pterycarya fraxinifolia.
Vortebirk, Betula verrucosa.
Weichsel, Prunus mahaleb.
Ægte kastanie, Castanea sativa.
Østrigsk fyr, Pinus nigra var. "AUSTRIACA".

Register

Abrahams Skød: 42
Adeler, C.H.: 29
alléerne: 34
Andersen, H.C.: 36
AOF's Daghøjskole: 128,
arbejdsvejen: 34
avlslængerne: 31
Basser og Fønsser: 29
batteriet Lille Hindsgavl: 94
batteriet Munken: 73
batteriet Vasnæs: 78
Batteriplantagen: 62
Broudstillingen: 90
Brovejen: 4
Bruhn, H.: 46
Byggecentrum: 110
Damgård: 72
Dansk Metal: 110
Den gamle Bro: 90, 93
Den hvide dame: 34
Den nye Bro: 79
Dyrehaven: 94
Dødsdromen: 116
Engelsborg, gammel: 120
Engelsborg, ny: 119
Erik Menveds Ege: 118
Eurovillage: 114
Femvejen:4, 48, 50
Feriecentret: 109, 114
Festpladsen: 101
Foreningen Norden: 32, 46
Fredskovsforordningen: 22
Fænø: 109, 113
Fænøsund, restaurant: 121
Fænøsund, ældrecentr.: 128, 132
Galsklint: se Store/Lille Klint
Galsklint Camping: 68
Galsklinthuset: 86
Galsklintvej: 4
Geologi: 17
Granhækken: 4
Grevens Fejde: 65
Grimmerhus: 104
Grimmermosebroen: 89
Grimmermosehuset: 101
Grøndal: 108, 113
grillpladsen: 92
Guldregnen, plejehjemmet: 130
Habernix: 73
Hagenørvejen: 59
Hansen, A.C.: 110
Hatteudstillingen: 31
Helligkilde: 116
Hindsgavl Camping: 63
Hindsgavl: ejerforhold: 32
Hindsgavl: navnet: 31
Hindsgavl skov: 48
Hindsgavl Slot: 28
Hindsgavls Allè: 4
Hindsgavls Bro: 46
Hindsgavls Park: 38
Hjulmandshuset: 111
Houg: 132
hultræet: 47
højryggede agre: 53
højspændingsmasterne: 73
industriterapien: 137
iskælderen: 37
Julieplantagen: 48,50
kapellet: 133
Karolinecafeteriet: 111
Karolineplantagen: 88
kirkegården: 133
Kobakken: 94

kolonihaverne: 64
kompasstubben: 43
Kongebrobakken: 100
Kongebrogården, hotel: 89
Kongebrohavnen: 89, 90
Kongebroskoven: 88, 98
Kreditforeningen Danmark: 33
krigen 1864: 67
Krybeskov: 88, 97
laden: 31
ladegårdsbanken: 56
Langedam: 98
Lille Grøndal: 114
Lille Klint: 58, 68
Louisenlund: 113
Marsvineudstillingen: 31
marsvinsjagt: 111, 120
Mathildeplantagen: 63
Middelfart Museum: 105
Mindelunden: 84
Munkemosen: 72
Napoleonskrigen: 66
Nordisk Folkehøjskole: 92
Odden: 107, 112, 115
Pinsebakken: 101
Postens Rende: 63, 98, 104
Psykiatrisk Afdeling: 123
Psykiatrisk Museum: 128, 136
Rasmus Jørgens Sø: 76
sejlerhuset: 87
Sibøtterne: 103
Sildemarken: 105
Sixtus: 122
skovflåt: 13
skovfogeder: 118
Skovfogedhuset: 120
skovriddere: 89, 118
skovridergården: 89
skydebanen: 80, 96
Skyttehuset: 96
Slengerik, C.: 100
Slengeriksvej: 90
slotsbanken: 56
Smedien: 37
Sneglen: 91
Snoghøj: 92
Social- og Sundhedsskolen: 130
Sorgenfri: 42
Stenodden: 94
Store Klint: 68
Strudsenbjerg: 97
Stængehuset: 47
Sudden: 55
Svensk kanon: 45
Svenskekrigen: 66
Søbadet: 79
Søstjernen, restaurant: 122
Gammel Slot: 56
Teglgård: 120
Teglgård Skov: 106
teglværker: 30, 55, 120
Teknisk Gymnasium: 134
Treårskrigen: 66
Trinity: 92
TVIS: 93
tæge: 13
Ulefos: 120
Verdens Ende: 44
Øksenrade Skov: 106
Ørnereden: 97

Bogbinderi
GRØNNEMOSE

ODENSE CENTRALBIBLIOTEK
HOVEDBIBLIOTEKET
439726024